

T.C.
KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE KÜRESELLEŞME PROGRAMI

BATMAN'DA MİKRO KREDİ DENEYİMLERİ

Yüksek Lisans Tezi

SEMİHA ARI

İstanbul, 2011

T.C.
KADİR HAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE KÜRESELLEŞME PROGRAMI

BATMAN'DA MİKRO KREDİ DENEYİMLERİ

Yüksek Lisans Tezi

SEMİHA ARI

DANIŞMAN: DR. ÇAĞLA DİNER

İstanbul, 2011

TEŞEKKÜR

Birçok kişinin bu çalışmada doğrudan/dolaylı katkısı oldu. Öncelikle, tezin konusunun belirlenmesinden bitimine kadar olan sürecin her aşamasında büyük emeği geçen tez danışmanım Dr. Çağla Diner'e teşekkürlerimi sunmak isterim; onun ilgisi, teşviki, eleştirileri ve önerileri tezin gelişmesine çok büyük bir katkıda bulundu. Jüri üyeleri Doç. Dr. Şule Toktaş ve Yrd. Doç. Dr. Ebru Kayaalp, çalışmamdaki hataları görmemi sağladılar, ufuk açıcı yorumlarda bulundular ve olumlu eleştirileriyle beni cesaretlendirdiler; kendilerine müteşekkirim.

Deneyimlerini aktarmayı amaçladığım kadınlar, şüphesiz ki çalışmanın en önemli varlık nedenidir. Sadece mikro kredi deneyimlerini değil, yaşamlarıyla ilgili diğer konuları da benimle içtenlikle paylaşan tüm kadınlara teşekkür borçluyum.

Batman'daki araştırma kapsamında, KAMER Vakfı ve Selis Kadın Danışmanlık Merkezi temsilcileriyle yaptığım görüşmeler, Batman'da kadın sorunları konusunda bilgi edinmemde çok yardımcı oldu. Türkiye Grameen Mikrokredi Programı çalışanları, hem mikro kredi uygulamaları konusunda bilgiler aktardı hem de kadınlara ulaşmamı sağladılar. Batman Belediye Başkan Vekili Serhat Temel, tüm bu kurumlarla iletişim kurmama yardım etti. Teyzem Ayşe Arı, araştırmam süresince beni konuk etti ve saha çalışmamda bana destek oldu.

Hepsine yürekten teşekkür ederim.

ÖZET

Mikro kredi programları, neoliberalizmin hakim iktisadi model haline geldiği ve gelişmekte olan ülkeler arasında yoksulluğun daha ciddi bir sorun olarak tırmanışa geçtiği bir dönemde hızla yayıldı. Bu programlar, özellikle gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğu azaltma, istihdam olanakları yaratma ve sosyoekonomik kalkınmayı sağlama amaçlarıyla faaliyet göstermektedir.

Mikro kredi programlarının büyük çoğunluğu, kadınların güçlendirilmesi hedefiyle, kredileri sadece kadınlara vermektedir. Bugün varılan uzlaş, mikro kredinin kadınların ekonomik, sosyal ve siyasal açılardan güçlenmelerine öncülük ettiği yönündedir. Ancak, bugün gelişmekte olan ülkelerdeki kadınların önemli bir kısmı esnek, kısmi ve ev eksenli işlerde yoğunlaşmakta ve bu onların toplumsal olarak yapılandırılmış geleneksel rollerini ve ikincil konumlarını daha fazla pekiştirmektedir. Bu durum kadın statüsünün gelişmesinde bir engel olarak dururken, mikro kredi ev eksenli işleri daha fazla teşvik etmekte ve kadınların geleneksel rollerine vurgu yapmaktadır. Bu nedenle de mikro kredinin kadın statüsünü geliştirme iddiası tartışmalı bir konu haline gelmiştir.

Bu çalışma, kadınların deneyimlerine dayanarak, mikro kredinin kadınların yaşamları üzerindeki etkilerini ve iddialarının ne kadar gerçekçi olduğunu tartışmayı amaçlıyor. Batman'da Türkiye Grameen Mikrokredi Programı'ndan kredi alan 29 kadınla, onların mikro kredi deneyimlerinin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılması için görüşmeler yapılmıştır.

Saha çalışması, pek çok kadının mikro krediyi düşük kazançlı ev eksenli işlere yatırdığını, bazılarının temel ihtiyaçları için kullandığını ve bununla borç yükü altına girdiğini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Mikro kredi, kadınların güçlendirilmesi, Batman, Türkiye Grameen Mikrokredi programı.

ABSTRACT

Microcredit programs have spread rapidly when neoliberalism became the dominating economic model and the poverty ascended as a more serious problem throughout developing countries. These programs aim at alleviating poverty, creating employment and improving socioeconomic development especially in developing countries.

Most of the microcredit programs give credit to only women for the purpose of empowering them. The current consensus is that microcredit leads women's empowerment in the realms of economic, social and political. However, the fact is that most of the women in developing countries, concentrate on flexible, part-time and home-based works and this situation reinforces their traditional roles and subordination which was constructed socially. While this fact stands as a barrier for improving women's status, microcredit promotes home-based works and emphasizes on women's traditional roles. Hence, microcredit's claim about enhancing women's status has become a controversial subject.

Based on women's experiences, this study aims to discuss the effects of microcredit on women's lives as it questions how realistic its claims are. 29 women were interviewed who have taken credit offered by The Turkish Grameen Microcredit Program in Batman to have a deeper understanding of their experiences with microcredit.

The field work has shown that many women have invested their credit in home-based works which bring low income and some of them have used it for their basic needs and were burdened with debt.

Key Words: Microcredit, women's empowerment, Batman, Turkish Grameen Microcredit Program.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

KISALTMALAR	VI
1 GİRİŞ.....	1
2 NOLİBERALİZM, YOKSULLUK VE MİKRO KREDİ	8
2.1 NEOLİBERAL BAĞLAM.....	8
2.1.1 Refah Devletinden Neoliberalizme Geçiş	8
2.1.2 Neoliberalizm ve Piyasa Üstünlüğü	11
2.2 YOKSULLUK MERKEZLİ KALKINMA STRATEJİSİ	13
2.2.1 Sosyal Sermaye Politikası	16
2.3 YOKSULLUĞU AZALTMA MEKANİZMASI OLARAK MİKRO KREDİ	22
2.4 YOKSULLAR İÇİN BANKA: GRAMEEN BANK DENEYİMİ	28
2.4.1 Grameen Bank II	32
2.5 MİKRO KREDİYE YÖNELİK ELEŞTİRİLER.....	35
3 MİKRO KREDİYLE KADINLARIN HEDEFLENMESİ	38
3.1 KADINLARI HEDEFLEMENİN NEDENLERİ.....	39
3.1.1 Kalkınmanın Kadınsılaşması	39
3.1.1.1 Kalkınmada Kadın (WID) Yaklaşımı	40
3.1.1.2 Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma (GAD) Yaklaşımı	44
3.1.2 Yoksulluğun Kadınsılaşması	51
3.1.3 Verimlilik ve Sürdürülebilirlik	54
3.1.4 Kadın Emeginin Enformelliği	56
3.1.5 Kadınların Güçlendirilmesi	59
3.2 KADINLARIN GÜÇLENDİRİLMESİNDE MİKRO KREDİNİN ROLÜ	61
3.2.1 Güçlenmenin tanımı	61
3.2.2 Kadınların Mikro Aracılığıyla Güçlendirilmesi Konusundaki Varsayımlar ve Teoriler	63
3.2.3 Mikro Kredi ve Kadınların Güçlendirilmesi Arasındaki İlişkiyi İnceleyen Çalışmalardan Örnekler.....	66

4	TÜRKİYE’DE MİKRO KREDİ UYGULAMALARI: BATMAN İLİ ÖRNEĞİ	73
4.1	TÜRKİYE’DE MİKRO KREDİNİN GELİŞİM SÜRECİ	73
4.1.1	Maya Mikro Ekonomik Destek İşletmesi (Maya)	76
4.1.2	Türkiye Grameen Mikrokredi Programı (TGMP)	78
4.2	BATMAN’DA KADINLARIN DURUMU	81
4.3	ALAN ARAŞTIRMASININ SONUÇLARI: BATMANLI KADINLARIN MİKRO KREDİ DENEYİMLERİ	85
4.3.1	Mikro kredi Eğitimi	85
4.3.2	Mikro Kredinin Kullanım Alanları	88
4.3.2.1	Gelir Getirici bir iş için kullanma: Yapılan İş ve Kazanç	89
4.3.2.2	Mikro Kredinin Diğer Kullanım Alanları	91
4.3.3	Mikro Kredi Borcunu Geri Ödeme	92
4.3.4	Grup Dayanışması	95
4.3.5	Mikro Krediyile Girişimci Olmak ya da Olamamak	97
4.4	DEĞERLENDİRME	100
5	SONUÇ	104
	KAYNAKÇA	107

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
BM	Birleşmiş Milletler
DB	Dünya Bankası
GAD	Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma
GB	Grameen Bank
GOÜ	Gelişmekte Olan Ülke
GÜ	Gelişmiş Ülke
IMF	Uluslararası Para Fonu
KEDV	Kadın Emegini Değerlendirme Vakfı
SEWA	Kendi Hesabına Çalışan Kadınlar Birliği
SRAP	Sosyal Riski Azaltma Projesi
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
SYDV	Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı
TGMP	Türkiye Grameen Mikrokredi Programı
TİSVA	Türkiye İsrafi Önleme Vakfı
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
UNIFEM	Birleşmiş Milletler Kadınlar Kalkınma Fonu
USAID	Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Kuruluşu
WID	Kalkınmada Kadın

1 GİRİŞ

Mikro kredi, dünya çapında yoksulluğun azaltılması ve sosyoekonomik kalkınmanın sağlanması amaçlarıyla, ağırlıklı olarak 1990'lı yıllardan beri gelişmekte olan ülkeler (GOÜ) başta olmak üzere dünyanın pek çok yerinde uygulanmaktadır. Genellikle sivil toplum kuruluşları (STK) tarafından yürütülen bu uygulamalar, hükümetler, uluslararası kuruluşlar ve bağışçı kurumlar tarafından da desteklenmekte ve medyada mikro kredi, “yoksulluğa mucizevi çözüm” şeklinde sunulmaktadır. Aynı zamanda dünya genelinde mikro kredi uygulamalarının daha fazla yaygınlaştırılması ve destek bulması konuları da gündeme gelmiştir. 1997 yılında Washington D.C.'de ilki gerçekleştirilen Mikro Kredi Zirvesi Kampanyası'nda dünyanın her yerinden 3,000'e yakın katılımcı bir araya gelerek, 2005 sonu itibariyle dünyadaki en yoksul 100 milyon aileye ve özellikle bu ailelerdeki kadınlara mikro kredi hizmetlerinin ulaştırılmasına yönelik bir anlaşma yaptı. 2005 yılı, Birleşmiş Milletler tarafından “Mikro Kredi Yılı” olarak ilan edildi ve mikro kredinin fikir babası Muhammad Yunus, “ekonomik ve sosyal kalkınma yaratmaya yönelik çabalarından dolayı” 2006 yılında Nobel Barış Ödülü'ne layık görüldü.

Yoksulluğu azaltma, yoksullar için istihdam olanakları yaratma ve sosyoekonomik kalkınmayı gerçekleştirme amaçları taşıyan mikro kredi programlarının özel olarak kadınları hedeflemesi ise meselenin kadın boyutunu gündeme getirmiştir. 1970'lerde kadınların kalkınma literatürüne girmeye başlamasıyla ve 1980'lerde kadınların güçlendirilmesi konusunun akademisyenlerin, planlamacıların ve uluslararası kalkınma kuruluşlarının gündemine girmesiyle, dünya genelinde kadın sorunlarına yönelme söz konusu olmuştur. Özellikle kalkınma kuruluşları arasında varılan yaygın uzlaş, kadınların finansal hizmetlere erişerek sosyoekonomik açıdan güçleneceği ve mikro kredinin bunu sağlamada önemli bir oynayacağı yönündedir. Bununla beraber mikro kredi programları da kadınları sosyoekonomik açıdan kalkındırma ve güçlendirme argümanlarına dayanarak, kredi kullanıcıları olarak kadınları hedeflemiştir.

Söz konusu amaçlar çerçevesinde Türkiye'de mikro kredi uygulamaları, 2002 yılında Marmara Bölgesi'nde Maya Mikro Ekonomik Destek İşletmesi'nin, 2003

yılında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Türkiye Grameen Mikrokredi Programı'nın (TGMP) hayata geçirilmesiyle yaygınlaşmaya başlamıştır. Her iki program da, dar gelirli kadınlara bir iş kurmaları ya da var olan işlerini sürdürmeleri amacıyla kredi vermektedir. Bu programlar dünyadaki diğer örnekleri gibi, yoksulluğu azaltma hedefini esas alarak aynı zamanda kadınların sosyoekonomik açıdan güçlendirilmesi amacını da taşımaktadır.

Uygulanmaya başlandığı günden bu yana tüm illere yayılan mikro kredi uygulamaları, bugün Türkiye'de hemen herkes tarafından desteklenmektedir. Hükümet, STK'lar, hayırsever iş kadınları/adamları, holdingler, bankalar ve medya, mikro kredinin daha fazla yaygınlaşması için çaba sarf etmektedir. Medyada kadınların mikro krediyle "hayatlarını kurtardıkları" ve girişimci olduklarına dair "başarı hikayeleri" yayımlanmaktadır. Bu noktada ise, bu söylemlerin gerçeği ne kadar yansıttığı ve genel olarak mikro kredinin kadınların hayatında ne gibi sonuçlar yarattığı konusunun ele alınması zorunlu hale gelmektedir. Bu çalışma, mikro kredinin kadınları güçlendirmede ve genel olarak statülerini geliştirmede etkin olup olmadığını anlamının yolunun, ancak kadınların deneyimlerinin temel alınarak anlaşılabilmesi inancına dayanmaktadır. Bu ise, kadınların kendi anlatılarının ve yaşadıkları sorunların aktarılmasını sağlayacak saha araştırmalarının önemini ve gereğini ortaya koymaktadır.

Çalışmanın Amacı

Son yıllarda dünyanın pek çok yerinde mikro kredi mekanizmasının, kadınların yaşamları üzerinde ne gibi etkiler yarattığını araştıran çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların önemi, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki kadınlar söz konusu olduğunda daha iyi anlaşılmaktadır. Mikro kredi uygulamalarının Türkiye'de yaygınlaşmaya başlaması da kadınların bu sürecin neresinde olduklarını ve bunu nasıl yaşadıklarını anlamayı gerekli kılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, kadın deneyimlerini temel alarak mikro kredinin etkinliğini, sınırlılıklarını ya da olumsuzluklarını ele almaktır. Ayrıca Batman gibi yakın bir dönemde kadın intiharlarıyla gündeme gelen ve bugün halen kadınların çoğunun aile içi şiddet, eğitimsizlik ve aşırı muhafazakarlık kışkırtıcılığında yaşadığı bir yerde, kadınları sosyoekonomik açıdan güçlendirme iddiası taşıyan bir mekanizmanın onların yaşamlarında yarattığı etkilerin, kendi anlatılarıyla

aktarılması amaçlanmıştır. Kadınların deneyimlerine dayanarak mikro kredinin onların beklentilerini ne ölçüde karşıladığı, yaşamlarında bir değişiklik yaratıp yaratmadığı ve eğer bir değişiklik yaratmadıysa (ya da olumsuz etkide bulduysa) nedenlerinin neler olduğuna yönelik sorular üretilecek ve cevaplar kadınların içinde yaşadıkları koşullar dikkate alınarak bulunmaya çalışılacaktır. Bu aynı zamanda mikro kredi uygulamalarının sahip olduğu aksaklıkları görmeyi de mümkün kılacaktır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde mikro kredinin anlaşılması için gerekli olan neoliberalizm, yoksulluk ve sosyal sermaye gibi konular ele alınacaktır. Daha sonra mikro kredinin özelliklerine, mikro kredi akımının öncüsü olan Grameen Bank deneyimine ve son olarak mikro krediye yönelik bazı eleştirilere yer verilecektir.

İkinci bölümde mikro kredi konusunun kadın boyutu ele alınacak ve mikro kredi programlarının neden özellikle kadınları hedeflediği tartışılacaktır. Kadınları hedefleme konusunda en fazla öne çıkan kalkınma ve güçlendirme argümanlarının üzerinde durularak varsayımların, olguların ve eleştirilerin neler olduğuna ve son olarak mikro kredi ve kadınların güçlendirilmesi arasındaki ilişkiyi inceleyen bazı alan araştırması örneklerine yer verilecektir.

Son bölümde Türkiye'deki mikro kredi uygulamaları hakkında bilgi verilecektir. Daha sonra alan araştırmasının yapıldığı Batman'la ve oradaki kadınların durumuyla ilgili bilgiler aktarılacak ve araştırmanın sonuçlarına geçilecektir. Son olarak araştırmadan elde edilen sonuçların değerlendirilmesi yapılacaktır.

Yöntem

Araştırmanın amacı sadece mikro kredinin kadınlar üzerindeki etkilerinin neler olduğunu tartışmak değil, kadınların deneyimlerinin, yaşantılarının, sorunlarının ve beklentilerinin kendi sesleriyle aktarılmasını ve görünür kılınmasını sağlamaktır. Bu çerçevede kadınların sözleri, davranış ve tutumları, yorumları, bakış açıları en önemli unsurlar olarak görülmüş ve bunun için feminist metodoloji kullanılmıştır.

1970’li yıllarda feminist hareketin yükselişe geçmesiyle pek çok feminist bilim insanı, toplumu ve bilimi sadece erkeklerin değerleriyle, bilgileriyle ve deneyimleriyle tanımlayan geleneksel sosyal bilimlerin köklü bir biçimde erkek taraflılığını yansıttığını ileri sürmüştür. Bununla beraber üniversitelerin ve tüm araştırma kurumlarının erkek hakimiyetinde olduğu ve bunun sonucunda erkeklerin çıkarlarının sistematik bir biçimde kayırıldığı ve kadınların marjinalleştirildiği ortaya konmuştur. Buna göre, ulaşılan ve üretilen tüm bilimsel bilgiler insanlık deneyiminin sadece bir bölümünü, yani erkeklerin deneyimini içermektedir.¹

Feminist metodolojinin² temel amacı, kadınların deneyimlerini merkeze koymaktır. Bu araştırma yönteminde aynı zamanda, kadın deneyimleri perspektifinden sorunsallar üretilir. Bu deneyimler, “gerçekliğin” göstergeleri olarak kabul edilir ve araştırmacının görevi, kadınların yaşamlarını ve deneyimlerini yansıtmaktır. Sonuç olarak feminist araştırmaların yürütülmesi, “kadınlar tarafından, kadınlar için ve kadın deneyimlerine dayanma” ilkesini esas almaktadır.

Kadınların deneyimleri sadece bilgi edinme ve bunu kullanma amaçlarına değil, bunları meselenin insani boyutuna vurgu yapma ve onların gözünden aktarma amaçlarına hizmet ettiği ölçüde anlamlı olur. Bu nedenle araştırmada yüzdeler, oranlar ve anketler gibi araştırmacıyı niceliksel bilgilere ulaştıracak unsurlara yer verilmemiştir. Bunun yerine, “az konuşup çok dinleme” esasına dayanarak kadınların anlatılarıyla deneyimlerinin aktarılmasını sağlayacak niteliksel bilgilere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Bu etnografik araştırma, 19-29 Ocak 2011 tarihinde Batman’ın Merkez mahallelerinde mikro kredi kullanan kadınlarla grup görüşmeleri ve bire bir derinlemesine görüşmeler şeklinde gerçekleştirildi. Öncelikle Batman’da mikro kredi dağıtan kurumun (TGMP) temsilcisiyle görüşüldü ve uygulamalarla ilgili ayrıntılı bilgiler edinildi. Daha sonra temsilciyle beraber, kadınların haftalık borçlarını ödemek için toplandıkları üç merkeze³ gidildi. Bu üç merkezdeki mikro kredi grup toplantılarında, kadınların ortak eğilimlerini, farklılıklarını, aralarındaki etkileşimi ve

¹ Ömer Demir, *Bilim Felsefesi* (Ankara: Vadi Yayınları, 2000), s. 153.

² Feminist metodoloji hakkında bk. Matt Henn, Mark Weinstein and Nick Foard, *A Short Introduction Social Research* (New Delhi: Vistaar Publications, 2009).

³ Haftalık toplantılar üyelerden birinin evinde yapılıyor ve bu evlere merkez deniliyor. Bu merkezlerde bir ya da birden fazla grup bir araya gelebiliyor.

gruplarıyla beraber mikro krediyi nasıl deneyimlediklerini gözlemlemek için katılımcı gözlem tekniği kullanılmış; aynı zamanda bu toplantılardaki 25 kadınla bire bir görüşmeler yapılarak, onların mikro krediyi bireysel olarak nasıl deneyimledikleri anlaşılmaya çalışılmıştır. Toplantılar dışında görüşülen 4 kadınla ise bire bir derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Toplantılardaki görüşmeler 30-60 dakika, 4 kadınla iş yeri ya da evde olmak üzere yapılan görüşmeler de 10-25 dakika arasında sürmüştür. Araştırmacının Kürtçesinin yeterli olmaması nedeniyle, Türkçe bilmeyen kadınlarla yapılan mülakatlar, gruplardaki diğer kadınların Türkçe-Kürtçe çeviri yapmasıyla mümkün olmuştur.

Mülakatlardan önce, kadınların mikro krediyle nasıl tanıştıklarını ve genel olarak bu süreci nasıl yaşadıklarını anlamak için şu sorular hazırlandı:

1. Mikro krediden nasıl haberdar oldunuz ve bunu almaya nasıl karar verdiniz?
2. Hangi işi yapacağınıza nasıl karar verdiniz? Kararınızı tek başınıza mı aldınız, yoksa başkaları da karar sürecinde rol aldı mı?
3. İşinizi tek başınıza mı yürütüyorsunuz yoksa aile olarak mı çalışıyorsunuz? Kazanılan para nasıl harcanıyor? Harcamalar kimin ya da neyin ihtiyaçlarına göre belirleniyor?
4. Kazancınız ne kadar?
5. Aldığınız kredi hangi sorunlarınızı çözdü, ne işinize yaradı?
6. Geri ödemeler konusunda sıkıntı yaşadığınız oluyor mu? Ödeyemediğiniz zaman nasıl hissediyorsunuz ve ne yapıyorsunuz?
7. Gruptaki diğer kadınlarla ilişkileriniz nasıl? Aranızda dayanışma var mı? Biri geri ödeme yapamadığı zaman tepkiniz ne oluyor?
8. Bu süreci yaşayarak neler kazandığınızı düşünüyorsunuz? Sosyal açıdan getirileri ne oldu?

Aslında gidilen üç merkezde toplam 60 civarında kadın vardı, fakat sadece 25 kişi sorulara cevap vermeyi kabul etti. Pek çoğunun konuşmak istememesinin nedenleri, önemli bir kısmının mikro krediyi amaç dışı kullanmış olması ve yetkilinin orada olması nedeniyle rahat konuşamamalarıydı. Konuşmayı kabul edenlerden bazıları da

sadece ilk iki soruya cevap verdi. Bir kısmının aldığı krediyle gelir getirici bir iş yapmamış olması da diğer bazı soruların sorulmasını mümkün kılmadı. Sonuç olarak grup toplantılarındaki görüşmeler daha çok sohbet havasında sürdü. TGMP görevlisinin varlığı, sınırlama getirirse de pek çok kadına ulaşmak ve toplantılarını gözlemlemek açısından avantajlı bir durum oluşturdu. Aldığı parayı küçük de olsa gelir getirici bir işe yatıran kadınlar sorulara cevap vermeye çekinmezken, bazıları “ne yalan söyleyeyim borcumu verdim” ya da “ihtiyacım vardı” gibi cevaplar vermekle yetindi.

Mikro kredi almanın koşulu, öncelikle bir hafta süren bir eğitim programına katılmaktır. Eğitim programında neler yapıldığını gözlemlemek için başka bir TGMP görevlisiyle beraber mikro kredi başvurusu yapmış ve eğitimlerinin dördüncü gününde olan bir grupla görüşmek için 50 dakika süren bir eğitim toplantısına gidildi.

Kadınlarla ilgili bir konuyu ele alırken yapılması gereken şeylerden biri, bunu onların yaşadıkları koşullarla beraber ele almaktır. Bu nedenle belirlenmesi gereken konu, onların içinde yaşadıkları sosyal, siyasal ve kültürel yapıların özellikleri ve bunların yaşamalarını nasıl şekillendirdiği idi. Batman gibi kadın sorunlarının ciddi biçimlerde yaşandığı bir yer söz konusu olduğunda, bunu saptamak oldukça önemliydi. Bu konuda ayrıntılı bilgiler edinmenin yolu da, orada kadın sorunları konusunda faaliyet gösteren iki örgütle görüşmeler yapmaktı.

Batman’da şu anda Doğu ve Güneydoğu Anadolu’nun pek çok ilinde şubesi bulunan KAMER Vakfı ve belediyeye bağlı Selis Kadın Danışmanlık Merkezi, özellikle kadına yönelik aile içi şiddet konusunda çalışmalar yapmaktadır. Selis temsilcisiyle yapılan iki görüşmede ve KAMER temsilcisiyle yapılan bir görüşmede, onların kadınlara yönelik ne tür hizmetlerde bulduklarını, kadınların en fazla hangi konularda sorunlarla karşılaştıklarını ve genel olarak Batman’da kadın olmanın zorluklarının neler olduğunu anlamaya yönelik sorular soruldu. Bu görüşmeler, Batman’da kadın gerçekliğinin ve sorunlarının, aslında ne kadar homojen bir niteliğe sahip olduğunun görülmesini sağlamış ve aynı zamanda mikro kredi kullanan kadınlarla yapılan görüşmelerin daha iyi anlaşılmasında ve yorumlanmasında oldukça faydalı olmuştur.

Verilerin analizi

Görüşmelerde ses kayıt cihazı kullanıldığı için öncelikle görüşmelerin tamamı yazıya dökülmüş ve kadınların mikro kredi deneyimleri kendi anlatılarına dayanarak belli temalar çerçevesinde sınıflandırılmıştır. Bu temaların çoğu sorulara verilen yanıtlar üzerinden belirlenmiş ve bununla ortak eğilimler, benzer yönler ya da farklılıklar saptanmaya çalışılmıştır. Aldıkları krediyle ne iş yaptıkları, grup dayanışmasının onlar için ne ifade ettiği, borçlarını ödemede zorluk yaşayıp yaşamadıkları ve bu sürecin onlar üzerindeki olumlu ya da olumsuz etkilerinin neler olduğu üzerinde durularak niteliksel bir değerlendirme yapılmıştır. Tezde, mülakat yapılan mikro kredi kullanıcılarının isimleri değiştirilmiştir.

2 NOLİBERALİZM, YOKSULLUK VE MİKRO KREDİ

Dünya çapında ve GOÜ'lerdeki yoksulluğu azaltmada en çok tercih edilen ve kabul gören mikro kredi uygulamalarının kökenini, 1970'li yıllarda uygulanmaya başlanan ve daha sonra tüm dünyada egemen ideoloji haline gelen neoliberalizm çerçevesinde ele almak gerekir. Güçlü sosyal politikalarla devletin belirleyici rol oynadığı Keynesyen refah devleti uygulamalarından, devletin ekonomideki rolünün küçültülmesini, piyasaların serbestleşmesini ve özelleştirmeleri öngören neoliberal iktisadi uygulamalara geçişle beraber gelen en önemli sorun, GOÜ'lerdeki yoksulluğun ve eşitsizliğin daha belirgin hale gelmiş olmasıdır. 1990'lı yıllarda yoksulluğun ciddi boyutlara varmasıyla, yoksullukla nasıl mücadele edilmesi gerektiği konusu Dünya Bankası (DB) ve Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslararası kuruluşların gündemine girmiştir. Neoliberalizmin yükselişe geçtiği yıllarda ilk örneğini veren ve hızla yaygınlaşan mikro kredi, yoksullukla mücadele stratejisinin etkin bir yöntemi olarak birçok uluslararası kuruluş, STK ve aynı zamanda ulusal hükümetler tarafından benimsenmiş ve yoksulluk merkezli kalkınma stratejisinin önemli bir parçası haline gelmiştir.

2.1 NEOLİBERAL BAĞLAM

2.1.1 Refah Devletinden Neoliberalizme Geçiş

Keynesçi refah devleti, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nı izleyen yıllarda Amerika Birleşik Devletleri (ABD) başta olmak üzere pek çok kapitalist Batı toplumunda uygulandı ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tüm dünyada yaygınlık kazanmaya başladı. Burada devlet, ekonomideki dalgalanmalar karşısında artış gösteren işsizlik ve yoksulluk ve bunların toplumsal açıdan yaratacağı sorunları kontrol etmek amacıyla uyguladığı politikalarla son derece etkin bir rol üstleniyordu. Serbest piyasa ekonomisinin, ekonomik gelişmeyi tek başına sağlamada yeterli olmayacağı görüşünden hareketle devlet, piyasaya müdahale ediyor ve olası toplumsal riskleri önlemek için çalışanları sigorta sistemiyle, diğer grupları da sosyal yardım programlarıyla sosyal güvenlik şemsiyesi altında koruyordu; eksik istihdam varsa devlet buna yine müdahale ediyordu. Hizmetler vatandaşlık kavramı temelinde gerçekleştiriliyor ve hakların tüm

topluma yayılması sağlanıyordu.⁴ Kısacası ulus-devlet, ekonomiye yaptığı müdahaleler ve bu alandaki denetimleriyle güçlü sosyal politikalar uygulayıp toplumsal adaleti sağlamada oldukça başarılıydı ve bunu 1970'lere dek sürdürebildi. Ancak 1970'li yıllarda dünya ekonomisi krize girince, refah devleti uygulamaları sorgulanmaya ve hatta krizin nedeni olarak bu uygulamalar gösterilmeye başlandı. Buna alternatif olarak piyasaların dışa açılarak serbestleşmesini ve özelleştirmeleri savunan neoliberal iktisat politikalarına hızlı bir geçiş yapıldı.

Bir ekonomi politik doktrini olarak 1940'lı yıllarda Friedrich Hayek, Ludwig von Mises ve Milton Friedman gibi düşünürler tarafından geliştirilen neoliberalizm, 1970'li yıllarda genel aşırı birikim krizinin belirgin hale gelmesiyle gelişmiş ülkeler (GÜ) tarafından hemen uygulanmaya başlandı. 1979 yılında başa gelen Margaret Thatcher ve daha sonra ABD Başkanı Ronald Reagan, refah devleti anlayışından tamamen vazgeçip arz yanlı sermaye birikimi koşullarını destekleyen politikalara kesin bir geçiş yaptı. Uluslararası Para Fonu (IMF) ve DB neredeyse bir gecede tüm siyasi çerçevesini değiştirdi. Kısa süre içerisinde neoliberal doktrin önce Anglo-Amerikan dünyasında, hemen ardından Avrupa'nın ve dünyanın pek çok bölgesinde başat politika haline geldi.⁵ 1980'li yılların başında ise kökten bir piyasa serbestleşmesine dayalı bir dizi ekonomik tedbir öneren ve GOÜ'lerin iktisat politikalarını belirleyecek olan Washington Uzlaşması gündeme geldi.

Washington Uzlaşması, yoğun devlet müdahalelerini gerekçe olarak gösteren yaklaşıma sert bir tepki olarak anlaşılabilir ve bu uzlaşmanın başlangıç noktası, piyasaların kendi başlarına bırakıldıklarında verimli çalıştığı düşüncesidir. Washington Uzlaşması aynı zamanda DB ve IMF politikalarını belirlemek amacıyla ortaya çıkmış ve bu iki kurumun GOÜ'lere verdiği kredilerle ilişkilendirilen yapısal uyum ve istikrar programlarını bilgilendirmede merkezi bir rol oynamıştır. Ancak programların yaygınlaşmasıyla beraber Washington Uzlaşması daha "koşullu" bir hale geld. Bu koşulun mantığı, GOÜ'lerin piyasa güçlerine daha fazla bağımlı kılınmasını

⁴ Songül Sallan Gül, *Sosyal Devlet Bitti, Yaşamın Piyasa!* (İstanbul: Etik Yayınları, 2004), ss. 147-8.

⁵ David Harvey, *Yeni Emperyalizm* (İstanbul, Everest Yayınları, 2008), s. 131.

sağlamaktı.⁶ Bu dönemde GOÜ'lere dayatılan ve onların da kredi alabilmek için kabul etmek zorunda kaldığı yapısal uyum programları uygulanmaya başlandı.

Yapısal uyum programlarının öngördüğü unsurlar yeniden yapılanma, devletin rolünün daraltılması ve piyasanın daha fazla serbestleşmesi, kamu harcamalarının kısılması, tam istihdam politikalarının terk edilmesi, sosyal güvenlik programlarında kesintiler yapılması, sendikalara kısıtlamalar getirilmesi, esnek emek piyasalarının oluşturulması ve özelleştirmelerdir.⁷ Kamu harcamalarının kısılmasıyla çöküntüye uğrayan sosyal politikalar nedeniyle ülke içindeki yoksulluk ve gelir dağılımı eşitsizliği daha fazla şiddetlenmeye başlamış ve artış gösteren yoksulluğa yönelik çözüm DB'den gelmiştir. Ancak, özellikle 1990'lı yıllarda GOÜ'lerde artan yoksulluğu Bretton Woods (DB ve IMF) kuruluşlarından kaynaklanan neoliberal ekonomi politikalarıyla ilişkilendiren araştırma sonuçları doğruysa, bu durum hastalığın tedavisini, hastalığa neden olanın üstlenmesi gibi çelişkili bir durumu ortaya çıkarmıştır.⁸ Örneğin DB, kamu harcamalarının kısılması nedeniyle eğitim ve sağlık sistemlerinde çöküntü yaşayan ülkelere yoksulluğu azaltma stratejisinin bir parçası olarak bu alanlara yönelik krediler veriyor. Ancak bu kredileri faiziyle beraber ödemek zorunda olan ülkeler tekrar kamu harcamalarını kısmak durumunda kalıyor.⁹

Neoliberalizmin yükselişe geçtiği dönemde, uluslararası finans kuruluşlarının denetiminde dış ticaret ve sermaye hareketleri serbestleşmiş ve devletin ekonomideki rolü kısıtlanmıştır. İşgücü piyasalarını kapsamına alan bu politikalar, daha sonra bütün sosyal politika alanlarında da etkili olmaya başlamıştır. Böyle bir durumda ise sosyal politika, pek çok ülkede artan bir şekilde serbest piyasa güçlerine ve özel yardım kuruluşlarına terk edilmiştir.¹⁰ Sonuç olarak büyümeyi, ekonomiye birtakım müdahaleler ve denetimlerde bulunarak gerçekleştiren ulus-devletin bu işlevi yok edilince, büyüme yerine duraklama/gerileme/istikrarsızlık geldi ve bununla gelir

⁶ Ben Fine, *Sosyal Sermaye Sosyal Bilime Karşı: Bin Yılın Eşiğinde Ekonomi Politik ve Sosyal Bilimler* (İstanbul: Yordam Yayınları, 2011), ss. 221-22.

⁷ Şerife Türcan Özşuca, "Yapısal Uyum, Küresel Bütünleşme ve Refah Devleti," *Kamu-İş* 7, Sayı 2 (2003) s.4.

⁸ Fikret Şenses, *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), s. 51.

⁹ Filiz Çulha Zabcı, "Sosyal Riski Azaltma Projesi: Yoksulluğu Azaltmak mı, Zengini Yoksuldan Korumak mı?," *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 58-1 (2002), s. 219.

¹⁰ Şenses, s. 282.

bölüşümü giderek bozuldu, toplumda dar bir kesim dış sermaye ile bütünleşip zenginleşirken çoğunluk giderek tabana itildi.¹¹

2.1.2 Neoliberalizm ve Piyasa Üstünlüğü

Neoliberalizm, insan refahının ilerletilmesinin en iyi yolunun, güçlü mülkiyet hakları, serbest piyasa ve serbest ticaret tarafından karakterize edilen kurumsal bir çerçeve içerisindeki bireysel girişimcilğe ait özgürlük ve vasıfların serbest bırakılmasıyla mümkün olabileceğini ileri sürer. Bunu sağlamak için devletin rolü, bu tarz uygulamalara uygun bir kurumsal çerçeve yaratmak ve bunları korumaktır. Dahası devlet gerektiği zaman, mesela piyasalar yoksa (su, eğitim, sağlık, sosyal güvence gibi alanlarda) bu piyasaları yaratmak için harekete geçmelidir.”¹² Neoliberalere göre adil bir toplumsal, ekonomik ve siyasal sistemin var olabilmesi için devlet, negatif birey haklarının ve özgürlüklerinin (örneğin piyasada seçim yapma, gönüllü sözleşme yapma ve mülkiyet haklarını içeren özgürlükler) garantiye alınmasını sağlamalı ve kendi kendine dengeye gelen rekabetçi serbest piyasaya müdahale etmemeli, bunu sadece korumalıdır.¹³

Sosyal devlet karşısında piyasa üstünlüğünün gerçekleştiği bu ortamdaki neoliberal uygulamalar ekonomiyi sermayenin serbestleşmesiyle özdeşleştirirken, bireyi serbestleşen piyasa ortamında önemli bir aktör olarak tanımlar. Buna göre bireyler bu sistemde, devletin korumakla yükümlü olduğu serbest pazarda istedikleri gibi ekonomik faaliyetlerde bulunabilirler. Burada özel yatırım ve bireysel girişimcilik inisiyatifleri, zenginlik ve yenilik yaratmanın anahtarları olarak görülür. Bununla beraber, piyasada bireysel özgürlükler garanti altına alınırken, her birey de kendi eylemlerinden ve refahından bizzat kendisi sorumlu olur. Bu prensip, eğitim, sağlık ve hatta emeklilik alanlarına doğru da genişler. Burada bireysel başarı ya da başarısızlık, herhangi bir sistemsel özelliğe dayandırılmaktan ziyade, girişimcilik meziyetleri ya da kişisel hatalar olarak yorumlanır.¹⁴

¹¹Gülten Kazgan, *Küreselleşme ve Ulus Devlet* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002), s.222.

¹² David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism* (New York: Oxford University Press, 2005), s. 2.

¹³ Gül, s. 38.

¹⁴ Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, ss. 64-5.

“Keynesyen talep düzenlemelerine dayanan iktisat politikası yaklaşımları ve bunları tamamlayan sosyal politika önermelerinin sürdürülemez oldukları fikrinin, hakim ideolojinin en önemli unsurlarından biri haline geldiği”¹⁵ bir konjonktürde neoliberal politikalara geçiş yapan devletlerin sosyal politikalarındaki değişimler, devlet ve birey arasındaki ödev-hak algısı ve uygulamalarını da büyük ölçüde değiştirdi. Ulus-devletin önceden, vatandaşlarına karşı yerine getirmekle yükümlü olduğu sorumluluklar (örneğin yoksul, hasta ve yaşlı bakımı vs.) STK’lar ve uluslararası kuruluşlarla paylaşılmaya başlandı. Bu ise, yoksulluk başta olmak üzere sosyal sorunların piyasa yoluyla çözülebilirliğine dair fikirlerin ortaya çıkmasına neden oldu. Sosyal devlet anlayışının neoliberal küreselleşme karşısında etkisini yitirdiği ve sosyal harcamaların kısıtlanması nedeniyle artış gösteren yoksulluk sorununun devlet eliyle değil; piyasa, STK’lar ve hayırseverlik kavramları ekseninde çözümlenmesi gerektiğine olan inanç artış gösterdi. Bugün dünyanın hemen her yerinde destek bulan mikro kredi sistemi bunun en iyi örneklerinden biridir.

Yoksullara kredi hizmeti vererek onların piyasaya dahil edilmesi amacını taşıyan mikro kredi programları, yoksulların neoliberal ideolojinin ilkeleriyle uyumlu hale getirilmesi amacına da hizmet etmektedir. Çünkü bu yaklaşımda, hiçbir geliri olmayan ve hatta temel ihtiyaçlarını karşılamak olanağından yoksun bulunan dünyanın en yoksulları, kendi kendini idare eden, kendi işini kurarak girişimci olan ve piyasada aktif bir şekilde hareket edebilen bireyler olarak tanımlanır. Bunun yanı sıra, yine neoliberalizmin ilkelerinden biri olan kendi eylemlerinden sorumlu olma, yoksullar için de geçerli hale getirilir. Yani yoksulun aldığı krediyle piyasaya dahil olduktan sonra girişimci olamaması ya da işini yürütememesi, piyasanın ya da sistemin hatası olarak değil, onun kendi başarısızlığı olarak değerlendirilir.

Sonuç olarak mikro kredi uygulamaları 1970’lerden beri süregelen neoliberal politikaların bir ürünü olarak düşünülmelidir. Çünkü bu politikalar GOÜ’lerde gelir dağılımı adaletsizliğinin ve yoksulluğun derinleşmesine neden olurken, aynı zamanda bu sorunların serbest piyasa mekanizmasıyla çözülebileceğini önermektedir. Bu durum da yoksullukla mücadele hedefiyle, yoksulları piyasa mekanizmasına dahil etme amacı

¹⁵ Ayşe Buğra, *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), s. 75.

taşıyan mikro kredi programlarının özellikle GOÜ’lerde hızla yaygınlaşmasını sağlamaktadır. Böylelikle hem yoksulların çalışıp devlete yük olmadan yoksulluktan kurtulmaları sağlanmaya çalışılmakta hem de serbest piyasanın kırsal bölgelere dek yayılmasının yolu açılmaktadır. DB Başkanı (1995-2005 dönemi) James Wolfensohn’un, “mikro kredi programları dünyanın en yoksul insanlarına ve köyelerine pazar ekonomisinin canlılığını getirmiştir” sözleri de mikro kredinin kırsal bölgelere serbest piyasayı yayma amacının göstergelerinden biridir. Mikro kredi, aynı zamanda yoksulluk merkezli bir kalkınma stratejisinin parçası haline gelmiştir. Bunu anlamak için yoksulluğa artan bu ilginin kaynaklarına ve nedenlerine de değinmek gerekmektedir.

2.2 YOKSULLUK MERKEZLİ KALKINMA STRATEJİSİ

Yoksulluk sorunu her ne kadar ağırlıklı olarak 1990’lı yıllarda uluslararası kuruluşların gündemine girmişse de, bugün mikro krediyle popüler hale gelen “yoksulun yoksulu”na ulaşma aslında 1970’li yıllarda DB’nin üzerinde durmaya başladığı bir konuydu. 1973 yılında Nairobi’de yapılan yıllık toplantıda DB Başkanı (1968-1981 dönemi) Robert McNamara, GOÜ’lerdeki mutlak yoksulluk sorunundan ve bunu azaltmaya yönelik çözümlerden bahsederek, bu konuyu uluslararası gündeme sundu. Ele aldığı konular, özellikle kırsal bölgeleri etkileyen yoksulluk sorununun doğası, bununla baş etmek için gerekli olan bir stratejinin bazı temel unsurları ve bu yeni stratejinin desteklenmesinde DB’nin gerçekleştireceği faaliyetler için bir plan taslağıydı. McNamara, konuşmasında göreceli yoksulluk ile mutlak yoksulluk arasındaki ayrıma dikkat çekerek iki kavramı şöyle tanımlamıştır:

“Göreceli yoksulluk basitçe, bazı ülkelerin diğerlerinden daha az varlıklı olması ya da bir ülkenin bazı vatandaşlarının komşularına göre daha az kişisel servete sahip olması demektir. Ancak mutlak yoksulluk hastalık, okur-yazar olmama, yetersiz beslenme ve bakımsızlık gibi onur kırıcı koşullarda yaşama durumudur ve bunun mağdurları temel insani ihtiyaçlardan mahrum bulunmaktadır. Bu durum gelişmiş ülkelerde göreceli olarak çok az

yaşanmaktadır, fakat gelişmekte olan ülkelerdeki yüz milyonlarca insan bu koşulların acısını çekmektedir.”¹⁶

McNamara’ya göre, GOÜ’lerin nüfusunun önemli bir kısmının içinde yaşadığı bu mutlak yoksulluğun temel nedeni, büyümenin yoksulların yaşam standartlarını yükseltmemesi, aynı zamanda yoksulların da büyümeye kayda değer bir katkıda bulunmamasıdır. Bu nedenle mutlak yoksulluğu azaltmak için küçük çiftçilerin üretkenliğini artırmak üzere kırsal kalkınma için bir stratejiyi hayata geçirmek gerekmektedir.¹⁷ DB gibi uluslararası bir finans kuruluşunun mutlak yoksullara, yani yoksulun yoksullarına olan bu ilgisi, onun politikasında bir kayma demektir ve yoksullara yatırım ile mutlak yoksulluğa, yani küçük ölçekli üretimdekilere bir yönelme söz konusuydu. Önceki kalkınma modelinde yatırım yapmaya değer görülen tek alan büyük ölçekli sanayi üretimi iken, Banka Başkanı’nın burada önerdiği kalkınma stratejisi yoksul halk tabakalarının ihtiyaçlarına yönelikmiş gibi gözükmektedir.¹⁸ McNamara konuşmasında, hemen hiç sermaye olmaksızın faaliyet gösteren küçük çiftçiler için krediye erişimin çok önemli olduğuna vurgu yaparak, kırsal kalkınmayı sağlamak için tarımda küçük üreticilere daha fazla kredi erişiminin sağlanmasının gereğinden bahsetmiştir.

DB’nin birdenbire dünya halklarının büyük çoğunluğunu oluşturan mutlak yoksullara yönelttiği bu ilgi, onun politikalarında bir kayma anlamı taşımakla beraber, Veronika Bennholdt Thomsen’e göre, bu yaklaşımı aslında DB’nin ekonomik ve politik işlev ve ideolojisine uygundu ve bunun hayata geçirilmesi olanaklıydı. Çünkü DB, yoksullara yatırımın karlı olabilecek yönünün farkındaydı.¹⁹ Ancak asıl kar getiren, yoksulları geçimlik üretimden meta üretimine çekebilecek bir araç olan kredi yardımlarıydı.²⁰

DB’nin yoksulluğa artan ilgisinin tek nedeni yoksullara yatırımın kar getirebilecek yönünün farkında olması değildi. Bu ilgiyi o dönemin bazı siyasal ve

¹⁶ Robert McNamara, *The Nairobi Speech, Nairobi* (Kenya: September 24, 1973).

¹⁷ McNamara, *The Nairobi Speech*.

¹⁸ Veronika Bennholdt-Thomsen, “Yoksullara Yatırım: Dünya Bankası Politikasının Analizi,” *Son Sömürge Kadınlar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), s. 82.

¹⁹ Thomsen, s. 84.

²⁰ Thomsen, s 97.

ekonomik özellikleri de şekillendirmişti. Fikret Şenses'e göre, bu dönemin belirleyicilerinden biri hakim güçler tezinin ağır basması ve hakim güçlerin ulusal ve uluslararası alanda karşılaştıkları meydan okumalarıdır. Burada sözü edilen meydan okumalar, GÜ'lerdeki bazı sendikalar, sol siyasi partiler ve çeşitli STK'lardan geliyordu. GÜ'lerin bunlara karşı tepkisi, sendikal hareketlerin gücünün kırılması, işgücü piyasalarının esnekleştirilmesi, sosyal devlet anlayışının rafa kaldırılması ve serbest piyasa güçlerinin giderek artırılması şeklinde oldu. Aynı şekilde GOÜ'lerde de sol siyasal akımların ve sendikal hareketlerin güç kazanması, siyasal kaygıların artmasına neden oluyordu. Örneğin McNamara 1975 yılında yaptığı bir konuşmasında, "tarihsel olarak şiddet ve sivil ayaklanmalar yoksulluktan kaynaklanıyor. Yoksulluk, uçtaki siyasal akımlar tarafından istismar edilmeye elverişli oluyor" demesi, siyasal kaygıların varlığını açıkça gösteriyordu.²¹ Bu siyasal kaygıların yoksullukla bağlantılı olarak ifade edilmesi ise GOÜ'lerdeki yoksulluk konusunun gündeme getirilmesine ve yoksulluğa ilginin artmasına neden oldu.

Bunun yanı sıra 1970'li yılların ortalarında bağımsızlıklarına yeni kavuşan GOÜ'lerin kapitalist blokta yer alma konusunda isteksizleri artıyordu. Bu ülkeler devlet müdahalesi, kamu girişimciliği ve korumacı dış ticaret ve sanayileşme politikalarıyla dünya sanayi üretiminde önemli yer tutmaya başlamıştı. Bu durum karşısında GÜ firmaları, özellikle yeni sanayileşen ülkelerin piyasalarına girmekte zorlanıyordu. Böyle bir ortamda, DB'nin bu yıllarda yoksulluk kartını çıkarması, GOÜ'lerin meydan okumalarının bertaraf edilmesi olarak da düşünülebilir.²²

Yoksulluğu azaltma söylemi ve özellikle mikro kredi gibi programlarla yoksullukla mücadele çabaları, en temelde 1970'li yıllardan beri süregelen toplumsal mücadelelerin idare edilmesi ve küresel kapitalizmin yeniden örgütlenmesi bağlamında anlaşılmalıdır.²³ Yapısal uyum programlarıyla şarta bağlanan mali tasarruf önlemleri, özelleştirme programları ve makro ekonomik düzeyde tüm sektörlerin serbestleşmesinin olumsuz sosyal etkileri, bu programlara olan karşıtlıkların yaygınlaşmasıyla sonuçlandı. IMF ve DB'nin bu karşı koymalara yönelik cevabı ise yoksulluğu azaltma hedefli

²¹ Şenses, ss. 46-47.

²² Şenses, ss. 47-48.

²³ Heloise Weber, "The 'New Economy' and Social Risk: Banking on the Poor?," *Review of International Political Economy* 11, No. 2 (May 2004), s. 357.

projeleri uygulamak ve yaygınlaştırmak oldu. Bu programların çoğu gelir getirme ve kendi hesabına çalışma gibi unsurlarla tasarlandı ve pek çoğu geniş ölçekte mikro kredi programları olarak tanıtıldı.²⁴

Heloise Weber'e göre, yoksulluğu azaltmaya yönelik mikro kredi yaklaşımı stratejik olarak küresel politik ekonomiye içkin bir olgudur ve mikro kredi stratejisi finansallaşmanın küresel ölçekte serbestleştirilmesi gündeminin tamamlayıcısıdır. Mikro kredi stratejisini "yoksulluğu azaltma" ve "yoksulları güçlendirme" anlamlarında meşrulaştırma girişimleri yoluyla, dolaylı da olsa, bu strateji için çizilen normatif söylemlerin finansal serbestleşmeyi kolaylaştırıcı rolü olduğu ileri sürülebilir. Örneğin "güçlendirme" söyleminin meşrulaşması yoluyla çeşitli ağlar ve kuruluşlar "yoksul" temelli bir ticaret üzerinden kredi sağlama amacıyla kurulmaktadır.²⁵

2.2.1 Sosyal Sermaye Politikası

Yoksullukla mücadele söyleminin ve yoksulluk merkezli kalkınma stratejisinin ağırlık kazanmaya başladığı bir dönemde, sosyal sermaye kavramı 1990'ların ortasında yoksulluğu azaltma ve ekonomik kalkınma temelinde tartışılmaya başlandı. Ekonomi analizlerinde bir kayıp halka olarak değerlendirilen sosyal sermaye teorisi, temel olarak insan davranışlarının sosyal ve kültürel boyutlarına, bu boyutların ekonomik anlamlar içerdiğini kabul ederek vurgu yapar. Çeşitli tanımları olmakla beraber genellikle kavramın işlevsel boyutuna vurgu yapılır. Kavrama, siyaset biliminde kolektif eylem, sosyolojide sosyal uyum, ekonomide refah ve hatta ekonomik büyüme olarak referans verilmektedir.²⁶

Gerek pek çok ekonomist gerekse kalkınma kuruluşları tarafından, sosyal sermayenin yoksulluğu azaltmaya ve ekonomik büyümeye yaptığı katkının üzerinde durulmaktadır. Bu teoriye en çok ilgi gösteren kurum şüphesiz ki, yoksulluğun olmadığı bir dünyayı sağlama misyonu üstlenen DB'dir. Banka'nın web sayfasındaki tanıma göre, "sosyal sermaye, bir toplumun sosyal etkileşimlerinin niteliğini ve niceliğini şekillerinden kurumlara, ilişkilere ve normlara dayanır. Artış gösteren bulgular, sosyal

²⁴ Weber, s. 359.

²⁵ Weber, s. 376.

²⁶ Irene Van Staveren, "Beyond Social Capital in Poverty Research," *Journal of Economic Issues* 37, no. 2 (June 2003), s. 415.

birliğin, toplumların ekonomik olarak refahının yükselmesi ve sürdürülebilir kalkınması için çok önemli olduğunu göstermektedir.”²⁷

DB'nin kavramı tanımladıktan sonraki girişimi ise sosyal sermayenin nasıl ölçüleceği ve sosyoekonomik kalkınmaya nasıl katkıda bulunduğunu kanıtlamaya çalışmak olmuştur. Örneğin Banka'nın Sosyal Sermaye Girişimi adıyla desteklediği alanda, sosyal sermayenin ölçülmesi amacıyla yapılan çalışma belgeleri yayınlanmaktadır. Buradaki amaç sosyal sermayenin yaptığı katkıların anlaşılmasını sağlamak, sosyal sermayeye yatırım yapmak ve bunun güçlendirilebileceği bir ortam yaratmaktır.²⁸

DB'nin desteklediği bir sosyal sermaye araştırması, 1995 yılında Tanzanya'da yürütülmüştür. Bu çalışmada 87 köyden 6000'den fazla kişinin katılımıyla, katılımcı yoksulluk değerlendirilmesi yapılmış ve yoksulluğun yoksullar tarafından nasıl algılandığı ve hane refahında sosyal sermayenin nasıl bir rol oynadığı gibi konular ele alınmıştır. Çalışmada köylülerin, güven, birlik ve katılım ruhu gibi konularda kendilerini nasıl değerlendirdikleri, köy düzeyindeki formel ve enformel kuruluşların işlevleri konusunda ne düşündükleri ve bu kuruluşlarla olan ilişkileri tanımlanmaya; sosyal sermayenin nasıl bir etkide bulunduğu, bu etkinin nasıl gerçekleştiği ve hane refahı üzerinde etkisinin olup olmadığı anlaşılmaya çalışılmıştır.²⁹

Söz konusu çalışmada, hanelerdeki bireylere sosyal sermayenin üç boyutuyla ilgili sorular sorulmuştur. İlk olarak “gruplardaki üyelik” boyutu ele alınarak, katılımcılara kilise, siyasi parti, Müslüman grup, kadınlar grubu, çiftçiler grubu gibi enformel/formel grup ya da dernek tiplerinden hangilerine üye oldukları sorulmuş ve yüzde 71'nin en az bir gruba üye olduğu saptanmıştır. İkinci olarak, bu grupların hangi özelliklere sahip olduğu üzerinde durulmuş ve son olarak bireylerin çeşitli gruplardaki güven düzeyleri ve sosyal uyum hakkındaki görüşleri değerlendirilmiştir. Mesela, katılımcılara aile, kabile üyeleri, köy muhtarları, hükümet görevlileri, tacirler gibi farklı

²⁷ World Bank, *What is Social Capital*, <http://www.worldbank.org/>

²⁸ Ismail Serageldin, “The Initiative On Defining, Monitoring And Measuring Social Capital”, *Social Capital Initiative Working Paper* No. 1, 1998, s. 4.

²⁹Deepa Narayan, “Voices of the Poor: Poverty and Social Capital in Tanzania,” *Environmentally and Socially Sustainable Deelopment Studies and Monograph Series 20*, Washington D.C.: World Bank, 1997, s. 51

grup tiplerinden hangilerinin daha güvenilir olduğu sorularak, bireylerdeki güven düzeyleri ölçülmeye çalışılmıştır. Buna göre ailelerin ve kabilelerin en çok güvenilen gruplar olduğu sonucuna varılmıştır.³⁰ Çalışmaya göre gruplara üyelik arttıkça ve gruplardaki güven düzeyi yükseldikçe ortak hareket ve faaliyetler artarak bir sosyal sermaye oluşuyor ve bununla ortak çıkarlar elde ediliyor. Örneğin kamusal hizmetler daha iyi sağlanıyor, modern tarımsal araçlar daha fazla kullanılıyor ve daha fazla toplumsal faaliyet gerçekleşiyor. Bununla beraber, yüksek düzeyde sosyal sermayeye sahip köylerdeki haneler daha yüksek bir gelir ve tüketim düzeyine ulaşıyor. Kısacası bu çalışmada, sosyal sermaye konseptinin sosyoekonomik kalkınma için oldukça önemli bir role sahip olduğu sonucuna varılmıştır.³¹

Yoksulluğun azaltılması temelinde yapılan mikro ölçekli sosyal sermaye araştırmaları, genel olarak köylerdeki sosyal grupların ve aralarındaki işbirliklerinin, yoksulların kaynaklara ulaşmasını sağladığı ve bu nedenle hane olarak refahlarının yükseldiği argümanını ileri sürüyor. Tanzania'daki çalışma da, sanki grup üyeleri ve gelir arasında doğrusal bir ilişki varmış gibi, "daha fazla grup üyeliği daha fazla hane refahı getirir" sonucuna varmıştır. Ancak Irene Van Staveren'e göre, bu çalışma grup türlerindeki farklılıkları (örneğin daha az ve daha çok etkili olan gruplar arasındaki farklılıkları), gruplara girmedeki engelleri ve bazı insan gruplarının dışlanmasına neden olan mekanizmaları, kimin ne katkı sağladığını ve ne çıkar elde ettiğini etkileyen asıl şeyi, yani gruplar içerisindeki hiyerarşileri sorgulamamıştır. Bu nedenle, yoksulluk çalışmalarındaki sosyal sermaye analizlerinin en büyük eksikliği, dışlanma, baskıcı normlar ve güç ilişkileri gibi sosyal yapıları, kısacası eşitsizliği yadsımasıdır.³²

Sosyal sermayenin ekonomik işlevinin yanı sıra politik işlevine de değinen Francis Fukuyama, kavramı iki ya da daha fazla birey arasındaki işbirliklerini teşvik eden örneklerle desteklenmiş enformel bir norm olarak tanımlar. Ona göre güven, ağlar, sivil toplum ve benzeri hususlar da sosyal sermayeyle ilintilidir. Ancak sosyal sermayeyi asıl oluşturan bu normlar değildir; bunlar gruplardaki işbirliklerine liderlik etmek zorundadır ve bu yüzden dürüstlük, verilen sözleri tutma, görevlerin layığıyla

³⁰ Narayan, ss. 51-53.

³¹ Narayan, s. 64.

³² Staveren, s. 419.

yerine getirilmesi ve karşılıklı olma gibi geleneksel değerlerle bağlantılıdır. Geleneksel kültürlerin neredeyse tüm biçimleri (klanlar, kabileler, köy ortaklıkları ve dinsel tarikatlar gibi sosyal gruplar) müşterek normlara dayanır ve bu normları ortak fayda sağlamak için kullanırlar.³³ Fukuyama'nın üzerinde en çok durduğu şey, sosyal sermayenin sivil toplumculuk gibi bir potansiyele sahip olmasıdır. Ona göre sivil toplum, devletin iktidarını dengede tutma ve bireyleri devletin iktidarından korumaya hizmet etmesi açısından çok önemlidir. Bu nedenle Fukuyama, sosyal sermayenin düşük düzeyde olmasının bir dizi siyasi fonksiyon bozukluğuna yol açacağını ileri sürer.³⁴

Aslında son zamanlarda özellikle ekonomistler arasında sosyal sermaye, devleti ve piyasa başarısızlıklarını düzeltme gücü olan “sihirli değnek” gibi bir şey olarak benimsenmektedir. Ancak bu görüşün altında, yine son zamanlarda dünya çapında STK'lara ve sivil toplumda kökleşmiş kar amacı gütmeyen kuruluşlara olan güçlü bir inanç yatar.³⁵ STK'lara olan bu inanç ise, bu kuruluşların kalkınma sürecinde “insanların” (özellikle yoksulların) yasal temsilcileri olarak kabul edilmesine neden olmuştur. Buradaki insanlar kavramı, özellikle sosyal sermaye tartışmalarında, bir ulus-devlete ve hatta bir ulusa ait bir kavram olarak değil, daha ziyade belli bir toplulukta birlikte yaşayan yerel bir grup olarak tanımlanır. STK'lar da bu topluluklarının örgütlü temsilcileri olarak kabul edilmekte ve özellikle son otuz yıldır kalkınmanın özel olarak uygulayıcılığını yapmaktadırlar; siyasal düzeyde sivil toplumun kolektif temsilciliğini, ekonomik düzeyde enformel ekonominin temsilciliğini üstlenmişlerdir. Julia Elyachar'a göre, STK'ların enformel ekonominin temsilciliğini üstlenmesiyle, hayatta kalabilmek için kendi başlarının çaresine bakan ya da kendi cemaatlerine bağlı olan ve kendi yollarını devletten hiçbir yardım almaksızın çizen insanlar, enformel ekonomiyle tanımlanmış ve özdeşleşmiştir.³⁶

³³Francis Fukuyama, “Social Capital, Civil Society and Development,” *Third World Quarterly* 22, no 1 (2001), ss. 7-9.

³⁴ Fukuyama, s. 11

³⁵Katharine Rankin, “Social Capital, Microfinance, and the Politics of Development,” *Feminist Economics* 8, no. 1 (2002), s. 4.

³⁶Julia Elyachar, “Empowerment Money: The World Bank, Non-Governmental Organizations, and the Value of Culture in Egypt,” *Public Culture* 14, no.3 (November 2002), 497-8.

Yoksulluğu azaltmaya yönelik önceki “temel ihtiyaçlar” (ya da refah) yaklaşımlarının aksine, sosyal sermaye teorisinin potansiyelinin altında, onun kalkınmayı aşağıdan yukarı harekete geçirmek için sosyal ağların ve birlikte yaşamın birer kaynak olarak görülmesi yatar. Bu potansiyelin farkına varılmasıyla da yoksulların dayanışma grupları temelinde kredi almalarını sağlayan mikro kredi programlarının, hem DB hem de diğer kalkınma kuruluşları tarafından desteklenmesi ve teşvik edilmesi söz konusu olmuştur.³⁷

Sosyal sermayenin kalkınmada ve yoksulluğu azaltmada oynadığı rolün önemine duyulan inanç aslında bir kavramsal dönüşüme işaret eder ve bu dönüşüm özellikle mikro kredi konusunda çok net bir şekilde görülebilir. Elyachar’ın “anti-kalkıncı bir kalkınma stratejisi” olarak adlandırdığı bu yaklaşımda, insanların geçimlerini sağlamak için devlete dayanmak yerine kendi kültürel bağları ve dayanışması çerçevesinde varlık göstermeleri amaçlanıyor. Önceki kalkınma modellerinin aksine mikro kredi yaklaşımı önemli bir değişimi temsil ediyor; burada geleneksel toplulukların, modernleşme yolunda kültürel adetlerini terk etmeleri amaçlanıyor. Aksine, geleneksel kültürel alışkanlıklar, yoksulların kendi kendilerine ve aynı zamanda ekonomiye yardım etmelerinin önemli bir aracı olarak değerlendiriliyor.³⁸

Kültürel normların, komşuluk ve akrabalık bağlarının son derece güçlü olduğu bölgelerde uygulanan mikro kredilerin dayanağını, sosyal sermaye ve onunla ilintili kavramlar oluşturmaktadır. Mikro kredi almanın koşulu birbirini tanıyan, aynı kültürel değerlere sahip ve aralarında güven bağı bulunan kadınların bir grup oluşturmaları ve borçlarını geri ödeyeceklerine dair hem birbirlerine hem de kredi dağıtan yetkiliye söz vermeleridir. Yani burada kredi, maddi bir teminattan ziyade grup garantisi yoluyla veriliyor. Oluşan gruplar içerisinde kadınlar arasında ortaya çıkan dayanışmayla beraber, biri diğerinin borç güvencesi durumuna geliyor. Gruptan biri borcunu ödeyemediğinde, sıklıkla, gruptaki diğer kadınlar aralarında para toplayıp o borcun ödenmesini sağlıyorlar ve bu aralarında bir “karşılıklı olma” durumu yaratıyor. Burada sosyal sermayeyle ilintili olan kültürel değerler, kredi borcunun geri ödenmesinde en önemli rolü oynuyor ve bu mikro kredi programlarının maddi açıdan sürdürülebilirliğini

³⁷ Rankin, s. 2.

³⁸Elyachar, s. 500.

sağlıyor. Ancak retorikte, bu dayanışma gruplarının kadınların refahını artıracığı ve kadınları güçlendireceği ileri sürülüyor.

Mikro finans savunucuları yoksulluğu azaltma konusunda sosyal sermayenin önemine vurgu yapmak amacıyla sosyal sermayenin liberal teorilerinden yararlanırken, aynı zamanda kredi programları için “dayanışma grupları” terimini kullandıkları zaman aslında feminist ve sendikal gelenekleri de çağrıştırmış oluyorlar. Buradaki sav, mikro kredi programları yoluyla kadınlar arasındaki işbirliklerinin sadece ekonomik ve sosyal sermaye değil, aynı zamanda yaşadıkları baskıya direnmede kolektif bir bilinç yaratacağıdır.³⁹

Ben Fine’a göre, kapitalizmin; ekonomi ve toplum ya da piyasa ve piyasa olmayan arasında yarattığı sanal bölünme, özellikle son zamanlarda sosyal sermayeye yersiz bir şekilde önem atfedilmesine neden olmuştur. Sosyal sermaye kavramı, geç 20. yüzyıl kapitalizminde hem kapitalist devlete hem de kapitalist piyasaya duyulan inancın içine girdiği krizin, entelektüel düzeydeki ürünüdür ve aynı zamanda piyasa-devlet karşıtlığının oluşturduğu neoliberal gündemde, hem analitik hem de siyasi bir alternatif bulma arzusunu temsil etmektedir.⁴⁰ Fine buna dayanarak sosyal sermayenin tanımını şöyle yapar:

“Sosyal sermaye Birinci (ve zengin) Dünya’nın kavramsal icadıdır; ayrı fakat yakından alakalı iki yoldan diğer (ve yoksul) dünyalara aktarılmıştır. Sosyal sermaye bir taraftan insanların kendi kendilerine yardımcı olmalarının ve herhangi bir konuda bireyden başlayıp toplum seviyesine çıkan işbirliğinin adıdır. Diğer taraftan yoksulların kendi ekonomik dezavantajlarının sebeplerini sorgulamadan kendi kendilerine yardım edecekleri yol ve düzenin önünü açarak refahtan aldıkları payın nasıl artırılacağı yönünde spekülasyon yapan güçlü ve zenginlerin sesidir.”⁴¹

1970’li yıllarda başlayan ve bugün özellikle DB’nin misyonu haline gelen en yoksullara ulaşma, onları yoksulluktan kurtarma ve yoksulluktan kurtulma yöntemleri

³⁹ Rankin, s. 12.

⁴⁰ Fine, s. 59.

⁴¹ Fine, s. 324.

konusunda onlar adına karar verme; kısacası yoksulların hayatta kalma stratejilerine tahsis edilen geniş çaplı araştırmalar ve finansman sağlama çabaları, bugün sosyal sermaye konseptiyle daha fazla desteklenmektedir. Şimdi sosyal sermaye olarak adlandırılan sosyal ağları destekleme mevzusu da mikro kredi programlarının hedefleri arasında yerini almıştır. Mikro kredi finansal bir hizmet olarak STK'lar tarafından uygulanıyor ve mikro kredi programlarıyla desteklenen sosyal ağlar, yoksulların kendilerini disipline etmelerini sağlayan bir mekanizma olarak görev görüyor. Ayrıca fabrikalarda ya da devletle beraber sahip olunacak bir meslek olmadığı zaman sosyal ağlar, işsizi meşgul ve çalışır halde tutma bağlamında yeni bir değer elde ediyor. Ve bunlar, sermayenin bir biçimi olarak anlaşıldığında, sosyal ağların kendiliğinden bir ekonomik değeri de oluyor.⁴²

2.3 YOKSULLUĞU AZALTMA MEKANİZMASI OLARAK MİKRO KREDİ

Genel olarak mikro finans yaklaşımı yeni değildir, ancak “yeni yoksulluk” ile mücadele sürecinde yoksulları emek piyasalarına dahil etmenin ve üretken hale getirerek ekonomik ve sosyal statülerini geliştirmenin bir aracı olarak düşünülmektedir.⁴³ Burada sözü edilen yeni yoksulluk ise toplumsal dışlanma riski taşıyan, kenarda kalan, özellikle ekonomik ilişkiler açısından sistemle bütünleşmesi giderek zorlaşan bir tabakaya işaret eder ve bu olgu toplumsal bütünleşme ihtimalini büyük ölçüde ortadan kaldıran koşulların bir ürünü olarak tanımlanabilir.⁴⁴

Mikro kredi benzeri uygulamaların uzun bir geçmişi olsa da, 1983 yılında yoksullara kredi vermek amacıyla kurulan Grameen Bank (GB) modeli dünya çapında yoksulluğu azaltma konusunda yeni bir trend yarattı. Bu modelle ünlenen mikro kredi programlarında amaç, “yoksulun yoksulu” insanlara ve özellikle de kadınlara, aileleri ve kendileri için gelir getirici bir iş yapmalarına olanak sağlayacak küçük miktarlarda krediler vererek, onların yoksulluktan kendi başlarına kurtulmalarını sağlamak olarak belirlenmiştir. Bu sistem, yoksulluğun yönetilmesinde bir paradigma değişikliğine işaret

⁴² Elyachar, s. 509.

⁴³ Asuman Altay, “Küreselleşen Yoksulluk Olgusunun Önlenmesinde Mikrofinansman Yaklaşım,ı” *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar* 44, Sayı 510 (2007), ss. 57-67.

⁴⁴ Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder, “New Poverty and Changing Welfare Regime of Turkey,” *Report Prepared for The United Nations Development Programme* (Ankara, 2003).

eder ve “sadaka olarak kalkınma” modelleri yerine, “iş olarak kalkınma” modelinin egemen hale gelmiş olmasıyla ilgilidir.⁴⁵ Bu da büyük ölçüde neoliberalizmin, yoksul ya da zengin her bireyin çalışır halde tutulması, piyasalaştırılması ve bireyin devlete yük olmadan kendi hayatını kazanması gerektiğini öngören mantığına dayanır.

Mikro kredi aracılığıyla yoksullukla mücadele stratejisinin teorik kısmını oluşturan unsur, yoksulların hayatta kalma stratejilerine önem atfeden ve onların yeteneklerini yücelten bir yoksullukla mücadele retoriğidir. Bu modelin savunucuları, yoksullara fırsat verilmesi durumunda onların üretici konumuna gelerek yaşam standartlarını kendi başlarına nasıl yükseltebilecekleri ve hatta piyasa içerisinde girişimci olabileceklerine dair yoksulların yeteneklerine sonsuz güven duyan söylemlere vurgu yapmaktadırlar. Refah devletinin bakmak ve korumakla yükümlü olduğu yoksullar, bu yeni yaklaşımla beraber yaşamını idame ettirebilmek için kendi hesabına çalışan ve üreten, girişimci ve aktif birer özne olarak tanımlanmaktadır.

Ancak Elyachar’a göre, bugün mikro krediyle yoksullar için popülerleştirilen bu mikro girişimciliğin en kısa tarihi bile enformel ekonominin doğuşuna kadar gider. Bu kavramın doğuşunda ise antropoloji önemli bir rol oynamıştır. Üçüncü Dünya’daki yoksulların akıbetiyle yakından ilgilenen antropologlar ve diğerleri, sıklıkla onların yabancılaşma, yoksunluk ve marjinalleşme karşısında hayatta kalabilme kabiliyetlerine hayranlıklarını ifade ediyorlardı. Antropologlar, tüm Üçüncü Dünya ülkelerinde ve hatta Amerika’nın içindeki kolonilerde, yoksulların her şeye rağmen hayatta kalmayı başarabildikleri olağanüstü koşulları inceledi ve analiz etti. Konuyla ilgili çalışmalar yapan öğrenciler, tüm bu olumsuz koşullara rağmen hayatta kalmayı başarmalarının temelinde, yoksulların aralarındaki uzun vadeli ilişki ağlarının olduğuna dikkat çekti. Antropologlar, bu ilişkilerin çok düzeyli ağlarını kültür olarak adlandırdı. Ancak sosyal bilimlerdeki kültürel dönüşle bu kültür, kısa sürede ekonomik bir kaynak olarak da tanımlandı.⁴⁶

⁴⁵Nuray Ergüneş, “Kadınlara Yönelik Kredi Biçimleri ve Kadın Emeginin Enformelleşmesi,” *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emegi: Türkiye Örneği*. der. Saniye Dedeoğlu ve Melda Yaman Öztürk (İstanbul: Sav Yayınları, 2011), s. 184.

⁴⁶Elyachar, s. 499.

Kültürün ekonomik bir kaynağa dönüştürülebileceği düşüncesi şüphesiz mikro kredi yaklaşımına da ilham kaynağı oldu. Sosyal sermaye bölümünde değinildiği gibi, krediler dağıtılırken kadınlardan borçlarını ödeyeceklerine dair maddi bir teminat göstermeleri beklenmiyor. Buradaki teminat, grup üyelerinin birbirine kefil edilmesi yoluyla oluşturulan ve sosyal baskıya dayanan dayanışma grubunun bizatihi kendisidir. Bunu sağlayan da borca sadık olma ve verilen sözü tutma gibi kültürel değerlerdir ve bu anlamda kültürel değerlerin mikro kredi programları için ekonomik bir değer taşıdığı söylenebilir.

Mikro krediyi analiz ederken, GB ve ona benzer şekilde kurulmuş mikro kredi programlarının üç temel özelliğini göz önünde bulundurmak gerekir:

1. Ortak yükümlülük: Krediler, bir gruba ait bireylere verilir ve her üye grubun diğer üyelerin borçlarının geri ödemesinden de sorumlu tutulur. Belki de ortak sorumluluğu teşvik etmeyi garantiye alan en güçlü şey, gruptaki bir kişinin yükümlülüğünü yerine getirmemesi durumunda, geri kalan üyelerin o kişinin geri ödemesini yapmadıkları sürece bir daha kredi alamayacaklarına dair verilen gözdağıdır.

2. Küçük taksitlerle ödeme yapma: Klasik GB kredilerinde ödemeler küçük taksitlerle haftalık olarak yapılır. Taksitler, bir banka görevlisi tarafından “borç merkezlerinde” (her biri beş üyeden oluşan yaklaşık altı ila sekiz grubun toplandığı yerler) yapılan toplantılarda toplanır. Geri ödemelerin haftalık taksitlerle yapılması, üyelerin borcun geri ödenmesi sürecine erkenden entegre edilmelerini sağlar ve ayrıca gruplarındaki diğer üyeler tarafından bir baskı oluşturur.

3. Dinamik teşvikler: Üyeler üzerindeki grup baskısı iki belirgin dinamik teşvik yoluyla maksimum düzeye çıkarılır. İlk olarak, herhangi bir üye sorumluluğunu yerine getirmese gruptaki diğer üyelerin ileride kredi alamayacaklarına dair bir tehdidin varlığıdır (birinci maddede değinilmişti). İkincisi, krediler grup üyelerine sırayla verilir. İlk kredi gruptaki iki kişiye verilir ve onların geri ödeme performansları bir ya da iki ay süresince gözlenir. Eğer onların geri ödemeleri uygun bir şekilde

yapılmışsa gruptaki diğer iki kişiye kredi verilir. Son olarak eğer önceki dört üyenin geri ödeme performansları istenildiği şekilde olursa beşinci üye kredisini alır.⁴⁷

DB ve pek çok kalkınma kuruluşu tarafından finansal açıdan da desteklenen mikro kredi programları, büyük ölçüde enformel ekonominin genişlemesine hizmet etmektedir. Enformel ekonomi ya da kredi kanalları, finans sözleşmesinin sosyal ilişkilere veya kişisel bağlara dayanması anlamına gelir⁴⁸ ve devletin hakim olmadığı, kuralların başkaları (örneğin kalkınma kuruluşları ve STK'lar) tarafından belirlendiği bir alanı ifade eder. Bu nedenle böyle bir kalkınma yaklaşımı, devletin küçültülmesini ve ekonomik alandaki faaliyetlerden geri çekilmesini savunan neoliberal ideolojiyle çok uyumludur.⁴⁹ Devletin yoksul vatandaşlarının en temel ihtiyaçlarını karşılama sorumluluğunu yerine getirmediği yerde, uluslararası kuruluşlar ya da STK'lar, bu görevi bizzat mikro kredi gibi mekanizmalar aracılığıyla yerine getirerek yoksulların “mikro devleti” sıfatını kazanabiliyorlar. Bu nedenle mikro kredi konusunu ele alırken, bunun dağıtım rolünü üstlenen STK'ların öneminden bahsetmek gerekmektedir.

Lamia Karim, Bangladeş'te mikro kredi programlarını uygulayan kuruluşlarla ilgili yaptığı bir araştırmada, orada kredi dağıtan STK'ların, insanların davranışlarını düzene sokmada ve onları kendi öncelikleri ve hakimiyetlerine bağlı kılmada muazzam bir güce sahip olduklarını belirtiyor. Ona göre, bu kuruluşlar Bangladeş'te bir gölge devlet olarak faaliyet gösteriyor ve yoksulların yaşamlarında Gramsci'nin hegemonya nosyonu yoluyla muazzam bir kontrol uyguluyorlar. Ayrıca bu kuruluşlar, Bangladeşli köylü kadınların mevcut geleneklerle ilgili olan normlarını (utanç ve namus gibi), kendi çıkarları için manipüle ediyorlar. Bu nedenle Karim, oradaki mikro kredi uygulamasına “utancın ekonomisi” (economy of shame) adını vermiştir.⁵⁰ Mesela toplumun utanç ve namus kodları, burada mikro kredi borçlarının teminatı rolünü oynuyor. Çünkü Bangladeş'te aile namusunun temsilcisi kadındır ve burada söz konusu olan da ailenin namusudur. Eğer bir kadın, toplum önünde mahcup duruma düşerse (mesela mikro kredi borcunu ödemezse), ailenin itibarı zedelenmiş olur. Bu bağlamda, GB'nin

⁴⁷ Joel M. Guttman, “Repayment Performance in Microcredit Programs: Theory and Evidence,” *Networks Financial Institute at Indiana State University*, Working Paper (March 2007), s. 2.

⁴⁸ Ergüneş, s. 185.

⁴⁹ Elyachar, s. 496.

⁵⁰ Lamia Karim, “Demystifying Micro-Credit: The Grameen Bank, NGOs, and Neoliberalism in Bangladesh,” *Cultural Dynamics* 20, no. 1 (March 2008), s. 7.

teminatsız kredi söylemi ve borçların nerdeyse tamamına yakının ödeniyor olması konusu, bu açıdan bakıldığında farklı bir anlam kazanır.⁵¹

STK'ların hakim bir güç konumuna yükselmesi, Karim'e göre, ulusal kalkınma açısından pek çok Üçüncü Dünya ülkesinin ağırlıklı olarak Batı yardımlarına bağımlı olmasıyla ilgilidir. Bu çok açık bir şekilde ekonomik bağımsızlıktan yoksun olmaktır ki, bu durum IMF, DB, sanayileşmiş Batı ülkeleri ve çok uluslu şirketlerin kendi birlikleri ve siyasal hedefleri için bu ülkeleri ve bu ülkelerin nüfusunu sömürmelerine izin verir. GOÜ'lerdeki bu ekonomik bağımlılık, Batılı sermayeye bağlı STK'ların, devletin dağıtmakta başarısız olduğu en çok ihtiyaç duyulan hizmetleri (beslenme, sağlık, eğitim gibi), yoksulları hedefleyerek bizzat gerçekleştirmesine ortam hazırlamıştır. Bu durum, STK'ların kendilerini "yoksulun yoksulu" için çalışan ve kırsal toplumda ilerlemenin sesi olan birimler adı altında kurabilmelerine olanak sağlamıştır. Bangladeş'te köylülerin STK'lardan sıklıkla otorite ya da devlet olarak bahsetmesi, bu kuruluşların ne denli güçlü olduğunu gösteren bir örnektir.⁵²

STK'ların bu güçlü rolü, mikro kredi uygulamalarının yaygınlaşmasını sağlarken, dünyanın her yerinden bu uygulamaların daha fazla yaygınlaşması için yoğun çaba sarf edilmektedir. Örneğin BM, 2005 yılını Mikro kredi Yılı olarak ilan etmiş ve 2015 sonu itibariyle aşırı yoksulluğun azaltılmasında mikro kredinin oynayacağı rol, Binyıl Kalkınma Hedefleri arasında yer almıştır.⁵³ DB ve BM gibi uluslararası kuruluşların yanı sıra, bugüne dek mikro krediyle ilgili 11 adet rapor yayımlayan ABD menşeli Mikro kredi Zirvesi Kampanyası, tüm dünyada bir mikro kredi gündemi yaratma konusunda kayda değer bir rol oynamıştır.

Mikro krediyi "çığır açan bir başarı" olarak adlandıran ve ilki 1997 yılında Washington D.C.'de yapılan Mikro Kredi Zirvesi'nde, 137 ülkeden 2,900'ü aşkın temsilci bir araya gelerek, 2005 sonu itibariyle dünyadaki en yoksul 100 milyon aileye ve özellikle bu ailelerdeki kadınlara, kendi hesaplarına çalışmalarını için kredi ve diğer finansal hizmetlerin ulaştırılmasına dair bir anlaşma yaptılar. Bu zirve, hem mikro

⁵¹ Karim, s. 10.

⁵² Karim, s. 8.

⁵³ United Nations, Microfinance and the Millennium Development Goals, October 2005, http://www.yearofmicrocredit.org/docs/mdgdoc_MN.pdf.

kredilere olan ilginin dünya çapındaki boyutunu ortaya koymuş hem de mikro kredilerin popülerleşmesini ve daha fazla yaygınlaşmasını sağlamada önemli rol oynamıştır. Organizatörlere göre, bu amacın temeli ilk olarak 1997’de atıldığında mikro kredi alan yoksulların sayısı 8 milyondan azdı. 2007 yılına gelindiğinde ise 106 milyondan fazla yoksul aileye mikro kredi verildi ve bunların 88 milyonu kadınlardan oluşuyordu. Zirve amaçlarını, en yoksula ulaşmak, kadınlara ulaşmak ve kadınları güçlendirmek, mali açıdan kendi kendine yeterli kurumlar inşa etmek, kredi alanların ve ailelerinin yaşamları üzerinde ölçülebilir olumlu etkiler sağlamak olarak belirlemiştir. Bu oluşum dünyanın en yoksullarını, günde 1,25 doların altında bir parayla yaşayan ve tüm dünyada sayıları yaklaşık bir milyarı bulan insanlar olarak hesap eder.⁵⁴ Yayımlanan son rapora göre, Aralık 2009 sonu itibariyle 3,589 mikro kredi kuruluşu 190 milyondan fazla yoksula kredi verdiğini rapor etmiştir. Rapora göre kredi alanların 128 milyonundan fazlası krediyi ilk aldıklarında “yoksulun yoksulu” durumundaydı.⁵⁵

Mikro kredi sektörünün bu denli hızlı bir şekilde yayılması ve mikro kredinin dünya çapında yoksulluğu azaltacağı konusundaki uzlaş, içinde yaşadığımız ekonomik ve politik konjonktürün özellikleriyle ilgilidir. Ayşe Buğra’ya göre, bugün tüm dünyanın istihdam yaratma kapasitesinin azaldığı bir dönemde yaşıyor olmamız, neoliberal ideolojinin devletin küçültülmesine olan inancının herkese kabul ettirilmesi ve yoksulluğun artık ciddi bir sorun olarak inkar edilemez gerçekliği gibi nedenlerden dolayı, mikro krediler Türkiye’de ve tüm dünyada alkışlanmaktadır.⁵⁶ Hükümetler de mikro krediden oldukça memnundur ve kendi ülkelerindeki uygulamalara destek vermektedirler. Alexander Cockburn’a göre, devletler böylelikle yoksul vatandaşlarına karşı en temel sorumluluklarını yerine getirmekten kurtulmuş oluyor ve mikro kredi piyasayı bir ilah yapıyor.⁵⁷

⁵⁴ The Microcredit Summit Campaign, “More than 100 Million of World’s Poorest Benefit from Microcredit” (January 26, 2009), <http://www.microcreditsummit.org/>.

⁵⁵ Reed, Larry L. Microcredit Summit Campaign Report 2011.

⁵⁶ Ayşe Buğra, “Yoksullukla Mücadele Yöntemi Olarak Mikrokredi: Acıklı Bir Hikaye”, *Boğaziçi Sosyal Politika Forumu*, Sayı 2 (2007), ss. 1-4.

⁵⁷ Alexander Cockburn, “The Myth of Microloans,” *Weekend Edition*, (October 20, 2006), <http://www.counterpunch.org/cockburn10202006.html>, 06.01.11

2.4 YOKSULLAR İÇİN BANKA: GRAMEEN BANK DENEYİMİ

McNamara'nın mutlak yoksulluğu azaltmak için köylülere kredi verilmesi konusunu gündeme getirdiği konuşmasından üç yıl sonra, 1976 yılında Bangladeş'te yoksullara yönelik bir mikro kredi programının temelleri atıldı. Bangladeşli ekonomi profesörü Muhammad Yunus'un bir proje olarak başlattığı bu program, daha sonra bir banka statüsünü kazandı ve bu tarzdaki mikro kredi programları kısa sürede pek çok ülkede uygulanmaya başladı. Yunus'un yoksullar için banka kurma fikri tüm dünyaya devrim niteliğinde bir buluş olarak tanıtılırken, Banka'nın kuruluş hikayesi de başlı başına popüler bir nitelik kazandı.

Yunus, 1971 yılında ABD'de ekonomi doktorasını aldıktan sonra, bağımsızlığını yeni kazanmış ülkesine dönmüş ve Chittagong Üniversitesi'nde ekonomi dersleri vermeye başlamıştır. Ancak ülkesi savaş sonrası dönemde son otuz yılın en kötü kıtlığını yaşamaktadır ve yanı başında milyonlarca insan açlıktan ölmek üzereyken, öğrencilerine anlattığı “parlak” iktisadi teorilerin açlığı ve yoksulluğu azaltmada hiçbir işe yaramadığına karar verir. Bu noktada teori dünyasına ve ders kitaplarına olan inancını kaybeder ve yoksulların yaşamını ve onları kıtlık karşısında bu denli savunmasız bırakan nedenleri anlamaya çalışır.

Yunus, üniversite kampüsünün yakınında bulunan Jobra köyüne gider ve burada bambudan tabureler yapıp satan yoksul bir kadınla tanışır. Kadının günde sadece 0.02 dolar kazandığını öğrenince buna inanmadığını ifade eder ve “bu denli düşük bir kazancın nedeni nedir?” diye sorar; nedenini, kadının pazardan bambu alabilmek için sermayesinin olmaması olarak teşhis eder. Sonuç olarak kadının tefecilerden borç almak dışında bir seçimi yoktur ve asıl sorun da onun, tefecilerin sömürsünden kaçınmasını sağlayacak başlangıç sermayesine sahip olmayışındır. Yunus sorunu tespit ettikten sonra 1976 yılında Jobra'da bir saha çalışması yapar ve tefecilerin sömürsüne maruz kalmadan sandalye üretmek için gerekli olan başlangıç sermayesinin ne olduğunu araştırır. 42 kişilik bir liste yapar ve ihtiyaçları olan toplam paranın sadece 27 dolar olduğunu saptar. Başlangıçtaki amacı bu insanlara ihtiyaçları olan miktarı vermektir. Ancak daha sonra, onların yerel bankasını kurup onlarla beraber çalışmak gibi daha

sürdürülebilir bir çözüm bulmanın çok daha iyi olacağını düşünür. Böylelikle Yunus, köylülerin ihtiyaç duyduklarında borç alabilecekleri bir banka fikrinin temelini atıp, “yoksulun yoksulu”na küçük miktarlarda kredi veren bir kuruluş olarak 1983’de özel bir yasayla resmi banka olarak faaliyet göstermeye başlar.⁵⁸ Banka’nın uygulamaları kısa sürede hem Bangladeş içerisinde hem de ülke sınırlarını aşarak pek çok yerde yayılmaya başlar.

GB 1980’li yıllar boyunca ve 1990’ların ilk döneminde büyük bağış fonlarıyla beraber hızla yayıldı. 1991 yılı itibarıyla bir milyondan fazla üyesi ve büyüyen bir üretim zinciri (barınma ve tarım kredisi gibi) bulunuyordu. Bunun yanı sıra hem Banka’nın hem de Yunus’un profili gitgide uluslararası bir konuma geldi. Yunus, serbest piyasanın gücüne duyduğu inançla çağın neoliberal ilkelerini benimsedi, ama aynı zamanda yoksulları dışlayan ve onları “kredi verilemez” olarak ilan eden aynı sistemi eleştirdi. Yunus, dokunaklı konuşmasıyla yoksulları ‘mikro girişimciler’ olarak ilan etti. Çünkü yoksullar da 50 ila 200 dolar arasındaki krediye bir kez eriştiklerinde, piyasa temelli fırsatları ele geçirebilirlerdi. Banka, kadınların güçlendirilmesini, gruplar tarafından ortak hareketi ve sosyal kalkınmayı geliştirdi.⁵⁹

Kuruluşundan beri yoksulların ihtiyaçlarını karşılayan bir sistem kurduklarını söyleyen Yunus, GB’nin prensiplerini şöyle sıralar:

- Grameen yoksulluğun yoksullar tarafından değil, onları çevreleyen kurumlar ve politikalar tarafından yaratıldığına inanır.
- Bağış, yoksulluğun çözümü değildir ve yoksulluğun daha sürekli hale gelmesine ve bağımlılık yaratmaya hizmet eder; aynı zamanda bireylerin yoksulluk duvarını kırma girişimini ortadan kaldırır. Yoksulluğun üstesinden gelmenin yolu, tüm bireylerin enerjisini ve yaratıcılığını serbest bırakmaktır.
- Grameen sistemi, yoksul olanlar ve olmayanların kapasiteleri arasında bir fark olmadığı inancı üzerine kurulmuştur. Yoksul, yalnızca kendi potansiyelini keşfetmek için fırsat elde edemiyor ve bu nedenle kapasitesini ya kullanamıyor ya da

⁵⁸ Muhammad Yunus, “Poverty Alleviation: Is Economics Any Help? Lessons from the Grameen Bank Experience”, *Journal of International Affairs* 52, no.1 (1998), ss. 49-51.

⁵⁹ David Hulme, “The Story of the Grameen Bank: From Subsidised Microcredit to Market-based Microfinance”, *BWPI Working Paper 60* (November 2008), s. 5.

çok az kullanabiliyor. Yoksullar, fırsat sahibi olurlarsa kendi yaşamlarını değiştirebilirler.

- GB, bu anlayışlar temelinde bir dizi kural geliştirdi ve buna dayanarak kendi kredi dağıtım sistemini tasarladı. Yoksullara engeller yaratan geleneksel bankaların uyguladığı politikaları tersine çevirmeye çalıştı.

- Grameen sisteminin temelinde yatan ana varsayım, yoksulun borcunu her zaman geri ödediğine dair inançtır.

- Kredinin kadınlara verilmesi erkeklere verilmesinden çok daha büyük yararlar getirir. Eğer krediyi alan anneyse bundan en fazla çocuklar yararlanır. Kadınlar daha uzun vadeli vizyon sahibidirler ve değişimleri kendi yaşamlarına adım adım getirmeye hazırdırlar. Aynı zamanda kıt kaynakların idaresinde de çok iyidirler. Grameen önceliği kadınlara verir ve bugün üyelerinin yüzde 96'sından fazlası kadınlardan oluşmaktadır.⁶⁰

Bu prensipler çerçevesinde kurulan Banka, Yunus tarafından hem finansal hem de sosyal getiri konseptini birleştiren başarılı bir kapitalist girişimin simgesi olarak tanımlanıyor. Ona göre pek çok ekonomist, herhangi bir ekonomik meseledeki sosyal ve siyasal boyutları ele almada başarısız olmuştur ve kurdukları parlak iktisadi teoriler sosyal bilinçten yoksundur. Bu nedenle de yoksulluğu azaltma ve kadınların güçlenmesi konusunda kredinin sosyal gücünü anlamamışlardır. Grameen yaklaşımı ise “sosyal teminat” vasıtasıyla sağlanan kredi disipliniyle, sosyal bilinç güdümlü bir kapitalizm örneğini yaratmıştır.⁶¹

Yunus, finansal getirileri dışında sosyal getirilerinin de olduğuna inandığı Grameen kredinin özelliklerini şöyle sıralar:

- Krediyi bir insan hakkı olarak tanımlar.
- Misyonu, yoksulluğun üstesinden gelmeleri için yoksul ailelere yardım etmektir. Yoksulları, özellikle de yoksul kadınları hedefler.

⁶⁰Muhammad Yunus, “Grameen Bank, Microcredit and Millennium Development Goals,” *Economic and Political Weekly* (September 4, 2005), s. 4077-78.

⁶¹Muhammad Yunus, “Poverty Alleviation: Is Economics Any Help? Lessons from the Grameen Bank Experience,” s. 63.

- En belirgin özelliği, herhangi bir teminat ya da resmi olarak zorunlu sözleşmelere dayanmamasıdır. Resmi sistem ya da prosedürlere değil, “güven”e dayanır.
- Gelir getirici faaliyetler için kendi hesabına çalışmanın yaratılması ve tüketimin aksine yoksullar için barınmayı önerir.
- “İnsanlar bankaya gitmemeli, banka insanlara gitmeli” prensibinden hareketle yoksul odaklı bir hizmet sağlar.
- Sosyal sermayenin inşasına yüksek bir öncelik verir. Bunu sağlamak için “16 karar”⁶² adında bir uygulama geliştirilmiştir. Bu, borçlular arasında yoğun bir görüşme sürecini sağlar ve onları bu kararları ciddiye almaları ve uygulamaları konusunda cesaretlendirir.⁶³

Yunus savunduğu prensiplerle ve kredinin gücüne duyduğu sonsuz inançla, yoksulların en önemli ihtiyacının kredi olduğunu ve ancak bu yolla yoksulluğun azaltılabileceği düşüncesini herkese kabul ettirmiş görünüyor. 2006 yılında, yoksullar için banka icadı ona, “ekonomik ve sosyal kalkınma yaratmaya yönelik çabalarından dolayı” Nobel Barış Ödülü getirdi. Nobel konuşmasında yoksulluğun barış için bir tehdit olduğunu ve yoksulluğun da tüm insan haklarının bir yadsıması olduğunu ifade etmiştir; piyasa özgürlüklerinin güçlenmesinden yana olduğunu ifade ederek, insanlığın sınırsız insan nitelikleri ve yeterlilikleriyle donatılmış muazzam bir yaratım olduğundan bahsetmiştir. Ona göre yapılması gereken, tüm bu niteliklerin filizlenmesi için bir yer açmaktır.⁶⁴ Burada açılması gereken yer de kredi vasıtasıyla dahil olunan serbest piyasa gibi görünmektedir.

⁶²Grameen Bank’ta 16 karar sırasıyla şöyledir: 1. Grameen Bank’ın dört prensibini takip edeceğiz ve ilerleteceğiz – Disiplin, birlik, cesaret, çok çalışma. 2. Refahı ailemize getireceğiz. 3. Harap olmuş evlerde yaşamayacağız. Evlerimizi tamir edeceğiz ve en kısa zamanda yeni evler yapmak için çalışmalarda bulunacağız. 4. Yıl boyunca sebze yetiştireceğiz. Bunları yeterince yiyeceğiz ve arta kalanları satacağız. 5. Ekin sezonu boyunca mümkün olduğunca çok tohum dikeceğiz. 6. Aile nüfusunu küçük tutacağız. Harcamalarımızı azaltacağız. Sağlığımıza dikkat edeceğiz. 7. Çocuklarımızı eğiteceğiz ve onların kendi eğitimleri için para kazanabilmelerini sağlayacağız. 8. Çocuklarımızı ve çevremizi daima temiz tutacağız. 9. Çukur tuvaletler inşa edeceğiz ve kullanacağız. 10. Suyu borulu kuyulardan içeceğiz, eğer bu mümkün değilse suyu kaynatacağız ya da şap kullanacağız. 11. Ne oğullarımızın düğününde çeyiz alacağız ne de kızlarımızın düğününde çeyiz vereceğiz. Merkezlerimizi çeyiz lanetinden uzak tutacağız. Çocuk evliliği yapmayacağız. 12. Ne kimseye haksızlık yapacağız ne de bize haksızlık yapılmasına izin vereceğiz. 13. Daha yüksek gelir için daha büyük yatırımları ortak olarak üstleneceğiz. 14. Birbirimize yardım etmek için her zaman hazır olacağız. Biri zor durumda kaldığında hepimiz ona yardım edeceğiz. 15. Herhangi bir merkezde aksaklık varsa, hep beraber gidip disiplini sağlamaya yardım edeceğiz. 16. Tüm sosyal aktivitelerde kolektif olarak yer alacağız.

⁶³Muhammad Yunus, “What is Microcredit?”, (<http://www.grameeninfo.org/bank/WhatisMicrocredit.htm>)

⁶⁴ Muhammad Yunus, *Nobel Lecture* (Oslo: December 10, 2006).

Yunus, pek çok konuşmasında sadece kapitalizmin yoksullar için değil, aynı zamanda yoksulların da kapitalizm için iyi olduğunu ileri sürer. Geri ödemelerin neredeyse yüzde yüz oluşuna dayanarak, yoksulların büyük bankalar için iyi bir yatırım olduğunu ve finans dünyasının bu olguyu dikkate alması gerektiğini iddia eder. Ona göre, GB'nin kalkınma dünyasına sağladığı ana katkı, yoksulların “kar getirdiğidir”; çünkü yoksul, borcunu daima geri öder.⁶⁵ GB üyelerinin tamamına yakınının kadınlardan oluştuğu göz önünde bulundurulduğunda, burada asıl kar getirenlerin yoksul kadınlar olduğu söylenebilir. Ancak Yunus bu karlı yatırım potansiyelini normatif söylemlerle süsler; geleneksel bankaların yoksulları dışlamasını eleştirip krediyi bir insan hakkı olarak tanımlarken, aynı zamanda bankaların cinsiyet ayrımcılığı yaptığını da ima eder. Ona göre geleneksel bankaların sahipleri zenginler ve özellikle erkeklerken, GB'nin sahibi yoksul kadınlardır. Son verilere göre GB'nin toplam üye sayısının yüzde 97'si (8 milyon) kadınlardan oluşmaktadır ve kredilerin geri ödeme oranı yüzde 97'dir.

GB'nin aslında 2002 öncesi ve sonrası olarak iki farklı dönemde ele alınması gerekmektedir. Çünkü Banka, 2001 yılında uyguladığı bir pilot projeyi 2002'de tamamlayarak hizmetlerinde değişiklikler yaptı. Grameen Genel Sistemi (GGS) uygulamasının hayata geçirildiği bu programa Grameen Bank II adı verildi.

2.4.1 Grameen Bank II

1990'lı yılların sonunda GB, Bangladeş'teki doğal felaketlerle ve bir dizi mali sıkıntıyla karşı karşıya geldi. En kötüsü ise 1998 yılında ülkenin neredeyse yarısını sular altına bırakan ve iki ay süren sel felaketi idi. Yunus'a göre bu olay GB'ye ve üyelerine çözülmesi gereken bir sorun sundu ki bu, pek çok değişikliğin yapılması gerektiği anlamına geliyordu. Pek çok kişi gibi GB üyeleri de bu felakette malvarlıklarının önemli bir kısmını ve evlerini kaybetti. GB gelir getirici faaliyetleri yeniden başlatmak ve evleri tamir etmek ya da yeniden yapmak için kredileri tazelemek yoluyla bir rehabilitasyon programı yapmaya başladı. Ancak birikmiş borç yükü fazla gelince, üyeler geri ödemelerini yapmamaya ve haftalık toplantılara katılmamaya başladılar. Yunus'a göre bu sorun, Banka'nın kendisini değiştirmesine yol açtı ki böylelikle,

⁶⁵ Karim, s. 14.

üyelerin ihtiyaçları kriz döneminde olduğu kadar normal zamanlarda da karşılanabilirdi. Üyeler için daha esnek bir yapı sunan bu sistem deneme çalışması olarak başladı ve 2002’de tamamlandı. GGS olarak adlandırılan bu ikinci nesil mikro kredi programı “custom-made” adı verilen bir kredi hizmeti sunmaya başladı ve üyelerinin ihtiyaçlarına daha hızlı cevap verme niteliği ile tanımlandı.⁶⁶

Grameen II, Banka’nın yeniden yapılanması değildir; mülkiyeti, yasal kimliği ve organizasyonu değişikliklerden etkilenmemiştir. Bankanın toplam öz sermayesinin büyük çoğunluğu yoksul ailelerden gelen milyonlarca banka üyesindedir ve kalan yüzde 6’lık oran hükümete aittir. Bu yeni sistemin uygulamaya konulmasında sel felaketi ve bazı finansal sorunlar etkili olmuştur, ancak bunlarla beraber kredinin tek başına yoksulların ihtiyaçlarını karşılamadığı düşüncesi de bu yeni sistemi teşvik eden bir unsur olmuştur. Klasik GB anlayışında, yoksullara çalışmaları ve ihtiyaçlarını karşılamaları için bir başlangıç sermayesinin yeterli olması söz konusuyken, Grameen II’de herkesin farklı ihtiyaçları olabileceği ve bunların karşılanması için hizmetlerin çeşitlendirilmesi söz konusu olmuştur. Hedef kitlesinin çeşitli ihtiyaçlarını yansıtmak ve karşılamak amacı doğrutusunda kurulan bu üretimin yeni zinciriyle, Grameen II sistemi piyasa-liderliği yaklaşımı temelinde faaliyet göstermeye başlamıştır. Uygulamanın getirdiği sonuçlardan biri ise ciddi bir oranda artış gösteren üye sayısıdır. GB’nin 2,5 milyon üyeye ulaşması onun 27 yılını almışken, bu sayı yeni sistemin uygulanmaya başlamasından sonra, sadece üç yıl içerisinde (2002-2005 yılları arasında), ikiye katlanmıştır.⁶⁷

Grameen II’nin öncelikli kredi tipi yine temel kredidir. Buna ek olarak konut kredisi ve öğrenci kredisi uygulamaları da devam etmektedir. Faiz oranı; temel kredi için yüzde 20, konut kredisi için yüzde 8 ve öğrenci kredisi için yüzde 5’tir. Bu kredilerin yanı sıra 2002 yılında Mücadeleci Üye Programı adlı özel bir programla beraber, dilencilere faizsiz kredi verilmeye başlandı. Bu programın 111 binden fazla üyesi bulunmakta ve dağıtılan kredilerin yüzde 80’inin geri ödemesi yapılmış durumdadır. Bu programın amacı “yoksulların kendileri için onurlu bir geçim kaynağı

⁶⁶ Yunus, “Grameen Bank, Microcredit and Millennium Development Goals”, s. 4079

⁶⁷ Stuart Rutherford, *Grameen II: The first five years 2001-2005* (Bangladesh: February 2006), s. 4.

bulmaları, çocuklarını okula göndermeleri ve GB'nin düzenli üyeleri haline gelmeleri için finansal hizmetler sağlama" olarak belirlenmiştir. Verilen miktar ise en fazla 10 dolardır ve haftalık geri ödemeler ortalama 0.03 dolarlık taksitlerle yapılmaktadır. Bankanın web sitesine göre bu üyelerin 19,763'ü dilenciliği bırakıp kapıdan kapıya satış yapmaya başlamış, 9,792'si de temel kredi kullanıcıları olarak GB'ye katılmıştır.⁶⁸

GB 2001 yılından beri hizmetlerinde ciddi değişiklikler yaparak piyasa-liderliği temelli finansal yaklaşımlar sitemine geçmesine rağmen, halen uluslararası alanda aşırı derecede yoksul kadınlara odaklanan bir mikro kredi kuruluşu olarak kabul edilmektedir. David Hulme'a göre, Banka'nın mevcut üyeleri ekonomik olarak, 1980'lerdeki ve 1990'lardaki üyelere oranla daha iyi durumdadırlar. Üyelerinin çoğu, Bangladeş'in resmi yoksulluk sınırına bakıldığında, yoksul olmayanlar ya da kısmen yoksul olanlar olarak sınıflandırılabilir. Yunus her ne kadar yoksul kadınlar için mikro finans fikrinin şampiyonu olmaya devam etse de, yönettiği Banka gitgide yoksul olmayan üyelere kredi vermeye başlamıştır.⁶⁹

Dilencilere kredi vermek için ayrı bir programın uygulanması, zaten amacın en yoksula ulaşmak olmadığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Sonuç olarak hiç kimse evsizler ve/veya dilenciler (özellikle zihinsel veya fiziksel engelliler, yaşlılar, hastalar) kadar yoksul ve savunmasız değildir. Ancak Banka'nın 8 milyonu aşan üyelerinin içinde sadece 111 bin civarında kredi alan dilenci vardır ve aldıkları miktarın en fazla 10 dolar olduğu hesap edildiğinde, Yunus'un en yoksula ulaşma söylemi ve Bankasının uygulamaları arasında tutarsızlık olduğu söylenebilir.

⁶⁸ Grameen Bank, "Grameen at a Glance", (Temmuz 2011), <http://www.grameen.com/>.

⁶⁹ Hulme, , s. 3.

2.5 MİKRO KREDİYE YÖNELİK ELEŞTİRİLER

Mikro kredi programlarının en çok eleştirildiği konulardan biri yüksek faiz oranlarıdır. 350 mikro finans kuruluşu üzerinde yapılan bir çalışmaya göre, pek çok mikro finans kuruluşu, yoksullara verilen krediler üzerinden aylık olarak yüzde 20 ile yüzde 40 arasında değişen oranda faiz alıyor ve bu oran nadiren de olsa yüzde yüzü bile bulabiliyor (örneğin Meksika'daki Banco Compartamos).⁷⁰

Faiz oranlarının yüksekliğiyle gelen diğer bir eleştiri, bunun yoksullar üzerinde yarattığı borç baskısıdır. Özellikle doygunluk noktasına ulaşmış piyasalarda çok az gelir getiren aktivitelerde çalışan ve son derece kısıtlı ortamların ve mali şokların yaygın olduğu çevrelerde yaşayan yoksullar için mikro kredi ortaya uygun bir sonuç çıkarmayabiliyor. Hastalık, sel, kuraklık ve hırsızlık gibi kendi kontrolleri dışında ortaya çıkan sorunlar nedeniyle, ya da bilgi ve yetenek yoksunluğundan kaynaklanan yanlış kararlar almaları gibi nedenlerden dolayı, yoksulların büyük bir kısmı borçlarını geri ödemede muazzam zorluklarla yüz yüze geliyor. Bu nedenle mikro kredi yerine mikro borç demek daha gerçekçi olur.⁷¹

Bu anlamda, yoksullukla mücadele amacını yoksullara borç yükleyerek gerçekleştirmeye çalışan mikro kredi yöntemi, Ayşe Buğra'ya göre, aslında “gaddar” bir yöntemdir. Çünkü yoksulluk hayatın belirsizliği ve geleceğin ne olacağını bilmemekle ilgilidir. Temel ihtiyaçlarından yoksun olan ve en acil ihtiyaçlarını karşılamak için kredi almak durumunda kalan yoksulları bir de faizli borç yükü altına sokarak yaşamlarında daha fazla bir baskı yaratmak, gaddarlık kelimesinin kullanımını haklı kılacak bir yaklaşımı tanımlamaktadır.⁷²

Hindistan'ın Andhra Pradesh eyaletinde pek çok yoksul köylünün mikro kredi borcunu ödeyemediği için intihar etmesi, Buğra'nın kullandığı gaddarlık nitelemesini fazlasıyla haklı çıkaran bir örnektir. Andhra Pradesh hükümetine göre 2010 yılında birkaç ay içerisinde 80'den fazla mikro kredi borçlusu, mikro finans kuruluşlarının

⁷⁰Jonathan Morduch, “How Can the Poor Afford Microfinance?,” New York University: Financial Access Initiative, 2008, <http://financialaccess.org/node/1303>.

⁷¹David Hulme, “Is Microdebt Good for Poor People? A note on the Dark Side of Microfinance,” *Small Enterprise Development* 11, no 1 (2000), ss. 26-28.

⁷²Buğra, “Yoksullukla Mücadele Yöntemi Olarak Mikro kredi: Acıklı Bir Hikaye,” s. 1.

haftalık taksitlerini ödemeleri için yaptıkları baskıya dayanamadıkları için intihar etti. Hindistan'da 30 milyondan fazla aile mikro kredi alıyor ve bir hükümet görevlisine göre krediler yoksulların geri ödeme gücünün olup olmadığına bakılmaksızın dağıtılıyor.⁷³

Mikro kredinin iddia edildiği gibi en yoksula ulaştığının gerçekliği yansıtmadığı da eleştirilen konulardan biridir. David Hulme ve Paul Mosley, yoksul ailelerin mikro finanstan aslında faydalanamadıklarını ve mikro finanstan faydalanan ve bunun olumlu etkilerine sahip olanların sadece yoksul olmayan (yoksulluk sınırının üzerinde gelire sahip olanlar) kredi kullanıcıları olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁷⁴

Eleştirilen bir diğer konu girişimcilik söylemleriyle ilgilidir. Aneel Karnani'ye göre sorun, mikro krediyle girişimci olunacağına dair bir şeyin iddia edilmesidir. Mikro kredi kullanan birinin, krediyi büyüyen işi için kullanacağı ve bunun ekonomik büyümeye öncülük edeceği söylemi abartılıdır. Girişimciler, yeni bir iş fikrini başarıyla uygulamaya dönüştüren yaratıcı ve vizyon sahibi insanlardır. Belki bazı mikro kredi üyeleri bunu başarabilmiştir, ancak ezici çoğunluk sadece yaşamlarını idame ettirmeye yetecek işlerle meşgul olmak durumunda kalıyor. Bunu olması ise şaşırtıcı değildir, çünkü önemli bir kısmının mesleki becerileri yoktur ve çok az bir sermayeyle küçük ölçekte gelir getiren işlere yönelirler. Her şeyden önce çoğu insanda gerçek bir girişimci olabilmeye yetecek yetenek, vizyon, yaratıcılık ve istikrar yoktur. Hatta eğitim ve altyapı düzeylerinin yüksek seviyede olduğu gelişmiş ülkelerde bile, iş gücünün yüzde 90'ı girişimci değil ücretli çalışanlardır. Bu nedenle "girişimci olarak yoksul" fikrini romantize etmemek gerekir.⁷⁵

Ekonomist Robert Pollin de yoksullar tarafından yürütülen mikro girişimciliklerin geniş ölçüde başarılı olamayacağına işaret ediyor. Çünkü mikro girişimlerin başarıyla yürütülmesinde, yoksulların ürünlerini piyasaya sürmeleri için

⁷³Soutik Biswas, *India's Microfinance Suicide Epidemic* (16 December 2010), <http://www.bbc.co.uk/news/world-south-asia-11997571>

⁷⁴David Hulme and Paul Mosley, *Finance Against Poverty*, London: Routledge, 1996 aktaran Anis Chowdhury, "Microfinance as a Poverty Reduction Tool—A Critical Assessment", DESA Working Paper No. 89, December 2009, S. 2.

⁷⁵Aneel Karnani, "Employment, not Microcredit, is the Solution," *Ross School of Business Working Paper Series Working Paper No. 1065* (January 2007), (<http://ssrn.com/abstract=962941>)

düşük maliyetli araçlara ve uygun yollara erişmeleri gerekiyor. Ayrıca yoksullar, müşterilere ulaşmak için pazarlama desteğine de ihtiyaç duyarlar.⁷⁶

Mikro kredinin kadınları güçlendirme mekanizması olduğu iddiası da, özellikle son yıllarda yapılan çeşitli alan araştırmalarına dayanılarak en fazla eleştirilen konulardan biri olmuştur. Hatta bazı araştırmalarda güçlendirme mekanizması olarak görev görmesi bir yana, mikro kredinin kadınları daha fazla güçsüzleştirdiği sonucuna varılmıştır. Bu konu ikinci bölümde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

⁷⁶ Robert Pollin, "Microcredit: False Hopes and Real Possibilities," *Foreign Policy Focus* (2007), <http://www.fpif.org/fpifxt/4323>.

3 MİKRO KREDİYLE KADINLARIN HEDEFLENMESİ

Mikro kredinin dünya çapında yoksulluğu azaltmada önemli bir araç olduğu uzlaşısı, son otuz yılda devlet liderliği yaklaşımından piyasa liderliği yaklaşımına geçen süreçteki kalkınma pratiği bağlamında varlık göstermiştir. Planlamacılar piyasayı, sadece ekonomik büyüme ve verimlilik için değil, aynı zamanda siyasal özgürlük ve sosyal adalet elde etmek için de en uygun mekanizma olarak görmektedirler. Dahası hakim neoliberal ortodoksi, nüfusunun büyük bir kısmının küçük çiftlik üretimine ve küçük ticarete dayanarak yaşamını sürdürdüğü kırsal topluluklarda, kalkınma için özel olarak kadınsı bir karaktere vurgu yapmakta ve kalkınma araçları artan bir biçimde kadınları, sürecin imtiyazlıları ve temsilcileri olarak hedef almaktadır.⁷⁷

Uluslararası kalkınma kuruluşları, ulusal hükümetler, kalkınma ekonomistleri ve pek çok bağışçı kurum mikro krediyi, kadınların yoksulluktan kurtulmasının ve sosyoekonomik açıdan güçlenmesinin en önemli aracı olarak görmektedir. Buna paralel olarak kadınları hedefleyen mikro kredi kuruluşları ve bunların kadın üyeleri de sürekli olarak artış göstermektedir. 1999 yılının sonunda mikro kredi alan yoksul kadınların sayısı 10 milyon civarındayken, 2009 sonu itibariyle bu sayı 104,7 milyona çıkmıştır. Ayrıca kadınlar tüm mikro kredi üyelerinin yüzde 81,7'sini oluşturmaktadır.⁷⁸

Küresel ölçekte yoksulluğun azaltılmasını sağlamaya katkıda bulunacağı ileri sürülen mikro kredi programlarının özel olarak kadınları hedeflemesi, bu bölümün ana konusunu oluşturmaktadır. Bu bölümde kadınları hedeflemenin nedenlerine yönelik varsayımlar, olgular ve bunlara yönelik eleştiriler tartışılacaktır. Bununla beraber kadınları hedeflemede en çok telaffuz edilen “kadınların kalkınması” ve “kadınların güçlendirilmesi” konularının üzerinde ayrıca durulacaktır. Son olarak mikro kredi programlarının kadınların güçlendirilmesi üzerindeki etkilerini araştıran bazı alan araştırmalarına yer verilecektir.

⁷⁷Katherine Rankin, “Governing Development: Neoliberalism, Microcredit, and Rational Economic Women,” *Economy and Society* 30, no. 1 (February 2001), s. 19.

⁷⁸Larry L. Reed, s. 45.

3.1 KADINLARI HEDEFLEMENİN NEDENLERİ

Bu bölümde, mikro kredi programlarıyla kadınların hedeflenmesi konusu beş tema çerçevesinde ele alınacaktır. Bunlardan ilki, 1970’lerde başlayan ve bugün mikro kredi hedefleri arasında yer alan “kadınları kalkındırmak” ya da “kalkınmanın kadınsılaşması” konusudur. İkincisi, mikro kredi programlarının kadınları hedeflemesine en fazla dayanak oluşturan, kadınların daha fazla yoksul olması, yani “yoksulluğun kadınsılaşması” konusudur. Üçüncüsü, mikro kredi programları için belki de en önemli konu olan verimlilik ve sürdürülebilirlik unsurlarının kadınları hedeflemede nasıl bir gerekçe oluşturduğuyla ilgilidir. Dördüncüsü, kadın emeği ve mikro kredi arasındaki ilişkiyi ve sonuncusu mikro krediyle kadınların güçlendirilmesi konusunu ele almaktadır.

3.1.1 Kalkınmanın Kadınsılaşması

Kadınların sosyoekonomik açıdan kalkınması ve bu yolla güçlenmesinin bugün en önemli aracı olarak sunulan genelde mikro finans özelde mikro kredi sistemi, özellikle 1990’lı yıllardan itibaren ulusal ve uluslararası örgütler tarafından hakim bir model haline getirilmiştir. Mikro finans endüstrisinin, kadınların finansal hizmetlere erişmelerinin önündeki engelleri ve bunların üstesinden gelmenin yollarını tespit etmede önemli bir rol oynadığı ileri sürülmüş ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Birleşmiş Milletler Kadınlar Kalkınma Fonu (UNIFEM) ve DB tarafından yapılan araştırmalar, gelişmekte olan toplumlardaki cinsiyet eşitsizliklerinin ekonomik büyümenin ve kalkınmanın önünde engel oluşturduğu sonucuna varmıştır. Cinsiyet vurgusu yapılan bu kalkınma anlayışının dayandığı varsayıma göre mikro finans, kadınlara çalışmalarını için sermaye ve eğitim sağlayarak onların yoksullukla savaşmalarında, üretici kapasitelerini harekete geçirmelerine ve ekonomik gelirlerini maksimize etmelerine yardım eder.⁷⁹

Mikro kredi gibi finansal bir hizmet yoluyla kadınların üretici konumuna gelerek kalkınma sürecine dahil edilmesi fikri, 1990’lı yıllarda daha fazla ağırlık

⁷⁹Susy Cheston ve Lisa Kuhn, *Empowering Women through Microfinance*, s. 7, <http://www.microcreditsummit.org/papers/empowerment.pdf>

kazanmaya başlasa da, kadınların kalkınmadaki yerine ve rolüne dair tartışmalar 1970’li yıllarda ilgi odağı haline gelmiştir.

1975 yılında Mexico City’de düzenlenen Uluslararası Kadın Yılı Dünya Konferansı’nda ve Birleşmiş Milletler Kadın Onyılı’nda (1976-1985), dünya genelinde kadınların sorunları vurgulanmış; kadınlar için eğitim ve istihdam olanaklarının geliştirilmesi, sağlık ve refah hizmetlerinin artırılması ve kadınların siyasete ve topluma erkeklerle eşit bir şekilde katılması gibi konular ele alınmıştır. Bu süreç, kadın ve kalkınma konusunun uluslararası gündeme girmesinde önemli bir rol oynamış ve dünyanın pek çok yerinden bilim insanı ve aktivist, kalkınma düşünce ve pratiklerini değiştirmek için mücadele etmiş ve bunun için hem kadınların kalkınmada önemli birer aktör olduğunu hem de onların kalkınma süreci tarafından nasıl dışlandıklarını belirlemenin yollarını aramışlardır. Gündeme getirdikleri meydan okumalarla DB, BM gibi kalkınma kuruluşlarının politika belirleyicileri üzerinde etki yaratıp, kadınlarla ilgili meselelerinin gitgide anaakım kalkınma politikalarına ve programlarına dahil edilmesini sağlamışlardır. Şu anda pek çok kalkınma kuruluşunda, uzmanlaşmış toplumsal cinsiyet bölümleri bulunmaktadır ve bunlar kalkınma programlarını değerlendirerek bunların kadınlar üzerindeki etkilerine odaklanmışlardır.⁸⁰ Kısacası, özellikle GOÜ’lerdeki kadınların kalkınma sürecinden dışlanmış olmaları ve bunun nasıl giderileceği tartışmaları 1970’lerden beri devam etmektedir.

Kadınların kalkınma söylem ve programlarına giriş sürecini anlamak açısından kadın ve kalkınma konularını ele alan iki önemli yaklaşımdan söz etmek gerekir. Bunlardan İlki, 1970’li yılların başında liberal feministler tarafından ortaya atılan Kalkınmada Kadın (WID) yaklaşımı, diğeri 1980’lerde sosyalist feminist düşünceden etkilenecek WID’e alternatif olarak geliştirilen Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma (GAD) yaklaşımıdır.

3.1.1.1 Kalkınmada Kadın (WID) Yaklaşımı

WID terimi ilk defa 1970’li yılların başında Washington D.C. Kadınlar Komitesi’ndeki bir grup kadın kalkınma uzmanı tarafından kullanıldı. Bu yaklaşım,

⁸⁰ Robin G. Isserles, “Microcredit: The Rhetoric of Empowerment, the Reality of "Development As Usual", *Women's Studies Quarterly* 31, No. 3/4, Women and Development: Rethinking Policy and Reconceptualizing Practice (Fall - Winter, 2003), s. 38.

savaş sonrası dönemde hakimiyet kazanan modernleşme paradigmasına dayanıyordu ve kadınların nasıl olur da modernleşmenin nimetlerinden yararlanamadığı sorgulanıyordu. Bu yaklaşımın savunucuları, modernleşmenin kadınlar ve erkekler üzerinde farklı etkilerde bulunduğunu ileri sürerek, kalkınmanın “aşağıya damlama” (trickle down) teorisine itiraz etmeye başladılar. Çünkü bu kalkınma süreci kadınların haklarını ve konumlarını geliştirmek bir yana, durumlarının daha da kötüleşmesine hizmet etmişti.⁸¹ Washington merkezli bu hareket, BM içerisindeki kadın çalışmaları ve kadın akademisyenlerin, kadınların üretici emeği, işgücündeki cinsiyet ayrımı ve kalkınma sürecinin kadınlar üzerindeki etkisini araştırmasıyla giderek bir ağ oluşturmaya başladı.⁸² WID terimi aynı zamanda, kadınların kalkınmaya ekonomik bir katkı sağlayabileceği mantığına dayanarak, Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Kuruluşu’nun (USAID) gündeminde yerini aldı.⁸³

WID yaklaşımını biçimlendiren en önemli etkenlerden biri, 1970’li yıllarda Kuzey ülkelerindeki feminist hareketlerin canlanmasıydı. WID gündemine ek olarak, liberal feministler Amerika’daki kadınlar için eşit haklar, istihdam olanakları ve eşitlik elde etmek için çabalıyordu. Liberal feminizm yaklaşımı, WID savunucuları tarafından kullanılan politik stratejinin dilinin belirlenmesinde oldukça önemliydi. Liberal feminizmin merkezinde, kadınların dezavantajlı konumlarının, erkekler tarafından belirlenen ve kadınlar tarafından içselleştirilen kalıplaşmış geleneksel beklentilerden kaynaklandığı düşüncesi vardı. Kadınların bu dezavantajlı konumlarının, ancak söz konusu stereotiplerin yıkılmasıyla ortadan kalkacağı ileri sürülmüştür; mesela kız çocuklarına daha iyi eğitim verme, onları farklı rollerle tanıştırma, ayrımcılıkla mücadele yasaları yapma ya da işgücü piyasalarını serbestleştirme gibi girişimlerin gerekliliği üzerinde durulmuştur.⁸⁴

Bu dönemde, özellikle Amerika’daki feminist hareketin önemli temalarından biri, kadınlar için eşit istihdam olanaklarıydı. Bu nedenle sosyal refah ve yeniden üretim

⁸¹ Shahrashoub Razavi and Carol Miller, “From WID to GAD: Conceptual Shifts in the Women and Development Discourse”, *Occasional Paper 1* (February 1995), s. 2, <http://www.eldis.org/assets/Docs/17140.html>

⁸² Kate Young, *Planning Development with Women: Making a World of Difference*, Macmillan, London, 1993, p. 25, Aktaran Razavi ve Miller, s. 3.

⁸³ Vijjayamohan Pillai N, Asalatha B. P., ve Ponnuswamy B., *Women in Development – Dissecting the discourse* (2009), s. 10, (<http://mpr.ub.uni-muenchen.de/13119/>).

⁸⁴ Razavi ve Miller, s.3.

meselelerinden ziyade kadın emeğinin ücretlendirilmesinin, kalkınma meselesine girmesi sürpriz değildi. Konu GOÜ'lere geldiğinde ise WID, kadınların üretken rolleri ve statülerinin geliştirilmesi anlamına gelen, ekonomiye entegrasyon konusuna öncelik verdi. Üçüncü Dünya kadınlarının üretken emeğine gösterilen bu ilgi, kalkınma politikası için kadın kimliğini yeniden formüle etmeyi amaçlayan stratejinin bir parçasıydı.⁸⁵

WID üzerinde önemli bir etkide bulunan bir diğer unsur, Ester Boserup'un, "refah yaklaşımı" varsayımlarına itirazda bulunduğu ve kadının tarımsal üretimdeki rolünün öneminin altını çizdiği "Ekonomik Kalkınmada Kadının Rolü" (1970) adlı eseri idi. WID savunucuları, bu çalışmadan etkilenmiş ve kadınlarla ilgili kalkınma politikasının temelini oluşturan kadın rollerinin (anneler ve eşler olarak) dar görüşünü reddetmişlerdir; kadınları "muhtaç" faydalananlar olarak karakterize etmek yerine, kadınların toplumun "üretici" üyeleri olarak temsil edilmeleri gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu nedenle artık kadınlar, refah programlarının pasif alıcıları olarak görülmekten ziyade, ekonomik kalkınmaya aktif katkı sağlayıcılar olarak görülmeye başlandı. Bu yaklaşımda kadınlar, kalkınma sürecinde şimdiye dek önemsenmemiş bir ekonomik kaynak, kalkınmanın "kayıp halkası" olarak görülür.⁸⁶

WID teorisi, kadınların ikincil konumda olmalarının nedenini ekonomik bir çerçevede ortaya koyup, üretkenliklerinin nasıl artırılabilirliğini tartıştı; bu yaklaşıma göre, kadınların bu konumunun ve ezilmişliğinin nedeni piyasadan dışlanmış olmalarıydı. Bu nedenle kadınlar, piyasada üretim alanına tam olarak dahil edilirlse, sadece ekonomik kalkınmaya olumlu bir katkıda bulunmakla kalmayacak, aynı zamanda erkekler karşısında statülerini geliştirebileceklerdi. Ayrıca, teknolojiye ve krediye erişimin sağlanmasıyla kadınların piyasaya katılımları artabilir ve bu ulusal kalkınmayı olumlu etkileyebilirdi. Kadınların üretkenliklerini ve piyasaya katılımlarını artırmaya yönelik yatırımların, ekonomik açıdan olduğu kadar sosyal açıdan da getiriler sağlayacağı ileri sürülmüştür.⁸⁷

⁸⁵ Razavi ve Miller, s. 3.

⁸⁶ Irene Tinker (ed), *Persisten Inequalities: Women and World Development* (Oxford University Press, 1990), s. 31 aktaran Razavi ve Miller s. 4.

⁸⁷ Razavi ve Miller, s. 5.

Bu paradigmayla beraber pek çok Batılı kalkınma kuruluşu için kadın merkezli politikalar bir norm haline geldi ve GOÜ'lere, STK'lar aracılığıyla bu politikaların uygulanması için yardımlar yapıldı. Örneğin 1971 yılında Bangladeş, Pakistan'a karşı yürüttüğü dokuz aylık savaştan sonra bağımsızlığını ilan etti. Bu savaştan sonra zaten zayıf olan sistemi bir kaosa girdi ve savaşın yaralarını sarmak ve mültecilere rehabilitasyon hizmeti vermek amacıyla Batılı STK'lar ülkede faaliyet göstermeye başladı.

Kırsal hizmet sağlayıcıları olarak kalkınmaya yönelik faaliyet gösteren STK sektörü, çok kısa zamanda BM'nin ve Batılı yardım örgütlerinin WID paradigması üzerinden faaliyetlerde bulunmaya başladı. Aynı zamanda Bangladeş hükümeti de kalkınma dolarlarını elde etmek ve Batılı demokrasilerden meşruluk kazanmak için bu paradigmadan istifade etmeye başladı. Kadınların ekonomiye katılımı düşüncesi ulusal bir hedef olarak kabul edildi ve STK'lara, Batılı yardımlarla kendi kırsal yardımlarını büyütüp genişletmeleri için neredeyse bir egemenlik verildi.⁸⁸

Bu anlamda, kadınları kalkındırma amacıyla mikro kredi dağıtımında faaliyet gösteren STK'ların kadınları hedeflemesi, Batılı yardım kuruluşlarının talimatlarının yerine getirilmesi olarak da düşünülebilir. Aynı şekilde ilk zamanlarında kendi kredi programı için köylü erkekleri hedefleyen GB, Banka'nın katı kurallarına tabi olmak istemeyen erkeklerden borçların toplanmasında zorluk yaşayınca, Batılı yardım kuruluşlarının WID paradigmasını benimsedi ve kendisini yoksul kadınlar için bir banka olarak yeniden kurdu.⁸⁹ Bugün mikro kredi programlarını destekleyen kalkınma kuruluşlarının ve STK'ların kadınlara yönelik politikaları yaygın olarak bu paradigmaya dayanmaktadır.

WID yaklaşımının kadınları kalkınma gündemine dahil etme, kalkınma programlarının üyeleri ve alıcıları olarak daha fazla sayıda kadını hedefleme, kalkınma kaynaklarının doğrudan kadınlara ulaşmasını sağlama temelli bu *erişim* politikaları, kadınların somut koşullarında kayda değer bir değişim süreci yaratmadı. Bu süreç içerisinde kadınlar, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kurumsallaştığı yer olan toplumsal

⁸⁸ Karim, s. 11.

⁸⁹ Karim, 13.

ilişkilerde daha az güç sahibi olmaya devam etti. Her şeyden önce bu yaklaşımda toplumsal ilişkilerdeki gücün yeniden dağılımının önemi göz ardı edilmişti. Örneğin, kadınların eğitim ve gelir getirme kapasitelerine yapılan yatırım, aile ve toplumun refahını geliştirme yoluyla kalkınmaya yarar sağlayabilir, ancak bu sürecin kadınların kendi yaşamlarıyla ilgili seçimlerini kontrol edebilme kapasitelerine bir katkı getirmemesi, onların otonomisini olumsuz yönde etkiler.⁹⁰

Her ne kadar kadınların ikincil konumunun analizi WID'in esas uğraşlarından biri olsa da, bu analizi yaparken kadınların ikincil konumda olmalarının doğasını ve kaynaklarını göz ardı ettiği için eleştirilmiştir. WID, kadınların ikincil konumda bulunmalarının en temel nedenini kaynaklara ulaşmamak olarak tespit edip, sorunu sadece iktisadi bir bağlama oturturken, kaynaklara erişimi ilk etapta sınırlayan asıl şeyin ne olduğunu, yani toplumsal cinsiyet ilişkilerinin rolünü sorgulamamıştır.⁹¹

3.1.1.2 Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma (GAD) Yaklaşımı

Genel olarak feministler, WID politikalarının kadınların ekonomik koşullarını geliştirmede bir ölçüde başarılı, ancak kalkınma bağlamında kadınların sosyal ve ekonomik güçlerini erkeklere oranla geliştirmede çok az etkili olduklarına dikkat çekmişlerdir. Bu soruna yönelik ilgi, WID yaklaşımda reform yapılmasına yönelik bir uzlaşımın oluşmasına yol açmış ve bununla beraber 1980'li yıllarda Kalkınmada Cinsiyet Analizleri ya da Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma (GAD) yaklaşımı gündeme gelmiştir. Bu yaklaşımda “kadınlar” yerine “toplumsal cinsiyet” kavramına odaklanılmıştır.⁹² Bu yönelime neden olan etken, bazı feminist yazarların⁹³ kadın sorunlarının, kadınların sistematik olarak ikincil konuma itildikleri kadın-erkek arasındaki toplumsal ilişkiler, yani toplumsal cinsiyet çerçevesinde değil de; erkeklerden biyolojik farklılıkları çerçevesinde algılanmasını eleştirmeleridir.⁹⁴

⁹⁰ Anne Marie Goetz, “Getting Institutions Right for Women in Development,” *Getting Institutions Right for Women in Development*, ed. Anne Marie Goetz, (London: Zed Books, 1997), s. 3.

⁹¹ Razavi ve Miller, s. 12.

⁹² Pillai ve diğerleri, s. 13.

⁹³ Ann Oakley, *Sex, Gender and Society*, (London: Temple Smith, 1972) ; Gayle Rubin, “The Traffic in Women; Notes on the ‘political economy’ of Sex,” *Towards an Anthropology of Women: 157-210* (New York: Monthly Review Press, 1975).

⁹⁴ Pillai ve diğerleri, s. 14.

Bu yaklaşımda cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasında bir ayırım yapmanın zorunlu olduğuna dikkat çekiliyor; cinsiyet bir kişinin dişil ya da eril biyolojik karakterini ifade ederken, toplumsal cinsiyet verili cinsiyetin kültürel olarak nasıl işlendiğini ve yorumlandığını ifade eder. Toplumsal cinsiyet ve kadın-erkek arasındaki hiyerarşik güç ilişkileri de sosyal olarak inşa edilmiştir. Bu nedenle toplumsal cinsiyet kimlikleri ve bununla bağlantılı rollerin ve sorumlulukların neler olduğu kültürler arasında ve içerisinde değişkenlik gösterir.⁹⁵

GAD, kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıkların toplumsal olarak yapılandırılmış olan temeline odaklanır ve mevcut toplumsal cinsiyet rollerine ve ilişkilerine meydan okumanın gereğine vurgu yapar. Buna göre kadınların gerçek problemi, kadınlar ve erkekler arasındaki güç dengesizliğidir.⁹⁶ GAD yaklaşımının temel argümanı, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin inşa edildiği toplumsal ve kurumsal kuralların ve uygulamaların dikkate alınmadan, kadınların ikincil konumlarının doğasının doğru bir şekilde analiz edilemeyeceğidir. Bu nedenle toplumsal cinsiyetin sosyal ilişkilerinin analizi ev içinde başlamalı ve bu ilişkilerin yeniden düzenlendiği geniş çaplı ekonomik alanın ötesine geçmelidir. WID yaklaşımının, kadınları kalkınmaya dahil etme amacı güden erişim politikalarının karşısında GAD, toplumsal ilişkilerde gücün yeniden dağılımına vurgu yaparak, kalkınma sürecine bir bütün olarak meydan okur. Buna göre tüm sosyal, siyasal ve ekonomik yapılar ve kalkınma politikaları, toplumsal cinsiyet açısından yeniden değerlendirilmelidir.⁹⁷

GAD'ın getirdiği kavramsal dönüşümle beraber, kalkınma programlarının da odak noktası, sadece kaynaklara erişimde eşitliği öngören politikalarından, toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarına kaymıştır. Bu girişimin uygulamaya geçirilmesi için ortak bir strateji olarak kabul edilen “toplumsal cinsiyet anaakımı” (gender mainstreaming) kavramı ortaya çıkmış ve bu kavram, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında “dönüştürücü bir strateji” olarak, 1995 yılında Pekin’de düzenlenen Dördüncü Dünya Kadın Konferansı’nda açıklanmıştır. Toplumsal cinsiyet anaakımı, kadın-erkek eşitliğinin sağlanmasını amaçlar ve kadınların toplumun tüm düzeylerindeki

⁹⁵ Hazel Reeves and Sally Baden, “Gender and Development: Concepts and Definitions,” *BRIDGE Report No 55*: February 2000, <http://www.bridge.ids.ac.uk/reports/re55.pdf>.

⁹⁶ Reeves ve Baden, Gender and Development.

⁹⁷ Pillai ve diğerleri, ss. 14-15.

politikalarda ve karar alma mekanizmalarında aktif olarak yer almaları gerektiğini belirtir.⁹⁸

1970’li yıllarda WID yaklaşımıyla başlayıp 1980’li yıllarda GAD yaklaşımıyla devam eden kadın ve kalkınma konularının tartışıldığı süreç ve bu tarihlerde BM’nin kadınlarla ilgili vermeye başladığı bir dizi konferans, kadın meselelerinin küresel ölçekte gündeme getirilmesinde “birleşmiş bir dil yaratmada” önemli bir rol oynadı. Ancak Signe Arnfred’e göre bu dil, politik mücadelenin değil, kalkınma ajanslarının dilidir.⁹⁹ Kalkınma ajanslarının cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik gösterdiği yoğun çabaların en önemli nedeni ise, kadınları kalkınma sürecine entegre etmek yoluyla ekonomik büyümenin ve istikrarın sağlanmasıdır.

GAD, hem ev içinde hem de toplumun her düzeyinde yapılanmış olan toplumsal cinsiyet hiyerarşilerinin, kadınların yasal/sosyal/siyasal güçlendirilmesi yoluyla kırılacağına dikkat çekti; yani cinsiyet eşitliği asıl amaç olarak belirlendi. Bunun için de toplumsal cinsiyet meselesini uluslararası konuma taşımak gibi önemli bir katkı sağlandı. Ancak, GAD’ın etkisiyle kalkınma programlarının toplumsal cinsiyet meselesine yönelmesiyle, mesele daha çok araçsal terimlerle ifade edilmeye başlanmıştır; yani cinsiyet eşitliği asıl amaç olmaktan çıkıp, kalkınmanın sağlanması için bir araç olarak görülmüştür. Mesela UNDP, cinsiyet eşitliğini sağlamanın sadece ahlaki bir zorunluluk değil, aynı zamanda herkes için zenginlik ve refah kurmanın yolu olduğunu ifade ediyor.¹⁰⁰ Bu bakış açısı, cinsiyet eşitsizliklerinin kalkınmanın önünde engeller yarattığı düşüncesine dayanır ve aslında, kadınların kalkınmanın kayıp halkası olduğunu ve kadınlar olmaksızın gerçekleşemeyeceğini ileri süren WID yaklaşımından çok farklı değildir. Burada asıl amaç kadınları kalkındırmak değil de, kadınların kalkındırılması aracılığıyla topyekün bir kalkınma sağlamak gibi görünmektedir. Bu durum mikro kredi örneği için de geçerlidir. Kadınların sosyoekonomik açıdan kalkınmasına hizmet edeceği varsayılan mikro kredi mekanizmasının, kadınların ikincil rollerini pekiştirdiğini ortaya koyan çalışmalara (ileride bahsedilecek) rağmen, BM gibi toplumsal cinsiyet meselesini tekeline almış ve kadın-erkek eşitliğini sağlamaya yönelik

⁹⁸ Pillai ve diğerleri, s. 16.

⁹⁹ Signe Arnfred, “Questions of Power: Women’s Movements, Feminist Theory and Development Aid”, *Discussing Women’s Empowerment– Theory and Practice*, Sida Studies no. 3 (2001), s. 73.

¹⁰⁰ UNDP, *Gender Mainstreaming*, <http://www.undp.org/women/mainstream/>.

politikalar üreten bir kuruluş, mikro kredinin en büyük destekçilerinden biri durumundadır. Çünkü kadınların mikro kredi vasıtasıyla çalışacağı, üreteceği, böylelikle hem kendisini hem de ailesini yoksulluktan kurtaracağı ve bir bütün olarak refahlarının artacağına inanılmaktadır. Burada, “kadınlar da erkekler gibi kaynaklara erişirse kalkınmaya dahil olurlar ve böylelikle cinsiyet eşitsizlikleri kendiliğinden azalır” düşüncesi vardır ve bu düşünce DB tarafından da benimsenmektedir.

DB'nin 2001 yılında, “Haklarda, kaynaklarda ve söz hakkında cinsiyet eşitliği yoluyla kalkınmayı gerçekleştirmek” adını verdiği raporun ana teması, yoksulluğun olmadığı bir dünyanın sağlanmasında cinsiyet eşitsizliklerinin ele alınmasının zorunluluğudur. Raporun önsözünde James D. Wolfensohn, yoksulluğun cinsiyet eşitsizliklerini şiddetlendirdiğini, eğitim ve sağlık gibi alanlarda cinsiyet ayrımcılığının yoksullar arasında daha keskin olduğunu belirtmiştir. Ona göre, kadınların ve kız çocuklarının bu dezavantajlı durumu, onların kalkınmaya katılmalarını ve kalkınmadan yararlanmalarını engellediği gibi, bu cinsiyet eşitsizlikleri kalkınmanın önünde de bir engel oluşturmaktadır. Buradaki mesaj nettir: “Cinsiyet ayrımcılığı sadece kadınlar için değil, ülkelerin sürdürülebilir kalkınmasına ve etkin bir şekilde yönetilmesine de tehdit oluşturmakta ve bu durum tüm topluma pahalıya mal olmaktadır.” Rapora göre, gelişmekte olan dünyanın hiçbir bölgesinde yasal, sosyal ve ekonomik haklarda kadınlar erkeklerle eşit durumda değil. Bu nedenle de kendi başına bir kalkınma amacı olarak, cinsiyet eşitliği kalkınma meselesinin çekirdeğinde yer alır. Cinsiyet eşitliğini teşvik etmek aynı zamanda, tüm insanların –kadın ve erkek- yoksulluktan kurtulması ve yaşam standartlarının yükselmesini sağlamaya çalışan bir kalkınma stratejisinin önemli bir parçasıdır. Buna göre, ekonomik kalkınma uzun vadede cinsiyet eşitliğini artırmak için pek çok yolun açılmasını sağlayacaktır.¹⁰¹

Cinsiyet eşitsizliklerinin kalkınmaya maliyet getirdiği ve bunun giderilmesinin kadınların verimliliğinin artırılarak ekonomiye entegre edilmeleri yoluyla gerçekleşeceği düşüncesinin altında, kadınların potansiyel ücretli işçiler ve piyasada satılabilir malların üreticileri olarak görülmeleri ve aynı zamanda, piyasa ekonomisine kadınların entegrasyonunun daha yüksek gayrisafi milli hasıla (GSMH) getirdiği

¹⁰¹ The World Bank, *Engendering Development Through gender Equality in Rights, Resources and Voice*, (Oxford University Press, 2001), s. 1.

düşüncesi vardır. Kısacası, “kalkınmanın kadınlara ihtiyacı vardır”¹⁰² ve hem üreticiler olarak, hem de mikro kredi gibi gelir getirici faaliyetlerin öznelere olarak kadınlar ekonomik büyümeye katkıda bulunurlar. Anaakım kalkınma ajanslarının en önemli hedeflerinden biri, üretici kaynaklara erişmede ve para kazanma yeterliliğinde cinsiyet eşitliğinin artırılmasının teşvik edilmesidir. Söz konusu raporda, kadınların kredi gibi kaynaklara erişmelerinin, onların ekonomik statülerini geliştireceğine ve hane refahının gelişimine yardım edeceğine yer verilmiştir. Bu bağlamda, Bangladeş’te kadınların mikro krediye erişimlerinin artmasıyla, hane gelirlerinin arttığı gibi kadınların aile içindeki statüleri ve pazarlık etme güçlerinin yükseldiğinden bahsedilmektedir.¹⁰³

Kalkınma ekonomistleri ve uluslararası kuruluşlar, kadınları kalkınmaya entegre etme konusunda yoğun çabalar sarf etmekte ve özellikle GOÜ’lerdeki kadınlara çeşitli alanlarda yatırım yapmaktadır. Yatırım yapılan alanlardan birisi de, bu ülkelerdeki kız çocuklarının okula gönderilmeleri için eğitim programlarına ödenek aktarmaktır. Örneğin DB, Bangladeş’in bazı kırsal bölgelerinde bu programları uygulamaktadır. Burada insan sermayesi yaklaşımı esas alınarak verilen eğitimle beraber, kadınların üretim sürecine daha verimli bir şekilde gireceği varsayılıyor; eğitilmiş kadın aldığı mikro krediyi daha etkin kullanabiliyor, eğitimsiz kadınlara oranla doğurganlığını ve çocuk ölümlerini kontrol altına alabiliyor ve ailesinin gelire katkıda bulunabiliyor. Kısacası burada “kadınların eğitimi insan sermayesi üretir”¹⁰⁴ yaklaşımı çerçevesinde politikalar üretiliyor. İnsan sermayesi yaklaşımı ise araçsaldır ve insan sermayesinin üretim sürecine girişini esas alır; eğitim seviyesi yükselen bir toplum ekonomik seviyenin de büyümesine öncülük etmiş olacaktır, çünkü eğitilmiş insanlar eğitimsiz insanlardan daha verimli olmaktadır. Bu yaklaşım esas alınarak uygulanan eğitim programları aslında kadınların yeterliliklerini artırma işlevi görmüyor. Böyle bir katkı sunması bir yana, bu programlar bazen mevcut patriyarkal yapının devamını sağlayarak, kadınların ikincil konumunun pekiştirilmesi gibi bir durumu da ortaya çıkarıyor.

¹⁰² Arnfred, s. 77.

¹⁰³The World Bank, Engendering..., s. 22.

¹⁰⁴Mary Arends-Kuening ve Sajeda Amin, “Women's Capabilities and the Right to Education in Bangladesh”, *International Journal of Politics, Culture, and Society* 15, no. 1 (Fall, 2001), s. 127.

Örneğin Bangladeş'te DB'nin uyguladığı eğitim programlarının kadınların yeterlilikleri üzerinde yarattığı etkileri inceleyen bir araştırmaya göre, kadınların eğitiminin ortalama seviyesinin yükselmesi, onların statülerinin gelişmesi ya da ataerkil normlara meydan okumaları sonucunu doğurmuyor. Eğitimli kadınlar eğitimsiz kadınlara oranla meslek ve gelir edinme konusunda daha güçlü bir duruma gelebiliyor, fakat seçimleri halen erkek egemen toplum tarafından kısıtlanıyor ve belirleniyor. Ayrıca kadınların eğitimli olması, oradaki evlilik piyasasından dolayı kadınlar için iyi bir evlilik yapma şansını artırıyor. Mesela zengin aileler, ileride torunlarını daha iyi yetiştireceği düşüncesiyle oğulları için eğitim almış gelin arıyorlar. Aileler de kızlarının ileride iyi bir evlilik yapması için eğitim almasını kabul ediyor. Buradaki eğitim, kadınların yeterliliklerini artırmaktan ziyade, bir "evlilik sermayesi" yaratıyor; yani orada kadının eğitimi, onu evlilik piyasasında değerli kılan bir şey olduğu için, aileler kızlarını okula göndermeyi kabul ediyor.¹⁰⁵

Böylelikle de kadınları baskılayan yapılar korunarak devam ediyor ve aslında kadınların statülerini yükseltmede önemli bir unsur olan eğitim, araçsal terimlerle ifade edilmekten öteye gitmiyor. Oysaki WID savunucularının özellikle GOÜ'lerde, eğitim yoluyla eşitsizliklerin giderileceği ve kadınların dezavantajlı konumlarının ortadan kaldırılarak kalkınmaya verimli bir şekilde dahil olacağı konusunda büyük hayalleri vardı. Ancak eşitsizliğin ana kaynağı olan toplumsal cinsiyet rollerine dayalı güç ilişkilerinin hesaba katılmaması, bugün kadınlara verilen eğitimin de yine aynı güç ilişkilerine göre biçimlenmesi sonucunu doğuruyor.

Amartya Sen'e göre kalkınma, insanların yararlandığı gerçek özgürlükleri genişletme sürecidir. Sen, kalkınmayı GSMH büyümesiyle, bireysel gelirdeki artışla, sanayileşmeyle, teknolojik ilerlemeyle özdeşleştiren dar bir kalkınma anlayışı yerine, bireylerin özgürlüklerini temel alan bir yaklaşımın gerekliliğine vurgu yapar. Ona göre, insanların sahip olduğu özgürlükler artmadan ilerleme olmaz ve insanların özgür eylemliliği olmadan gerçek bir kalkınma başarılamaz. Bu nedenle Sen, merkezinde bireyin özgürlüğünün, refahının ve temsilinin olduğu yeterlilikler yaklaşımını önerir.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Arends-Kuenning ve Amin, s. 130.

¹⁰⁶ Amartya Sen, *Özgürlükle Kalkınma*, çev. Yavuz Alogan (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999), ss. 17-19.

Kalkınmayı insanların yaşamlarındaki özgürlüklerin genişlemesi süreci olarak ele aldığımızda, kalkınma kuruluşlarının pek çoğunun kadınları kalkındırmaya yönelik izlediği insan sermayesi yaklaşımının, kadınların yaşamında gerçek bir kalkınma durumu yarattığı tartışmalı bir konudur. Elbette kadınlara eğitim vermek, onların yaşamlarında pek çok olumlu sonuçlar doğurur; bu eğitim doğum oranlarının düşmesini sağlayabilir, kadın aldığı eğitimle yaptığı bir iş varsa onu daha iyi yürütebilir ya da eğitim başlı başına onun çalışma hayatına katılmasına yol açabilir. Ancak aldığı eğitim kadının kendi yaşamı ve seçimleri üzerinde bir kontrol kurmasını ve yeterliliklerini artırmasını sağlamıyorsa, yani onun bireysel özgürlüklerini genişletmiyorsa, burada eğitimin kadını kalkındırdığı söylenemez. Sen'e göre insan sermayesi yaklaşımı faydalı olabilir, ancak insanları daha geniş bir perspektiften görmek önemlidir. Bu yaklaşımın uygunluğunu ve etki alanını kabul ettikten sonra onun ötesine geçmek gerekir. Bu da insanların değer verdikleri yaşamlara ulaşma ve sahip oldukları gerçek seçenekleri artırma yeteneği –temel özgürlüğü- üzerinde odaklanan insan yeterlilikleri perspektifini gerekli kılar. Aslında hem insan sermayesi hem de yeterlilikler yaklaşımı, bireyin rolüyle ve özellikle sahip olduğu yeteneklerle ilgilenir, ama değerlendirme ölçüsü farklı kazanımlar üzerinde odaklanmıştır.¹⁰⁷ İnsan yeterliliklerinin rolünü bütüncül bir şekilde görmek için bazı noktaları dikkate almak gerekir: İlk olarak bunların, insanların refahı ve özgürlüğüyle doğrudan ilişkisini, ikincisi bunların toplumsal değişimi etkileyerek oynadığı dolaylı rolü ve son olarak bunların iktisadi üretimi etkileyerek oynadıkları dolaylı rolü görmek gerekiyor. Ancak insan sermayesi yaklaşımı, sadece üçüncü rolün etkisi açısından değerlendirilir ve bu nedenle özgürlük olarak kalkınmayı anlamak için bu yaklaşımın son derece sınırlı olan perspektifin ötesine geçmek gerekir.¹⁰⁸

Kalkınmada cinsiyet eşitsizliği sorunu ve buna yönelik çözüm önerileri, kadınların içinde yaşadıkları toplumsal koşullarla beraber ele alınmalıdır. Dünyanın pek çok yerinde kadınların erkeklere oranla daha az beslenmesi, daha az sağlıklı olması, fiziksel şiddet ve cinsel istismar karşısında daha savunmasız olması, toplumsal ve siyasal eşitsizliklerin ürünüdür. Nihayetinde tüm bu eşitsizlikler, kadınlara erkeklere eşit

¹⁰⁷ Sen, s. 394.

¹⁰⁸ Sen, s. 398.

olmayan insan yeterlilikleri vermektedir.¹⁰⁹ Cinsiyet eşitsizliklerini toplumların ve ülkelerin kalkınması önünde engel olarak gören yaklaşım, bu eşitsizliklerin kaynağını sorgulamadan, bunun iktisadi gelişmelerle çözüleceğini öngörür; eğitilmiş nesiller yetiştirmeleri ve meta üretimi yapma kapasitelerinin artması için kadınlara eğitim verir, ama bunu kadınları ikincil konumda olmasının ana nedeni olan toplumsal yapıları zedelemeyecek şekilde yapar ve böylelikle kadının aldığı eğitim onun değil, onu baskı altında tutan toplumun kalkınmasına hizmet eder. Kadınların kalkınma sürecine etkin bir şekilde dahil olması durumunda üretkenliğin ve verimliliğin yükseleceğine dair yapılan iktisadi hesaplar, aile içinde başlayıp toplumun tüm alanlarına yayılan kadın ve erkek arasındaki güç ilişkilerinin dengesizliğini hesaba katmadığı sürece, bunun kadınlar açısından gerçek bir kalkınma olduğu tartışmalı kalacaktır. Martha Nussbaum'a göre, kalkınma ve cinsiyet eşitliği konusunu ele alırken, ekonomik değişimlerin neler olabileceğini düşünmeden önce, aslında siyasetin her birey için ne yapması gerektiğini tartışmamız gerekiyor. Dünyanın pek çok yerinde ayrımcılığa uğrayan kadınlar fırsatlar ve özgürlüklerle dolu bir yaşama sahip kılınmalı ve böylelikle insan onuruna yakışır yaşamlara sahip olabilmelidirler. Bu siyasi hedef tüm ekonomik seçimleri de bağlamalıdır. Ancak bugün pek çok uluslararası kalkınma tartışmalarında kadınlar için adaletin göz önünde bulundurulması konusunda fazlasıyla sessiz kalınmaktadır.¹¹⁰

3.1.2 Yoksulluğun Kadınsılaşması

Neoliberal politikaların tüm dünyada hızla yayılması süreci yoksulluğun küresel bir sorun haline gelmesine neden olurken, yoksullar içinde kadınların sayısının giderek artması “yoksulluğun kadınsılaşması” olgusunu gündeme getirmiştir. Bu terim, ilk olarak 1970'li yılların sonunda Amerika'da kadın reisli aileler (female-headed households) arasında yoksulluk oranının artış göstermesinin fark edilmesinden sonra kullanıldı. 1980'lerin ortalarına gelindiğinde Amerika'daki tüm yoksulların neredeyse yarısının kadın reisli ailelerde yaşadığına inanılıyordu.¹¹¹ Bu ifade aynı zamanda, 1995 yılında yapılan Dördüncü Dünya Kadın Konferansı Eylem Planı'nda da kullanılmıştır.

¹⁰⁹ Martha Nussbaum, “Capabilities and Social Justice”, *International Studies Review* 4, no. 2, International Relations and the New Inequality (Summer, 2002), s. 124.

¹¹⁰ Martha Nussbaum, *Women and Human Development* (Cambridge University Press, 2008), s. 33.

¹¹¹ Valentine M. Moghadam, “The ‘Feminization of Poverty’ and Women’s Human Rights,” *Social and Human Sciences Papers in Women’s Studies/Gender Research*, No. 2 (July 2005), s. 6.

Buna göre, büyük çoğunluğu GOÜ'lerde olmak üzere önemli bir kısmını kadınların oluşturduğu bir milyardan fazla insan kabul edilemez yoksulluk koşulları içinde yaşamaktadır. Yoksulluğun kadınlara özdeşleşmesi, ekonomisi geçiş sürecinde olan ülkelerdeki ekonomik sorunların bir sonucu olmasının yanı sıra, toplumsal cinsiyet rollerinin katılığı ve bununla beraber kadınların eğitim, yetki ve karar alma mekanizmalarına katılmalarının önündeki engellerden kaynaklanmaktadır.¹¹²

Özellikle GOÜ'lerde, son yıllarda yoksulluk içinde yaşayan kadınların sayısının erkeklere oranla önemli ölçüde artış gösterdiği saptanmıştır. 1992 yılında yayınlanan BM Raporuna göre, GOÜ'lerde yoksulluk içinde yaşayan köylü kadınların sayısı son yirmi yılda, 374 milyonu Asya'da ve 129 milyonu Sahra Altı Afrika'da olmak üzere 565 milyona ulaşarak neredeyse yüzde 50 oranında artış göstermiştir. Aynı zaman diliminde yoksulluk, erkekler arasında yüzde 30 oranında artış göstermiştir.¹¹³

Mikro kredi savunucularının da en çok vurguladığı konu kadınların yaşadığı ağır yoksulluk ve bunun giderilmesinin en etkin yolunun mikro kredi olduğudur. Yunus, yoksulluğu azaltma konusunda kadınlara neden daha fazla ağırlık verilmesi gerektiğini şöyle açıklar:

“En yoksula yardım etmeyi amaçlıyorsak ilgimizi kadınlar üzerinde odaklamak zorundayız. Kadınlar, yoksulluğu ve açlığı erkeklere oranlara çok daha yoğun şekilde yaşıyorlar. Geleneksel olarak, neredeyse hiçbir kaynak olmaksızın evde kalıp ailelerinin işleri için koşturuyorlar. En azından Bangladeş'te, eğer ailede açlıktan ölmek zorunda olacak bir birey varsa, yazısız bir kural olarak görünen şudur ki, bu anne olmalıdır. Burada, kıtlık ve fakirlik zamanlarında çocuklarını besleyememenin travmatik deneyimini yaşayan annedir”.¹¹⁴

Hemen her yerde kadınların daha yoksul olduğuna dair çeşitli raporlar yayınlanırken, buna neden olan dinamiklerin üzerinde çok durulmamaktadır. Örneğin Yunus, “kadınlar daha yoksuldur, onlara odaklanalım” gibi bir açıklama yapıp çözüm olarak mikro kredi dağıtımında kadınların hedeflenmesi gerektiğini savunurken, kadın

¹¹² UNESCO, *Beijing Declaration And Platform For Action Fourth World Conference On Women* (15 September 1995), ss. 16-17.

¹¹³ Moghadam, s. 2

¹¹⁴ Yunus, “Poverty Alleviation: Is Economics Any Help? Lessons from the Grameen Bank Experience”, s.59.

yoksulluğun nedenini basitçe mali bir kaynağa erişememek olarak göstermiş oluyor. Ancak yoksulluğa yönelik feminist yaklaşımlar, cinsiyet eşitsizliklerinin ve aile içindeki önyargıların, iş gücü piyasalarının, yasal kodların ve dünyanın her yerindeki siyasal sistemlerin, yoksulluk karşısında kadınları erkeklerden daha savunmasız kıldığına dikkat çekiyor.¹¹⁵ Özellikle ev içi iş bölümü, cinsiyet eşitsizliği ve ikincil konuma itilmenin en ön önemli alanı olduğundan, yoksulluk ve cinsiyet konularını incelemek için en fazla odaklanılması gereken alan da budur. Kadınların özellikle aile içinde yetkilerinin zayıf olması, onları çok yaygın olarak yoksulluğa karşı daha savunmasız duruma getiriyor ve böyle bir durumda bundan kaçış için fazla seçenekleri olmuyor. Aile içindeki eşitsizliklerle beraber piyasadaki cinsiyet ayrımcılığı, kaynakların eşitsiz dağılımına yol açıyor ve bu durum kadınların yoksulluğu erkeklerden daha ciddi boyutlarda yaşamasına neden oluyor.¹¹⁶

Söz konusu toplumsal cinsiyet rollerinin daha katı bir biçimde uygulandığı GOÜ'ler olduğunda şunu önemle vurgulamak gerekir: Kadınlar, sadece kadın olmalarından dolayı, tamamen insani olan gereksinimlerden yoksun bırakılabilmektedir. Bu nedenle cinsiyet eşitsizliği, yoksullukla güçlü bir biçimde ilintilidir ve yoksulluk, cinsiyet eşitsizliğiyle birleştiği zaman temel insan yeterlilikleri ciddi bir biçimde kesintiye uğrar. Kadınlar, anayasal demokrasinin uygulandığı ülkelerde yaşasalar bile teoride eşit, ama gerçeklikte ikinci sınıf vatandaş olarak görülürler. Bunun nedeni, daha önce de değinildiği gibi, eşit olmayan sosyal ve siyasal koşulların kadınlara erkeklerle eşit olmayan insan yeterlilikleri vermesidir.¹¹⁷ Bu nedenle kadınların neden daha yoksul olduğu tartışılırken, sadece ekonomik yoksunluk gibi bir kriterin hesaba katılması, asıl sorunların göz ardı edilmesine neden olur. Örneğin GÜ'lerde kadınların, özellikle tek ebeveynli ailelerin yaşadıkları yoksulluğun temel nedeninin iş yaşamındaki cinsiyete dayalı ayrımcılık olduğu söylenebilir. Çünkü kadınlar piyasaya niteliksiz iş gücü olarak girip düşük ücretlerle çalışıyor. GOÜ'ler de aynı sorun varlık gösterir, ancak bu

¹¹⁵ Moghadam, s. 6.

¹¹⁶ BRIDGE, *Briefing Paper on the Feminization of Poverty*, p. 6, <http://www.bridge.ids.ac.uk/reports/femofpov.pdf>.

¹¹⁷ Nussbaum, *Women and Human Development*, ss. 3-4.

ülkelerdeki yoksulluğun niteliği daha çok yapısaldır ve cinsiyetçi ideoloji de bunu daha fazla pekiştirir.¹¹⁸

Dünyadaki gelirlerin sadece yüzde 10'nun kadınlar tarafından kazanıldığı ve günde bir dolar ve altındaki gelire sahip yoksulların yüzde 70'ini kadınların oluşturduğu¹¹⁹ gerçeği mikro kredi kullanıcıları olarak kadınların hedeflenmesine dayanak oluşturabilir. Ancak bu yaklaşım, böyle ciddi bir sorunu azaltma iddiasını, bu soruna neden olan sistemin yapısı içerisinde, onu sorgulamadan gerçekleştirmeye çalışır.

3.1.3 Verimlilik ve Sürdürülebilirlik

Mikro kredi programlarıyla kadınların hedeflenmesinin nedenlerine bakıldığında, ileri sürülen varsayımlardan biri, kadınların öncelikle çocuklarının ve ailelerinin refahını düşündükleri için gelirlerini de buna göre harcadıklarıdır. Uygulamacılara göre, krediyi kadınlar aldığında özellikle gelir, beslenme, sağlık, eğitim ve aile planlaması gibi konularda aile refahı bir bütün olarak gelişir, fakat krediyi erkekler aldığında parayı kendi eğlenceleri için harcarlar. Ayrıca erkekler haftalık toplantılara katılmaya ilgi göstermezler, çünkü onların daha hareketli olmak için özgürlükleri vardır. Yunus'a göre “kadınların kendileri, çocukları ve aileleri için planları vardır. Kadınlar vizyon sahibidir, fakat erkek keyfine bakar.” Ancak bu tarz bakış açısı ve açıklamalar “erkektir yaramazlık yapar” gibi erkeklerin aileye zarar vermesi ya da muzırlık yapması olarak bilinen davranış kalıplarının mazereti ve makul kılınmasıdır. Tarihsel olarak kadınların baskı altında tutulmasına dayanak oluşturan şey de, toplumsal cinsiyet rollerinin bu şekilde işliyor olmasıdır. Bu bakış açısı kadını “anne” olarak idealleştirirken, ona yeni birtakım sorumluluklar yükler. İleri sürülen gerekçe ise kadınların daha güvenilir ve fedakar olmasıdır. Ancak bu özcülük, toplumsal cinsiyet stereotiplerini ve kabullenilmiş rolleri pekiştirerek daha tehlikeli ve nihayetinde daha geriletici bir etki gösterebilir.¹²⁰

¹¹⁸ Songül Sallan Gül, “Türkiye’de Yoksulluğun Kadınsılaşması”, *Amme İdaresi Dergisi* 38, Sayı 1 (Mart 2005), s. 27.

¹¹⁹ Ergüneş, s. 190.

¹²⁰ Isserles, s. 48.

Kadınların gelirlerinin çoğunu aileleri için harcadıkları ve krediyi kullanmada erkeklere oranla daha etkin oldukları varsayımı, verimlilik ve sürdürülebilirlik gerekçeleriyle de popüler hale gelmeye başlamıştır. Çünkü verimlilik ve sürdürülebilirlik gerekçeleriyle kadınları hedeflemeyi önerenler, kadınların geri ödeme kayıtlarına ve işbirliklerine atıfta bulunmaktadır. Bunun dayandığı nokta da kadınların geri ödeme oranlarının erkeklere oranla çok daha yüksek olmasıdır. Ayrıca pek çok program, kadınların işbirliğine ve ortak çalışmaya daha yatkın olduğu görüşüne dayanmaktadır.¹²¹ Aslında mikro kredi dağıtımında kadınları hedeflemeye yönelmenin çıkış noktasını bu konu oluşturmuştur. GB'nin ilk zamanlarında kırsal yoksulluğu azaltma amacıyla kredileri hem kadınlara hem de erkeklere dağıtması, ancak daha sonra erkekler borçlarını ödemeyince özel olarak kadınları hedeflemeye başlaması bunun en iyi örneğidir. Çünkü bu tarz programların sürekliliği, borçların geri ödenme oranlarının yüksekliğine bağlıdır ve hemen her yerde ödemelerin neredeyse yüzde yüz oluşu kadınların sürdürülebilirlik konusundaki rolünün ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Örneğin UNDP gibi sürekli olarak toplumsal cinsiyet eşitliğinin önemini vurgulayan bir kurum bile kadınların düzenli ödeme yaptıkları için hedeflenmesini makul görüyor ve bu nedenle kurumun cinsiyet eşitliği aslında retorik olarak kalır. Sonuç olarak retorikte güçlenmeye vurgu yapsa da, uyguladığı mikro kredi programı gerçek bir güçlenmeyle ilgili gibi görünmüyor. Ayrıca böyle yaparak “kadınlar hedefleniyor, çünkü programın başarısı buna bağlı” algısını onaylamış oluyor.¹²²

Katherine Rankin'e göre, mikro kredi kurumları kendi finansal sürdürülebilirliklerini sağlamak için yoksul kadınları “girişimci öznelere” olarak adlandırmışlardır. Mikro krediyle bireylerin birer girişimci olarak tanımlanması ise, neoliberalizmin bireylere sadece piyasa aktörü olarak değer atfeden mantığına dayanır. Ancak buradaki dikkat çekici durum, planlamacıların, üçüncü dünyanın tarım ekonomilerinde kadının rolü üzerindeki feminist araştırmaların otuz yıllık derslerini özümsemiş olmalarıdır. Çünkü bu araştırmalar, ülkeler ve kültürler boyunca, kırsal topluluklardaki kadınların, üretimin esas kısmında rol aldığını, hane refahına

¹²¹ Cheston ve Khun, s. 9.

¹²² Isserles, s. 47.

erkeklerden daha fazla katkı sağladığını ve borçlarını geri ödemede daha yüksek bir eğilime sahip olduğunu zaten ortaya koymuştu. Bağışta bulunanların ve borç verenlerin perspektifinden bakıldığında kadınların katılımı, mikro kredi programlarının finansal sürdürülebilirliğini artırıyor ve nihai olarak kapitalist piyasaların etki alanı dışında kalan alanlara finansal piyasaları daha fazla yayma hedeflerine en etkin şekilde katkıda bulunuyor.¹²³

Ancak feminist araştırmaların, kadınların toplumdaki üretici rollerini vurgulama amacı, kadınların ezilmesi ve ikincil konumda olması meselelerine eleştirel bir yaklaşım geliştirmektir. Kadınların üretim sürecinde önemli rol oynadıkları, fakat ikincil konumda oldukları için bu emeklerinin görünür kılınmadığına ve karşılıksız bırakıldığına dikkat çekiliyordu. Oysaki mikro kredi uygulayıcıları, kadınların üretici rollerine, güçlendirme retoriğini de ortaya atarak, kurumların sürdürülebilirliğini sağlama ve finansal piyasaları yayma amacıyla vurgu yapmaktadır.

3.1.4 Kadın Emeğinin Enformelliği

Mikro kredi programları, büyük ölçüde kadınların evden çıkmasını bile gerektirmeyen ve “kadın işi” olarak tanımlanan alanlarda faaliyet göstermelerine olanak sağlamaktadır. Bu nedenle, mikro kredi programları için potansiyel üyeler olarak kadınların hedeflenmesi, kadın emeğinin niteliğinden bağımsız değildir. Özellikle GOÜ’lerde kadın emeği “kadın işi” olarak adlandırılan alanlarda yoğunlaşmakta ve enformel bir nitelik kazanmaktadır. Enformel emek biçimleri de kadınların ev içi emek ve bakım emeğini devam ettirebilmesini de sağlayan istihdam türü olarak karşımıza çıkmaktadır.¹²⁴

GOÜ’lerde yoksul kadınların çok sık bir biçimde kendilerini ve ailelerini desteklemek için kendi hesaplarına çalışma alanlarına başvurmak durumunda kalmalarının bazı nedenleri, sınırlı eğitim ve becerilere sahip olmaları ve çok az formel istihdam olanaklarının bulunmasıdır. Yoksul kadınların geçimleri için enformel sektörün öneminin farkına varılmasıyla, donör kuruluşlar enformel mikro işleri işleten kadınları destekleme arayışına girmişlerdir. Bu tarz çabalar da daha fazla mikro krediler

¹²³ Rankin, “Governing Development: Neoliberalism, Microcredit, and Rational Economic Women”, s. 28.

¹²⁴ Ergüneş, s. 185.

üzerine odaklanmıştır.¹²⁵ Sonuç olarak yoksul kadınların, formel sektör mesleklerinden dışlanmış olmaları enformel mesleklerde yoğunlaşmalarına neden olmaktadır. Bu nedenle ev içinde yaptıkları işleri az da olsa gelir sağlayan ekonomik alanlara yaymanın yollarını bulmuşlardır. İş ve ev alanlarının birbirine geçmesi ise hem enformel sektöre hem de GOÜ'lerdeki yoksulluğa özgü bir durumdur.¹²⁶ Bu anlamda mikro kredinin sağlamaya çalıştığı istihdam biçimiyle, hedeflediği kadınların emek biçimlerinin birbirine uygun olması, bu tarz programların kolaylıkla yaygınlaşma alanı bulmasına olanak vermektedir.

Kadınların ev içinde yaptıkları işten kazandıkları becerilerin, krediyle desteklendiği zaman gelir getiren aktiviteler içerisinde bir kanal oluşturabileceğini savunan Yunus'a göre kredi, maaşlı bir işte istenen olağan fedakarlıkları yapmaksızın kadınlara gelir getirici aktiviteler sağlıyor; her şeyden önce kadınlar genellikle evlerini ve çocuklarını bırakmak zorunda kalmıyor. Ayrıca yeni bir beceri öğrenmeye ya da yeni bir işe adapte olmaya ihtiyacı kalmıyor. Yapabileceğinin en iyisini yaparak bunun için para kazanıyor.¹²⁷ Ancak kadınları işgücü piyasasında cezalandıran en önemli şeylerden biri ev içindeki sorumluluklardır ve bu sorumluluklar para kazanma ve meslek edinme konularında kadınların güçsüz durumda olmasında anahtar roldedir.¹²⁸

Kadınların enformel alanlara yönelmesinin tek nedeni sadece formel istihdam alanlarından dışlanmış olmaları değildir. Kadınların ev içinde geçirdikleri uzun saatler ve yerine getirmekle yükümlü oldukları sorumlulukların fazlalığı, onları daha çok yarı zamanlı ve esnek çalışma arayışlarına itebilmektedir. Gülnur Acar Savran'a göre, kadınların bu tarz işlerde çalışmaları (güvencesiz, kısmi ve esnek işlerde), sadece cinsiyet ayrımcılığından kaynaklanan bir şey değildir; özellikle kadınların maddi koşullarından kaynaklanan bir durumdur. Sermaye elbette kadınların bu durumundan yararlanıp, onları bu tür işlerde istihdam eder, ama bu istihdam biçimini mümkün kılan

¹²⁵ Marguerite Berger, "Giving Women Credit: The Strengths and Limitations of Credit as a Tool for Alleviating Poverty", *World Development* 17, no. 7 (1989), s. 1017.

¹²⁶ Berger, s. 1022.

¹²⁷ Yunus, "Poverty Alleviation: Is Economics Any Help? Lessons from the Grameen Bank Experience", ss. 58-59.

¹²⁸ Diane Elson, "Labor Markets as Gendered Institutions: Equality, Efficiency and Empowerment Issues", *World Development* 27, no. 3 (1999), s. 612.

kadınların yukarıda değinilen maddi koşullarıdır.¹²⁹ Mikro kredi de sermayenin, kadınların bu konumunu kendi yararına kullandığı bir mekanizma olarak düşünülebilir.

Mikro krediyle ve Yunus'un söylemleriyle kadınlara uygun görülen bu çalışma biçimleri, patriyarkal yapı içerisinde kadınlık rollerinin devamını sağlamakta ve kadınları eve daha fazla hapsetmektedir. Burada kadının “yapabileceğinin en iyisini yaparak” sarf ettiği emeğin günümüz kapitalist toplumundaki bu konumu ise, ataerki ile sermayenin dayanışması çerçevesinde belirlenmektedir. Ataerki ilişkiler sermayeye ‘ucuz’, ‘güvenilir’, ‘sabırlı’, ‘itaatkar’ bir emek havuzu olarak kadınları sunmakta ve ataerkiye yaslanan sermaye birikimi ataerki ilişkileri yeniden üreterek, ona güvence sağlamaktadır.”¹³⁰ Bunun kadınlar açısından oluşturduğu kısır döngüyü Savran şöyle özetler:

“Karşılıksız ev emeğinin güçsüzleştirdiği kadınlar, ancak düşük ücretli, sosyal güvencesi olmayan işlerde, kesintili olarak çalışıyorlar. Bu işler, onların aileye ve erkeklere bağımlılığını yeniden üretiyor. Bu bağımlılık sürdükçe, işgücü piyasasındaki konumları değişmiyor ve kadınlar bir kez daha karşılıksız emeğe mahkum oluyor...”¹³¹

Kapitalizm öncesi bir sistem olan ataerki sistemde, kadınlar aileye hapsolarak toplumun gereksindiği emek gücünü üretmekte ve yeniden üretmekte, ancak herhangi bir karşılık alamamaktadır. Çünkü kadınların bu işi iktisadi bir kategori olarak değil, “biyolojik karakterlerinin” sonucu olarak yerine getirilmesi gereken “kadın işi” olarak görülmektedir. Tamamen erkeklerin gözüyle çizilmiş ve onların çıkarlarını koruyan sistem, kadınların ev içinde yerine getirdiği bu “gözle görünmeyen” üretime dayanmaktadır. Bu nedenle kadınların tabi oldukları asıl sömürü bu alanda başlamakta ve kadınların her alanda güçsüz duruma gelmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu

¹²⁹ Gülnur Acar Savran, “Kıskacın Gücü”, *Feminist Politika*, Sayı 3 (2009), s. 33.

¹³⁰ Melda Yaman Öztürk ve Saniye Dedeoğlu, “Kapitalizm ve Ataerki İlişkisi Çerçevesinde Kadın Emeği”, *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği Türkiye Örneği*, Der. Saniye Dedeoğlu ve Melda Yaman Öztürk, (İstanbul: Sav Yayınları, 2011), ss. 9-10.

¹³¹ Savran, s. 33.

nedenle pek çok feminist, “kadınların bu ev içi ekonomisine boyun eğişi sürdükçe, onların kurtuluşu gerçekleşemez”¹³² görüşünü dile getirmiştir.

Mikro kredi sistemi ise ev içinde gerçekleştirilen emeğin kadın işi olduğu inancını pekiştirmekte ve kadınlara evlerinden çıkmadan emeklerini paraya çevirmenin yollarını göstermeye çalışmaktadır. Ancak işin çelişkili kısmı, kadınları eve daha fazla hapsederek onların iş yükünü artırma işlevi gören bu sistemin, kadınları güçlendirme argümanını ileri sürmesidir.

3.1.5 Kadınların Güçlendirilmesi

Daha önce de değinildiği gibi, 1970 yılında Ester Boserup’un “Ekonomik Kalkınmada Kadının Rolü” adlı eseri, kalkınma uzmanlarının kalkınmada cinsiyet ayrımcılığı konusuna yönelmesinde etkili olmuştur. Daha sonraki çalışmaların ana odağı iş yerinde, kamuda ve toplumda kadınların karşı karşıya kaldıkları sistematik ayrımcılığa ya da kısıtlamaya yönelik stratejiler geliştirmektir. 1980’lerde ve 1990’larda akademisyenler ve uygulayıcılar, kadınların güçlendirilmesi konusuna yöneldi. Bu çabaların sonuçlarından biri, karar alıcılar üzerinde etki yaratmak oldu. Yerel gruplar, STK’lar ve BM gibi uluslararası kuruluşlar, kadınların konumlarını değerlendirmede ve cinsiyet ayrımcılığının her düzeyde azaltılması ve güçlenme stratejilerini vurgulama konusunda hükümetlere öneriler sunmada nüfuzlu bir duruma geldiler.¹³³

Böylelikle kadınların güçlendirilmesi mevzusu, akademik alanın yanı sıra özellikle 1990’lı yıllardan beri pek çok ana akım kalkınma kuruluşunun gündeminde önemli bir yer tutmaya devam etmektedir. Mesela BM kadınların güçlenmesinin politik hareketlilik, bilinç yükselmesi ve eğitim dahil olmak üzere farklı alanlar yoluyla kazanılacağı üzerinde durmaktadır.¹³⁴

Kadınların güçlendirilmesine yönelik politikalara dahil edilen unsurlardan biri de, onların finansal kaynaklara ve hizmetlere krediler yoluyla erişmesini sağlayan mikro finans programları olmuştur. Aslında 1970’lerin başında bazı ülkelerdeki kadın

¹³² Andree Michel, *Feminizm*, çev. Şirin Tekeli, Yeni Yüzyıl Kitaplığı, ss. 88-9.

¹³³ Rekha Datta, “From Development to Empowerment: The Self-Employed Women’s Association in India,” *International Journal of Politics, Culture, and Society* 16, no. 3, Toward Gender Equity: Policies and Strategies (Spring, 2003), s. 352.

¹³⁴ United Nations, *Empowerment of Women Throughout the Life Cycle as a Transformative Strategy for Poverty Eradication*, Report of the Expert Group Meeting (New Delhi, 2001).

hareketleri, hem kadınların gelirlerini artırmak, hem de cinsiyet sorunlarını vurgulamak amacıyla kadınları bir araya getirmek için kredi ve tasarruf konularını gündemine aldı. Örneğin 1972 yılında Hindistan’da kurulan Kendi Hesabına Çalışan Kadınlar Birliği (SEWA), enformel sektörde çalışan kadınların örgütlenmesi için çok yönlü bir stratejinin parçası olarak kredi programlarını kurdu. Bu yıllardan itibaren dünya çapındaki pek çok kadın organizasyonu, hem kadınların gelirlerini artırmanın hem de cinsiyet konularını daha geniş ölçekte vurgulamanın yolu olarak, kredi ve tasarruf araçlarını programlarına dahil ettiler. 1980’lerde ortaya çıkan GB gibi yoksulluğu azaltma hedefli bazı mikro finans kuruluşları, aynı zamanda kendilerini kadınların güçlendirilmesine odaklanan programlar olarak görmeye başladılar. 1990’lara gelindiğinde ise, kadınların yüksek geri ödeme oranlarına dair bulgular ve STK’lar ve donör kuruluşlar içerisindeki cinsiyet lobilerinin artan etkisinin birleşmesi, mikro finans programlarında kadınların hedeflenmesine ve güçlenme vurgusunun artmasına yol açtı.¹³⁵

Yoksulluğu azaltma amaçlı mikro kredi programlarında en çok vurgulanan konu, bu mekanizmanın sadece yoksullukla mücadele için değil, aynı zamanda kadınların güçlendirilmesi için de etkin bir araç olduğudur. Bu programlarla kadınların hedeflenmesinin nedenlerinden birinin, kadınların maddi kaynaklara erişiminin ve gücün kaynakları üzerinde kontrollerinin artırılması amacını taşıdığı ileri sürülür.¹³⁶ Bu konudaki en yaygın uzlaşma, finansal hizmetlerden dışlanmış yoksul kadınların krediye ulaşarak sosyal ve ekonomik açıdan kalkınacağı ve bununla beraber güçleneceğidir.

Aslında sosyoekonomik kalkınma ve kadınların güçlendirilmesi arasındaki ilişki konusunda, bu yaygın uzlaşmaya neden olan unsurlardan biri, Bangladeş’teki köylülerin kalkınma deneyimlerinden kaynaklanmaktadır. Öncelikle Bangladeş’teki doğal felaketler ve siyasi istikrarsızlık gibi pek çok zorluğa rağmen kayda değer kalkınma başarıları sağlanmıştır, bunlar: Doğum oranlarında hızlı bir düşüş, çocukların hayatta kalma ve beslenmesinde gelişmeler, okur-yazarlıkta artış, hayatta kalma ve

¹³⁵Linda Mayoux, “Microfinance and the Empowerment of Women: A Review of the Key Issues,” *Social Finance Unit Working Paper 23*, (Geneva, 2000), s. 5.

¹³⁶Ruhul Amin, Stan Becker and Abdul Bayes, “NGO-Promoted Microcredit Programs and Women’s Empowerment in Rural Bangladesh: Quantitative and Qualitative Evidence,” *The Journal Of Developing Areas* 32, no. 2 (Winter 1998), s. 222.

okullaşmada cinsiyet farklılıklarının azalması ve kadınların modern sektördeki işgücü katılımının artması. İkincisi, tüm bu başarı hikayelerinde, üretim sektöründe fabrika işçileri, mikro kredi borçluları ve modern doğum kontrol yöntemlerinin kullanıcıları olarak esas rolü kadınların oynamış olmasıdır. Simeen Mahmud'a göre Bangladeş deneyimi, çok net bir biçimde güçlenme ve sosyoekonomik kalkınma arasındaki ilişkiyi anlamaya önemli bir katkıda bulunmuştur.¹³⁷

3.2 KADINLARIN GÜÇLENDİRİLMESİNDE MİKRO KREDİNİN ROLÜ

Mikro kredi ve kadınların güçlendirilmesi arasındaki ilişkiyi anlamak için öncelikle bir güçlenme tanımı, daha sonra bu ilişkiye yönelik varsayımlar ve son olarak bu konuyu inceleyen birkaç alan araştırması örneği ele alınacaktır.

3.2.1 Güçlenmenin tanımı

Kadınların güçlendirilmesi konusuna dair ciddi bir literatür oluşmuşsa da, bu kavramın kesin bir tanımını yapmak oldukça zordur. Konuya ilişkin farklı kavramsal çerçeveler ve göstergeler mevcuttur. Örneğin Naila Kabeer'e göre güç, seçim yapabilme yetisi açısından düşünülebilir ve güçlenme kavramı kaçınılmaz olarak güçsüzleşme durumuyla ilgilidir. Güçsüzleşme ise, seçim yapma yetisinden yoksun bırakılma süreçlerine işaret eder. Başka bir deyişle, güçlenme bir değişim sürecini gerektirir. Ancak buradaki seçim kavramının, birinci ve ikinci dereceden seçimler olarak sınıflandırılması gerekir. İlki, insanların yaşamak istedikleri hayat için kritik önem taşıyan stratejik yaşam seçimlerdir (örneğin geçinme, evlenme, çocuk sahibi olmakla ilgili seçimler). Bu stratejik yaşam seçimleri, ikinci dereceden olan diğer seçimlerin çerçevesini belirlemeye yardım eder. Bunlar, birinin yaşam kalitesi için önemli olabilen, ancak daha az kayda değer seçimlerdir. Kabeer'in güçlenme kavramının bir değişim süreciyle ilgili olduğu göz önünde bulundurulduğunda, güçlenme daha önce seçme şansından yoksun bırakılan insanların stratejik yaşam tercihleri yapabilme yetilerinde bir genişleme olması anlamına gelir. Bu ise birbiriyle bağlantılı üç boyutu kapsar. Birincisi sadece ekonomik anlamdaki materyalleri değil, beşeri ve sosyal kaynakları da içeren kaynaklar (resources) boyutudur ve bu bir ön koşul oluşturur. İkincisi, kişinin

¹³⁷Simeen Mahmud, "Actually How Empowering is Microcredit?", *Development and Change* 34, no.4 (2003), s. 578.

hedeflerini tanımlama ve ona göre hareket etme anlamına gelen eylemlilik (agency) boyutudur ve hem bireysel hem de kolektif bir şekilde gerçekleştirilebilir. Bu boyut kadınların, değişim sürecinin en önemli aktörleri olarak sürece bizzat katılmalarını ifade eder. Son olarak da kaynaklar ve eylemlilik, birlikte kazanımlar (achievement) boyutunu oluşturur.¹³⁸

Kabeer'in önemli gördüğü eylemlilik boyutu, Sen'in de üzerinde durduğu ve bazı açılardan refahla ilişkilendirdiği bir konudur. Sen'e göre kadınların eylemliliği üzerinde odaklanmanın en acil gerekçesi, böyle bir eylemliliğin kadınların refahını azaltan koşulların ortadan kaldırılmasında oynadığı önemli roldür. Kadınların refahını artırmak için gerçekleştirilen her türlü girişim bir değişiklik yaratırken, ancak kadınların eylemliliğini temel alabilir. Örneğin kadınların refahına yönelik artan ilgi, kadınların bağımsız bir gelir kazanma, ev dışında çalışma, mülkiyet haklarına sahip olma, okur-yazar olma, aile içinde ve dışında alınan kararların bilinçli katılımcıları olmaları gibi değişkenleri olumlu yönde etkiler. Tüm bu yönler, kadınların sesine ve eylemliliğine güç kazandırarak -özgürlük ve hak kazanmayla- onların yaşamlarına son derece olumlu katkılarda bulunur.¹³⁹ Ayrıca kadın eylemliliği çocukların hayatta kalmaları ve doğurganlık oranlarının azaltılması konularında da önemli role sahiptir. Sürekli çocuk doğurma ve bakma, kadınların temel özgürlüklerinin sürekli olarak inkar edilmesine neden olur. Sonuç olarak, kadınların refahı ve eylemliliği arasında, doğurganlık örüntüsünün değişmesi açısından da bir bağlantı vardır ve doğum oranlarında meydana gelen düşüş, kadınların statü ve gücünde artış meydana getirir.¹⁴⁰

Her ne kadar güçlenmenin çeşitli tanımları olsa da, bu kavramın birden fazla boyutu kapsayan bir süreç olduğuna dair genel bir uzlaşma söz konusudur. Güçlenmeyi kadınların refahının gelişmesi süreci olarak gören bakış açısına göre, en sık tanımlanan boyut kadınların mutlak refahıdır. Bu ise okur-yazarlık ve eğitim, sağlık ve beslenme, iş gücüne katılma, doğum kontrol yöntemlerini kullanma, hareket kabiliyetine ve mal varlığına sahiplik gibi göstergeler tarafından ölçülür. Diğerleri, güçlenmeyi ev içinde kadınların erkekler karşısındaki konumunun geliştirilmesi süreci olarak gören refahla

¹³⁸Naila Kabeer, "Resources, Agency, Achievements: Reflections on the Measurement of Women's Empowerment", *Development and Change* 30 (1999), ss. 437-38.

¹³⁹ Sen, ss. 260-262.

¹⁴⁰ Sen, s. 273

bağlantılı bir başka boyuttur ve karar alma, hanenin gelir ve mülkiyetinde kontrol, kredileri almada kontrol gibi kadınların ev içindeki sürece katılımı göstere olarak alınır.¹⁴¹ Ancak buna ev içi iş bölümünün de eklenmesi gerekir. Daha önce de belirtildiği gibi, ev içindeki sorumluluklar ve iş bölümü dengesizliği, kadınların pek çok alanda güçsüz durumda olmasının belirleyicileridir. Bu nedenle bir güçlenme durumunun oluşması için, kadınlar aleyhine süren ev içi iş bölümünde bir değişimin olması zorunludur.

Brooke Ackerly ise daha yapısal ve bütüncül bir yaklaşımla kadınların güçlenmesini, iki bileşenli bir süreç olarak ele alır. Birincisi, kadınların eylemlerini ve seçimlerini kısıtlamak üzere yapılandırılmış toplumun değerlerini, adetlerini, normlarını ve yasalarını değiştirmek ya da ortadan kaldırmak suretiyle, kadınların içinde yaşadıkları kurumsal çevrede bir değişim yaratmaktır. İkincisi, kadınların harekete geçmesi ve seçim yapabilme yeterliliğine sahip olmasını sağlayacak bireysel düzeydeki bir değişimin gerekliliğidir.¹⁴²

3.2.2 Kadınların Mikro Aracılığıyla Güçlendirilmesi Konusundaki Varsayımlar ve Teoriler

Mikro kredi zirvesinden gelen resmi kaynakların çoğu ve bağışta bulunan pek çok birimindeki güncel politikalar, “finansal kendi sürekliliğini sağlama paradigması” tarafından belirlenmiştir. Bu paradigmada kadınların gruplara katılımı, sosyal sermaye yoluyla yoksulluğun azaltılmasının ve artan finansal sürdürülebilirliğin anahtar anlamları olarak tanımlanırken, aynı zamanda otomatik olarak güçlenen bu sosyal sermaye yoluyla kadınların güçlendirileceği öne sürülüyor. Varsayımına göre, sosyal sermaye özellikle yoksul kadınları hedeflemede önemlidir, çünkü bu yoksul kadınların sahip olduğu çok az kaynaktan birisidir.¹⁴³

Grup temelli kredilerdeki varsayım da bu mantık çerçevesinde işlemektedir. Buna göre kadınların ekonomik ve sosyal ağları, sosyal sermaye yoluyla üç düzeyde

¹⁴¹Mahmud, ss. 580-81.

¹⁴²Brooke Ackerly, “What’s in a Design? The Effect of NGO Programme Delivery Choices on Women’s Empowerment in Bangladesh”, *Getting Institutions Right for Women in Development*, Ed. Anne Marie Goetz, (London: Zed Books, 1997), s. 141.

¹⁴³Linda Mayoux, Tackling the Downside: Social Capital, Women’s Empowerment and Micro-Finance in Cameroon, *Development and Change*, Vol 32 (2001), s. 422.

ilerleyip güçlenecektir. Birincisi, kredi kullanımı ve tasarruf konularında kadınların karar vermesi yoluyla kişisel düzeyde bir ekonomik güçlenme meydana gelir. Kadınlar ya tarımsal üretim ya da mikro girişimcilik gibi kendi ekonomik aktivitelerine yatırım yapar ve böylelikle kendilerinin kontrol edebildiği gelirleri artar. İkincisi, kadınların ekonomik güçlenmesi hem kendilerinin hem de ailelerinin refahının artmasına yol açar ve bu son olarak ekonomik, sosyal ve siyasal güçlenmeyle devam ederek cinsiyet ilişkilerinde yenden pazarlık yapma şansı yaratır.¹⁴⁴

Linda Mayoux, uygulamacılar ve araştırmacılar arasında yaygınlaşan bu hakim görüşün, kadınlar için mikro kredi programlarının ‘birbirinden oldukça farklı üç paradigmanın’ kavşağı olarak ortaya çıktığını öne sürüyor. Bu üç paradigma farklı teorik temellerden gelmekte, ama hepsinde kadınların güçlenmesine yukarıdakine benzer bir sürecin liderlik edeceğine inanılmaktadır. Bunlar finansal kendi sürdürülebilirliğini sağlama paradigması, yoksulluğu azaltma paradigması ve feminist güçlenme paradigmasıdır.¹⁴⁵

Finansal kendi sürdürülebilirliğini sağlama paradigması, hem bağış yapan kuruluşlar hem de USAID, DB, UNDP ve Mikro kredi Zirvesi Kampanyası gibi mikro finans modellerini destekleyen kuruluşlar tarafından benimsenmektedir. Bunlar, kendi sürekliliğini sağlayan mikro finans hizmetleri yoluyla, özellikle küçük ölçekli girişimlerle, çok sayıda yoksula ulaşmanın sağlanması gerektiğini savunurlar. Kadınları hedeflemelerinin nedenleri, kadınların geri ödeme oranlarının yüksek oluşu ve ekonomik büyüme için kadınların ekonomik faaliyetlerine katkıda bulunmaktır. Bu paradigmanın varsayımı, kadınların mikro kredi hizmetlerine erişiminin kendi başına bireysel ekonomik güçlenmeye, refahın artmasına ve sosyal ve siyasal güçlenmeye yol açacağıdır.

Yoksulluğu azaltma paradigması, yoksulluk hedefli programların temelini oluşturur. Burada kadınları hedefleme konusundaki varsayım, kadın yoksulluğunun daha yüksek düzeylerde olması ve aile refahından özellikle kadınların sorumlu olmasıdır. Bu paradigmada yoksulluğu azaltma ve kadınları güçlendirme aynı

¹⁴⁴ Mayoux, s. 425.

¹⁴⁵ Mahmud, s. 581.

madalyonun iki yüzü olarak görülür. Varsayıma göre, kadınların mikro kredi hizmetlerine erişmesi, cinsiyet eşitsizliklerinde kendiliğinden değişimler yaratacaktır. Artan hane refahının yanı sıra, kadınların gruplara katılımı da kadınların güçlenmesine yol açacaktır.

Feminist güçlenme paradigması, mikro kredi programlarının toplumsal cinsiyet üzerindeki etkileriyle ilgilenen bazı araştırmacıların incelemelerinin ve bazı STK'ların toplumsal cinsiyet politikalarının temelini oluşturur. Bu paradigmanın kökeni Kuzey'de değil, özellikle Hindistan'daki SEWA gibi mikro finans programlarının ilk uygulamalarından bazılarının geliştiği Güney'dedir. Buradaki temel ilgi toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların insan haklarıdır. Mikro finans, kadınların sosyal, ekonomik ve politik güçlenmesi için daha geniş bir strateji bağlamında giriş noktası olarak desteklenir. Buradaki asıl odak noktası, toplumsal cinsiyet farkındalığı ve feminist örgütlenmedir.¹⁴⁶

Ancak Mayoux, mikro krediye erişerek gerçekleşeceği varsayılan tüm bu olumlu değişmelerin, tek başına grup yapılanmasının ya da kredinin otomatik bir sonucu olmadığını ileri sürüyor; pek çok nedenden dolayı, en başarılı mikro finans programlarının bile kadınların güçlendirilmesine sınırlı bir katkıda bulunabileceğine işaret ediyor. Mayoux'ya göre, her şeyden önce kadınların büyük çoğunluğu çok düşük gelirlili ve kadın işi olarak adlandırılan geleneksel iş kollarında faaliyet göstermektedir. Bu nedenle yaptıkları iş ve gelir çok dar bir aralıkta sınırlı kalmaktadır. Pek çok kadın, kendi geliri üzerinde çok sınırlı bir kontrole sahiptir ve yaptığı küçük ölçekli işten elde ettiği gelir evdeki erkek fertler tarafından, kendi kişisel harcamaları için kullanılabilir. Ayrıca kadınlar hem üretim hem de yeniden üretim sorumluluklarının birleşmesiyle çok sık bir biçimde daha ağır iş yükü altındadırlar. Ev içindeki normlar ve kurallar çok çeşitlidir ve genellikle kadınların aleyhine işlemektedir. Örneğin aile içindeki kadınlar ücretsiz aile işçisi olarak çalışırken, harcamalar yine evdeki erkek üyelerin önceliklerine

¹⁴⁶Linda Mayoux, "Microfinance and the Empowerment of Women – a Review of the Key Issues, ss. 6-7.

göre belirlenebilir. Sonuçta tüm bunlar, kadınların her alanda marjinalize edilmiş konumlarını sürdürür.¹⁴⁷

Mayoux'nun sıraladığı unsurlar, mikro kredi programlarının güçlendirme varsayımlarının pratiğe dönüşmesinin önündeki en büyük engellerdir ve bu nedenle bu programların kadınları güçlendirme konusundaki sınırlılıklarını göz önünde bulundurmak gerekir. Özellikle aile içindeki güç ilişkileri ve iş bölümü dengesizliği, kadınların ağır iş yükü ve katı geleneksel roller kadınların güçsüz konumda olmalarının temel nedenleridir ve bu güçsüzleşme nedenleri ortadan kalkmadığı sürece, bir güçlenme durumunun ortaya çıkması çok zordur. Bunun dışında, bazı alan araştırmalarına dayanarak mikro kredinin kadınları daha da güçsüzleştirdiği görüşü de ileri sürülmektedir. Bu nedenle hem olumlu hem de olumsuz yargıları daha iyi anlayabilmek için bazı alan araştırmalarına değinmek yerinde olacaktır.

3.2.3 Mikro Kredi ve Kadınların Güçlendirilmesi Arasındaki İlişkiyi İnceleyen Çalışmalardan Örnekler

Mikro kredi ve kadınların güçlenmesi konusu artarak tartışma konusu olmaya devam ederken, özellikle son yıllarda bu konuya yönelik alan araştırmaları da hız kazanmıştır. Bu çalışmaların önemli bir kısmı Bangladeş'te yürütülmüş, ancak araştırmacılar bazen aynı programı inceleseler bile birbirinden farklı yargılara ulaşmışlardır.

Bangladeş'te GB ve Bangladeş Kırsal İlerleme Komitesi (BRAC) gibi iki kredi programının faaliyet gösterdiği dört köyde yürütülen bir alan araştırması, minimalist kredi programlarının kadınları güçlendirdiği sonucuna varmıştır. 1300 kadın örneği üzerinden yürütülen bu çalışma, kadınların kredi üzerindeki kontrollerini ve ailelerine yaptıkları ekonomik katkının derecesi üzerinde durmuştur. Araştırmada güçlendirmenin sekiz boyutu kullanılarak bir güçlendirme indeksi oluşturulmuştur, bunlar: Mobilite, ekonomik güvence, küçük kazanç elde edebilme yeteneği, daha büyük kazançlar

¹⁴⁷ Linda Mayoux, "Microfinance and Women's Empowerment: Rethinking 'best practice'", *Development Bulletin*, no. 57 (2002), s. 28.

edinebilme, önemli ev içi kararlara katılım, aile içindeki baskıya karşılık görelî özgürlük, politik ve yasal farkındalık, politik kampanya ve protestolara katılım.¹⁴⁸

Söz konusu araştırmada güçlenme indeksinin yanı sıra kadınların yaptıkları işteki yönetim ve kontrol derecesini anlamaya yönelik dört boyutlu bir kontrol indeksi oluşturulmuştur. Bunlardan ilki, kadının pazarlama dahil olmak üzere işin her bölümünde kontrol sahibi olmasını ifade eden “tam kontrol”; ikincisi, kadının para hesabını tutmasını, ama pazar işlerine dahil olmamasını ifade eden “önemli/kayda değer” kontrol; üçüncüsü, kadının hesapla ilgili bazı bilgilere sahip olması ve elde edilen gelire biraz erişebildiğini ifade eden “kısmi kontrol”; ve son olarak kadının kredi ve gelir üzerinde hiçbir kontrolünün olmadığını ifade eden “sıfır kontrol” boyutudur. Kadınların aldıkları kredi üzerindeki kontrol dereceleri ise dört köyde çok farklı sonuçlar ortaya koymuştur. Örneğin GB’nin faaliyet gösterdiği köylerde tam ya da belirgin kontrol oranları yüzde 27 ila 63 arasında değişirken, BRAC’nin faaliyet gösterdiği bir köydeki kadınların tamamının kredi üzerindeki kontrolünün sıfır olduğu saptanmıştır.¹⁴⁹ Genel olarak kontrol oranlarının düşüklüğüne rağmen çalışmayı yürütenler, mikro kredi programlarının kadınların ekonomik rollerini güçlendirerek, ailelerine katkı yapma olanaklarını artırarak ve diğer mekanizmalar yoluyla kadınları güçlendirdiğini ileri sürmüştür.

Kadınların mikro kredi programlarına katılma deneyimlerini ve aldıkları kredi üzerinde kontrol sahibi olup olmadıklarını anlamaya yönelik yapılan bir başka araştırma, kredinin kadınları daha fazla güçsüzleştirdiği sonucuna varmıştır. Bangladeş’te üç farklı kuruluştan kredi alan 275 kadınla yapılan görüşmelerden çıkan sonuç, kadınların kredi üzerinde ya hiç kontrollerinin olmadığı ya da kontrollerinin çok az olduğudur. Araştırma kapsamındaki kadınlara, kredinin kim tarafından nasıl kullanıldığı, üretim sürecinin nasıl işlediği ve bunun ne kadarına katıldıkları, para ve genel olarak idarenin kimin elinde olduğu gibi sorular sorularak, onların kredi üzerindeki kontrolleri beş noktada ölçülmeye çalışılmıştır. Oluşturdukları kontrol indeksinin bir ucunda kadınların krediyle yapılan işe hiçbir katılımlarının ve kredinin

¹⁴⁸ Syed M. Hashemi, Sidney Ruth Schuler and Ann P. Riley, “Rural Credit Programs and Women’s Empowerment in Bangladesh,” *World Development* 24, no. 4 (1996), s. 638.

¹⁴⁹ Hashemi ve diğerleri, s. 647.

eşleri tarafından nasıl kullanıldığı konusunda hiçbir bilgilerinin olmamasını ifade eden “sıfır kontrol” boyutu yer almaktadır ve bu oranın yüzde 21 olduğu saptanmıştır. İndeksin diğer bir ucunda kadınların krediyle yapılan işin pazarlama da dahil olmak üzere her sürecine katılmalarını ifade eden “tam kontrol” boyutu bulunmaktadır ve bu oranın yüzde 17.8 olduğu saptanmıştır. Bunlar dışında kadınların yapılan işe asgari düzeyde bir girdi sağlaması (örneğin eşinin pazarda satması için sebzeleri yıkaması gibi) olarak tanımlanan “çok kısıtlı” kontrol oranı yüzde 17, kadınların yapılan işe önemli girdiler sağlaması, ancak üretim süreci üzerinde hiçbir idari kontrolünün olmamasını ifade eden “kısmi kontrol” oranı yüzde 24.4 ve kadınların pazarlama haricinde üretim sürecinin diğer alanlarında kontrol sahibi olduğunu ifade eden “belirgin kontrol” oranı da yüzde 19.4 olarak saptanmıştır.¹⁵⁰ Sonuç olarak bu çalışmada güçlenme, kadınların kredi üzerindeki kontrolleri ve bu krediyle yapılan işi idare edebilmeleri açısından tanımlanmıştır. Kontrol oranının azlığı ya da kontrolün hiç olmayışına dayanarak, mikro kredinin kadınları güçsüzleştirdiği sonucuna varılmıştır.

Geri ödeme oranlarının yüksek oluşu, kadınların krediyi verimli bir biçimde kullandıkları ve kredide kontrol sahibi oldukları düşüncesine neden olmaktadır. Ancak mikro kredinin toplumsal cinsiyet rollerini dönüştürmede ve kadınları güçlendirmede yapabileceği katkıyı anlamak için şunların sorulması çok önemlidir: Kredinin kullanımına ilişkin kararları kimin kontrol ettiği, krediyle yapılan işin kim tarafından idare edildiği ve ücretli ya da ücretsiz kimin emeğinin kullanıldığı, yapılan iş için satın alma ve ürünleri pazarlama işlerini kimin kontrol ettiği ve son olarak elde edilen geliri kimin kontrol ettiği, harcamaya kimin karar verdiği ve nasıl kullanıldığı. Bu sorulardan yola çıkarak Bangladeş’in Bihar bölgesinde yapılan alan araştırmasına göre, yoksulluk odaklı mikro finans kuruluşlarından kredi alan kadınların, kredileri üzerinde çok az bir kontrole sahip oldukları ortaya çıkmıştır. Buna göre pek çok kadın, paranın tamamını evdeki erkeklere verirken, sadece haftalık borçlarını ödemeye yetecek kadar para almıştır. Örneğin grup görüşmelerinden birinde, bir gruptaki yirmi beş kadının da aldıkları parayı doğrudan eşlerine ya da oğullarına verdikleri saptanmıştır. Bazı işlerde kadınların emeği ücretsiz olarak kullanılıp işin tamamı erkekler tarafından

¹⁵⁰ Anne Marie Goetz and Rina Sen Gupta, “Who takes the credit? Gender, power, and control over loan use in rural credit programs in Bangladesh”, *World Development* 24, no. 1 (1996), s. 48.

yürütülmüştür. Ancak burada aile içinde kredinin kullanılması ve yönetimi konusunun daha karmaşık olduğu durumlar da var. Örneğin bazı kadınlar kredinin bir kısmını kendi işine ayırırken, paranın geri kalan kısmını ailedeki erkeklere vermiştir.¹⁵¹

Kadınların aldıkları krediyi doğrudan eşlerine ya da ailedeki diğer erkek üyelere vermeleri en sık karşılaşılan durumlardan biridir. Bu durum, kadınların mikro krediyle bir iş edinip bireysel düzeyde ekonomik açıdan güçlenip aile düzeyinde daha fazla güç kazanacağını ileri süren yaklaşımla tutarlı değildir. Çünkü kredi kadından ziyade başkalarının refahını artırıp başkalarını güçlendirme durumu yaratabilmektedir. Örneğin 537 kadınla görüşerek yapılan bir araştırmaya göre kadınların sadece %10,6'sı krediyi kendi yetkisiyle kullanmış; geri kalan %89'luk orana bakıldığında krediyi almaya ve kullanmaya ailedeki erkek üyeler karar vermiştir. Ancak hane düzeyindeki bir güçlenme bağlamında ortaya çıkan çerçeve belirsizdir; sadece beş kadın güçsüzleştiğini belirtirken 208 kişi güçlenmede bir artış olduğunu ifade etmiştir.¹⁵²

Aminur Rahman, GB'nin ilk kurulduğu yıllardan beri kredi faaliyetlerini sürdürdüğü bir köyde yaptığı alan araştırmasına dayanarak, uygulanan sistem tarafından kapana kısılmış ve daha savunmasız hale getirilmiş çok sayıda kadının olduğuna işaret ediyor. Ona göre, Banka çalışanları ve diğer grup üyeleri, zamanında ödeme yapmaları için kadınlar üzerinde yoğun bir baskı uyguluyor. Ayrıca borç yükü, aile üyeleri arasında kaygı ve gerilimi artırıyor ve programdaki pek çok kadın üzerinde toplumsal ve kurumsal hakimiyetin yeni bir formunu üretiyor.¹⁵³

Araştırma kapsamında görüşülen 120 kadından 108'i, krediyi kocaları ya da ailedeki diğer erkek üyeler istedikleri için aldıklarını belirtmiştir. Dahası, erkeklerin krediyi kendileri için kullanmak amacıyla kadınları mikro kredi almaya zorladıkları pek çok örnek mevcuttur. Mesela kadınlardan biri kocasının baskısına rağmen ilk başta kredi almayı kabul etmemiş, ancak kocası krediyi almadığı takdirde onu evine geri göndereceği ve yeniden evleneceği konusunda tehdit ettiği zaman kadın krediyi almak

¹⁵¹Juliet Hunt and Nailini Kasynathan, "Reflections on microfinance and women's empowerment", *Development Bulletin*, no. 57 (2002), ss. 71-75.

¹⁵²Rafiqul Islam Molla and Md. Mahmudul Alam, "Microcredit - A More Credible Social than Economic Program in Bangladesh", *Economics Bulletin* 31, no.2 (2011), s. 7.

¹⁵³ Aminur Rahman, Micro-credit Initiatives for Equitable and Sustainable Development: Who Pays? *World Development* 27, no. 1 (1999), s. 68.

zorunda kalmış. Rahman, mikro kredinin yayılması için kadınların hedeflenmesinde geleneksel cinsiyet rollerinin kullanımının, Bangladeş'in kırsal topluluklarındaki patriyarkanın önemini gösterdiğini belirtiyor. Çünkü burada hem Banka çalışanları hem de ailedeki erkekler, kendi çıkarları için patriyarkal ideolojiyi kullanıyor. Banka görevlileri bunu daha fazla üye almak ve kredileri yaymak için kullanırken, hanedeki erkekler de kendi kişisel kullanımları için kadınları kredi almaya zorluyor. Sonuç olarak kadınların bu konumu, erkeklerin ve kurumların çıkarları için kullanılınca toplumdaki hegemonya yeniden onaylanmış oluyor.¹⁵⁴

Ackerley, Bangladeş'teki dört farklı kredi kuruluşunun kadınların güçlendirilmesi üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı olarak incelemiş ve orada mikro kredi uygulamalarıyla güçlenmiş kadın profiline şu anlama geldiğini gözlemlemiştir:

“Kadın aklını kullanarak başarılı bir işe yatırım yapar, kocası onu artık dövmez, kadın çocuklarını okula gönderir, ailesinin sağlık ve beslenme durumunu düzeltir ve önemli aile kararlarına katılır.”¹⁵⁵

Ancak Ackerley'ye göre, Bangladeş'teki kredi programlarının kadınları güçlendirme konusunda önlerinde duran ve aşmaları gereken iki engel vardır. Bunlardan ilki özellikle aile içerisindeki cinsiyet hiyerarşisi ve kadınların her konuda ailedeki erkeklere bağımlı olmasıdır. Bu programlar patriyarkal normlara meydan okumadıkları sürece kadınlar güçlenemez. İkincisi, programların verimlilik ve yüksek geri ödeme gibi kurumsal hedefleri, kadınların güçlendirilmesi hedefinin önüne geçtiğinde güçlenme kaybeder. Bu nedenle kadınların güçlendirilmesi gibi önemli bir konu, yüksek geri ödeme oranları uğruna göz ardı edilmemelidir.¹⁵⁶

GB her ne kadar retorikte kadınları güçlendirme hedefinin öncelikli olduğunu ileri sürse de Ackerly'nin çalışması, GB'nin uyguladığı politikaların kadınların güçlendirilmesiyle hiç bağdaşmadığını ortaya koyuyor. Üye sayısının neredeyse tamamına yakını kadınlar oluşturuyor, ama görevliler kredileri geri ödeme ihtimali yüksek olan evli kadınlara veriyor. Görevlilere göre, bekar kadınların evlendikleri

¹⁵⁴ Rahman, ss. 70-71.

¹⁵⁵ Ackerly, s. 140.

¹⁵⁶ Ackerly, s. 155.

zaman borçlarını ödemededen taşınıp gitme riskleri var. Ancak evli kadınlar, kocaları onları terk etmediği ya da ailelerinin yanına göndermediği sürece taşınıp gidemezler. Ayrıca grup dayanışmasının borçları ödemedeki işe yaramaması durumunda görevliler, borcu gidip kadınların eşlerinden alıyorlar. Yapılan iş para getirdiği ve haftalık ödemeleri eksiksiz bir biçimde sağladığı sürece, krediyi erkeklerin kullanmasının daha yararlı olduğu kabul ediliyor. Bu nedenle GB'nin üye seçme politikası bile kadınlar üzerinde olumsuz bir etki yaratıyor.¹⁵⁷

Kredileri gerçekten de kadınlar alıyor ve görünürde –kağıt üzerinde- finansal hizmetlere erişmiş bulunuyorlar. Ancak yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere, krediler genellikle kadınlar tarafından değil, kocaları ya da hanedeki diğer erkek üyeler tarafından kullanılıyor. Bu anlamda mikro kredi programları, kadınlar aracılığıyla erkeklere finansal hizmet sunan bir mekanizma görevi görmüş oluyor. Geri ödemeler düzenli yapıldığı sürece kredinin kim tarafından kullanıldığına bir önemi bile kalmıyor. Dahası, Rahman'ın çalışmasında belirttiği, kredi kuruluşlarının politikaları ve erkeklerin çıkarları için kadınları kullanmaları, kadınları zaten baskı altında tutmak için yapılandırılmış düzeni tekrar onaylıyor ve aynı zamanda kadınların borç yükü altına sokulmasıyla yeni bir baskı aracı yaratılıyor. Ancak tüm bunlara rağmen bu mekanizma kadınları güçlendirme iddiasıyla tüm dünyada yayılma alanı buluyor.

Çalışmanın bu bölümünün argümanı, sadece finansal bir kaynağa erişme yoluyla kadınların refahının artacağı ve güçleneceği varsayımına dayanan mikro kredi mekanizmasının, kadınların “gerçek sorunlarını” göz ardı ettiği sürece çok fazla etkili olamayacağıdır. Söz konusu sorunlar elbette ki kadınlar ve erkekler arasındaki güç ilişkileri dengesizliği, aile içerisinde ve toplumda kadınları ikincil konuma iten hiyerarşiler, toplumsal cinsiyet rolleri ve bununla gelen cinsiyet ayrımcılıklarıdır. Bu argüman bazı alan araştırmaları örnekleriyle desteklenmeye çalışıldı. Özellikle de Ackerley'nin hem güçlenme tanımı hem de bir güçlenme durumunun oluşması için neler yapılması gerektiği konusundaki önerileri, daha yapısal bir değişimi öngördüğü için temel olarak alınmalıdır.

¹⁵⁷ Ackerly, ss. 149-150.

Bu bakış açısı kadınları kalkındırma ve yoksulluktan kurtarma hedefleri için de geçerlidir. Kadınları kalkınma sürecine entegre etmek için onlara finansal hizmetler sunmak, eğitim vermek ve böylelikle üretkenliklerini ve verimliliklerini artırmak, ancak kadınların yeterliliklerini artırdığı ve hem aile içerisinde hem de toplumda erkeklere karşı statülerini geliştirdiği zaman kadınlar açısından bir kalkınma süreci meydana getirebilir. Bunun için de yine belirtildiği gibi cinsiyet eşitsizliklerine neden olan yapıların sorgulanması ve değiştirilmesi için politikalar üretmek gerekmektedir.

Kadınlar yoksulluk karşısında erkeklere oranla daha savunmasız olabilir ve mikro kredi bazı kadınların yoksulluktan kurtulmasını sağlayabilir. Ancak bunu sağlarken kadınların yoksulluk karşısında daha savunmasız olmasının nedenlerini ortaya koymaz ve asıl nedenin üzerinde durulmadıkça sorun kendisini üreterek devam eder. Cinsiyetçi ideolojinin kadın yoksulluğunu daha fazla pekiştirdiği unutulmamalıdır. Sonuç olarak “bütün kadınlar yoksul değildir, yoksulların hepsi kadınlar da değildir, ancak bütün kadınlar ayrımcılıktan muzdariptir”¹⁵⁸ ve kadınları daha yoksul ve güçsüz kılan da bu ayrımcılıktır.

Mikro kredi programlarının özel olarak kadınları hedeflemesi ve görünürde kadın statüsünü geliştirme amacı taşıması, doğal olarak konuyla ilgili varsayımların, olguların ve eleştirilerin neler olduğunu ele almayı gerekli kılmıştır. Bu bölümün amacı da bunları, kadın sorunlarını merkezde tutarak aktarmaktır. Bu ayrıca üçüncü bölümün daha iyi anlaşılması açısından da önem taşımaktadır. Çünkü üçüncü bölümde, Batman’da mikro kredi kullanan kadınlarla görüşmek amacıyla yapılan alan araştırmasının değerlendirilmesi, bu bölümde ileri sürülen argümana dayandırılarak ve kadın sorunları merkezde tutularak yapılacaktır.

¹⁵⁸ Naila Kabeer aktaran Hazel Reeves and Sally Baden, *Gender and Development: Concepts and Definitions*.

4 TÜRKİYE’DE MİKRO KREDİ UYGULAMALARI: BATMAN İLİ ÖRNEĞİ

2002 yılında Marmara Bölgesi’nde Maya Mikro Ekonomik Destek İşletmesi’nin (Maya), 2003 yılında Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde Türkiye Grameen Mikrokredi Programı’nın (TGMP) hayata geçirilmesiyle, mikro kredi sektörü Türkiye’de hızlı bir şekilde yayılmaya başladı. 04.03.2005 tarihinde yürürlüğe giren 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanununun 6. Maddesi ile il özel idarelerine, yoksullara mikro kredi verilmesi için görev ve yetki verilmesiyle mikro kredi dağıtımının pek çok ile yayılması amaçlandı. Diğer pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de mikro kredi programları, yoksulluğu azaltma, sosyoekonomik kalkınmayı sağlama ve istihdam yaratma gibi amaçlar çerçevesinde uygulanıyor ve krediler çoğunlukla kadınlara veriliyor.

Bu bölümde ilk olarak Türkiye’de mikro kredinin gelişim sürecine ana hatlarıyla değinilecek ve sadece kadınlara mikro kredi hizmeti veren Maya ve TGMP hakkında bilgiler aktarılacaktır. Daha sonra, alan araştırması Batman’da gerçekleştirildiği için, Batman’da kadınların durumu hakkında bir değerlendirme yapılacak ve son olarak alan araştırmasının sonuçlarına yer verilecektir.

4.1 TÜRKİYE’DE MİKRO KREDİNİN GELİŞİM SÜRECİ

Türkiye’de mikro kredi uygulamaları, 2000’nin başında kurumsallaşıp yaygınlık kazanmaya başlasa da, bu tarihten önce Türkiye Halk Bankası, Ziraat Bankası ve Türkiye Kalkınma Vakfı (TKV) tarafından düşük gelirli insanlara, küçük ölçekli bir iş kurmalarını sağlamak amacıyla mikro kredi hizmeti veriliyordu. Bunun yanı sıra Şubat 2001 krizinin hemen ardından uygulamaya konulan Sosyal Riski Azaltma Projesi (SRAP) kapsamında, gelir getirici bir iş kurmaları için yoksullara mikro kredi verilmesi öngörülüyordu.

Halk Bank, 1951 yılında başlattığı bir uygulamayla küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin (KOBİ) gelir getirici faaliyetlerini sürdürebilmelerine destek sağlamak amacıyla kredi dağıtım sistemine geçti. Ancak bu kredileri almak için, Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu (TESK) üyesi olmak ve maddi teminat ya da kefil

göstermek gerekiyordu. Bu nedenle de uygulama çok fazla yaygınlaşma alanı bulamadı. Halk Bank'ın bir diğer kredi hizmeti 1993 yılında ev kadınlarına yönelik bir programla hayata geçirildi. Bu uygulamada evinde tekstil ve giyim sektörüne yönelik üretim yapmak isteyen kadınların ihtiyaçları olan üretim araçlarını krediyle satın almaları amaçlanıyordu. Ancak bu program yeterince ilgi görmedi ve 1995 yılında sona erdirildi.¹⁵⁹

Ziraat Bankası da özellikle tarımsal işletmelere kredi sağlayarak mikro kredi hizmetleri sunuyordu. Ancak her iki bankadan da kredi alabilmek için yapılan işin formal sektörde kayıtlı olması ve maddi teminat gösterilmesi gibi zorunluluklar vardı. Bu durum, özellikle hiçbir malvarlığı olmayan yoksulları kapsam dışı bırakıyordu ve bu nedenle iki banka mikro kredi taleplerini yeterli bir şekilde karşılayamıyor ve sınırlı bir uygulama alanı bulabiliyordu. Bu açığı kapatmak üzere TKV tarafından mikro kredi uygulamaları başlatıldı. Vakıf, mikro kredileri daha fazla yaygınlaştırmak ve yoksullukla mücadeleye katkıda bulunma amacıyla 1969'dan beri kırsal kesime yönelik küçük krediler sağlıyor ve çiftçilere ihtiyaç duydukları konularda eğitim ve danışmanlık hizmetleri veriyordu.¹⁶⁰

TKV, kırsal bölgelerden olumlu sonuçlar alınca kalkınma faaliyetlerini kentsel alanlara kaydırmaya başladı. "Girişimci Destek Fonu" uygulamasıyla iş kurmak isteyen, ama maddi imkanı olmayan yoksullara kredi imkanları sağlıyor ve bazı kadın kuruluşlarıyla işbirliği yaparak kredilerin dağıtılmasında kadınlara öncelik veriyordu. Örneğin KAMER'in "bilinç yükseltme" eğitiminden geçen kadınlar TKV'ye yönlendiriliyor ve böylelikle onların kendi işlerini kurmaları sağlanıyordu. TKV, geri kalmış bölgelerde yoksul insanların bir iş edinmeleri ve mesleki beceriler kazanarak işlerini karlı bir şekilde yürütmeleri konusunda önemli bir katkıda bulundu; zirai kalkınmada ve yoksullukla mücadelede önemli aşama kaydetti. Ancak, bu alanda yürütülen çalışmaların yüksek maliyetli olması nedeniyle Vakıf 2003 yılında "Girişimci Destek Fonu" uygulamalarına ara verdi ve kredi dağıtımına tekrar başlamadı.¹⁶¹

¹⁵⁹ Fikret Adaman ve Tuğçe Bulut, *Diyarbakır'dan İstanbul'a 500 Milyonluk Umut Hikayeleri: Mikro kredi Maceraları* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), ss. 119-120.

¹⁶⁰ Adaman ve Bulut, s. 121.

¹⁶¹ Adaman ve Bulut, ss. 122-123.

Küçük ölçekli projelere mikro kredi verilmesini sağlayan bir başka uygulama ise, 21 Şubat 2001 mali krizden hemen sonra SRAP kapsamında Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu (SYDTF) tarafından uygulanmaya başlandı. Kriz nedeniyle yoksulluk sorununun derinleşmesi ve buna acilen müdahale edilmesi gerektiği görülünce dönemin hükümeti ve DB arasında imzalanan anlaşma sonucunda, alınan 500 milyon dolar tutarındaki kredi Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'na (SYDV) aktarıldı.¹⁶² Bu proje, hızlı yardım, kurumsal gelişim, şartlı nakit transferi ve yerel girişimler başlıklı dört bileşenden oluşuyordu. “Yerel Girişimler” bölümüne 110 milyon doları DB tarafından karşılanmak üzere toplam 133,9 milyon dolarlık kaynak aktarıldı. Projenin uygulayıcıları olarak Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü ve SYDV yoksulluğu azaltmak üzere, yoksullara sürdürülebilir iş fırsatları ve sosyal hizmetler sağlamakla görevliydi. Buna göre, gelir getirici alt projeler, özellikle kadınlar için istihdam edilebilirlik eğitim, toplum yararı için geçici istihdam olanakları, Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) ve STK'lar aracılığıyla çocuk, genç, engelli ve yaşlılar için uygun maliyetli sosyal hizmetlerin yaygınlaştırılması sağlanacaktı.¹⁶³

Yapısal uyum ve istikrar programlarının uygulandığı pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye'de de bu programların ekonomik politikaları gereği gelir dağılımı adaletsizliği, yoksulluk ve işsizlik giderek artmaktadır. Özellikle Şubat 2001 krizinden sonra “güçlü ekonomiye geçiş” programıyla beraber dar gelirli insanlar arasında yoksullaşma ivmesi hızlanmıştır. Örneğin Türk-İş Araştırma Merkezi'nin Nisan 2001'de yaptığı yoksulluk araştırmasında yoksulluk sınırının (dört kişilik bir ailenin gıdanın yanı sıra giyim, kira, eğitim, kültür, ulaşım gibi temel ihtiyaçları için yapması gereken harcamanın) 657 milyon civarında olduğu saptanmıştı. Ancak aynı kurumun Haziran 2002'deki araştırmasına göre yoksulluk sınırı 1 milyarı aşmıştı.¹⁶⁴ Bu rakamlara bakıldığında krizden sonraki dönemde yoksulluk sınırında hızlı bir yükseliş söz konusu olmuştur. SRAP'ın dayandığı temel düşünce de bu ekonomik krizle beraber yoksulların kendi kendilerine başa çıkamayacakları bir sosyal risk ortamının oluşmuş

¹⁶² Adaman ve Bulut, , s. 123.

¹⁶³ World Bank, “Social Risk Mitigation Project”, <http://www.worldbank.org/>.

¹⁶⁴ TÜRK-İŞ, “Nisan 2001 Gıda Harcaması”, TÜRK-İŞ, “Haziran 2002 Gıda Harcaması” aktaran Filiz Zabcı, s. 227.

olması ve bunun özellikle yoksullar üzerindeki etkilerinin hafifletilmesi gereği idi.¹⁶⁵ Bu anlamda SRAP, krizden sonra olası bir toplumsal patlamanın önüne geçmek için hayata geçirilmiş bir proje olarak düşünülebilir.

SRAP kapsamında yoksullara gelir getirici iş edinmeleri için dağıtılan mikro krediler 2002 yılında başlayıp 2003 yılında yaygınlık kazanıp elverişli kredi koşulları sağlamasına rağmen, bazı nedenlerden dolayı yeterli talep görmedi. İlk olarak kredilerden faydalanmak için yapılacak işin belirli bir formatta proje olarak SYDV'ye sunulması gerekiyordu. Ancak bu başvuru süreci çok uzun ve ayrıntılı olduğu için programın hedef kitlesindeki okur-yazar olmayan pek çok insan bu olanaktan yararlanamadı. İkincisi, SYDV'nin merkezîyetçi yapısından dolayı, az sayıda yapılan başvurular bile uzun bir bürokratik süreçten geçiyordu ve bu süreçle uğraşmamak için pek çok kişi başvurudan vazgeçiyordu. Sonuç olarak bu proje az sayıda yoksula ulaştı ve yaygın bir uygulama alanı bulamadı.¹⁶⁶

Türkiye'de giderek artış gösteren yoksulluğa çözüm tartışmaları sürerken, emek piyasasından dışlanmış, devletten hiçbir destek alamayan ve kendi başının çaresine bakmak durumunda olan yoksul sayısı da giderek artış gösteriyordu. Bu durum, 2002 yılında Maya ve 2003 yılında GB'nin Türkiye'deki ilk örneği olan TGMP'nin kurulmasıyla, küçük ölçekli gelir projelerini destekleyen mikro kredi sisteminin kurumsallaşıp yaygınlaşmasına olanak sağladı.

4.1.1 Maya Mikro Ekonomik Destek İşletmesi (Maya)

Maya, Türkiye'nin ilk mikro kredi kurumu olarak Kadın Emeğini Değerlendirme Vakfı (KEDV) tarafından 2002 yılında kuruldu. Amacı yine diğer pek çok mikro kredi kurumu gibi küçük ölçekte gelir getirici bir faaliyette bulunmak isteyen yoksul kadınlara küçük miktarlarda kredi vererek, onların ekonomik yaşama katılmalarını sağlamaktır. Aslında bu projenin temeli 1995 yılında İstanbul'da atılmıştı. 1995-1997 yılları arasında İstanbul'da 91 kadına 200'er dolarlık kredi verilerek uygulanan pilot proje başarıyla sonuçlanınca, projenin kapsamının genişletilmesine ve

¹⁶⁵Zabcı, ss. 227-28.

¹⁶⁶Adaman ve Bulut, ss. 124-125.

daha fazla kadın girişimciye ulaşılmamasına karar verildi, fakat 1999 Marmara depremi nedeniyle bu gerçekleştirilemedi.¹⁶⁷

Depremde binlerce insan hem maddi hem de manevi açıdan felakete uğrayınca, KEDV önceliklerini buna göre belirledi ve afet bölgesinde rehabilitasyon çalışmaları yaptı. Vakıf, depremden zarar görmüş bölgelerin iyileştirme çalışmalarına yardım ederken, bir yandan da kadınların afet sonrası yapılanma sürecine katılımını artırmaya yönelik planlar tasarlamaya başladı. Depremün üstüne bir de 2001 ekonomik krizinin patlak vermesiyle istihdam olanaklarının iyice daralması, bölgedeki kadınların kendi işlerini kurma fikrine daha fazla ilgi göstermesine neden oldu. Vakıf, Kasım 2000 ve Ocak 2002’de yaptığı iki halk yoklamasıyla mikro kredi için geniş tabanlı bir talebin varlığını tespit ettikten sonra, yeni bir mikro kredi projesi başlatmaya karar verdi. Projeyi uygulamak için gerekli fon bulunup yasal işlemler tamamlanınca Maya, KEDV’nin iktisadi işletmesi olarak 2002 yılının Haziran ayında Türkiye’nin ilk mikro finans kuruluşu statüsüyle çalışmalarına başladı.¹⁶⁸ Maya’nın faaliyetleri ilk olarak, depremden en çok zarar gören illerden biri olan İzmit’te uygulanmaya başlamış ve daha sonra Marmara Bölgesi’ndeki diğer illere yayılmıştır.

Maya, ekonomik olarak aktif, fakat maddi imkanları olmadığı için bankalardan kredi alamayan dar gelirli kadınları hedeflemektedir. Krediler, kadınlar arasında sosyal teminata dayalı olarak oluşturulan “dayanışma grupları” temel alınarak verilmekte ve her üye kendi borcuyla beraber diğer üyelerin borcundan da sorumlu olmaktadır. Kredi miktarı 100-900 TL arasında olup kadınların 3-10 kişilik gruplar oluşturması gerekmektedir. Geri ödemeler 3-12 ay vadeyle aylık ödemeler şeklinde yapılmaktadır. Faiz ise Maya’nın sürdürülebilirliğini sağlayacak gerçekçi bir oran üzerinden alınmaktadır.¹⁶⁹ Ödenen faiz miktarı, Maya’nın üç ayda bir piyasalara göre güncellediği faiz oranına göre belirlenir. Faize ek olarak Maya, verdiği her 100 TL’lik borçtan 4 TL masraf payı kesiyor. Tüm maliyetler göz önünde bulundurularak, kadınların krediyi kaç ayda ve toplamda kaç lira olarak ödeyeceği hesap ediliyor. Kredilerini eksiksiz ve

¹⁶⁷ Adaman ve Bulut, s. 129.

¹⁶⁸ Adaman ve Bulut, ss. 130-1

¹⁶⁹KEDV, “Maya Nedir?”, <http://www.kedv.org.tr/index.php?page=maya>.

zamanında ödeyenler tekrar kredi alabiliyorlar ve aldıkları her yeni kredinin miktarını yüzde 25 arttırabiliyorlar.¹⁷⁰

4.1.2 Türkiye Grameen Mikrokredi Programı (TGMP)

Maya'nın kuruluşundan bir sene sonra Güneydoğu Anadolu'da yeni bir mikro kredi projesi hayata geçirildi: TGMP, GB'nin Türkiye'deki ilk örneği olarak Diyarbakır'ın şehir merkezinde ve Bismil ilçesinde uygulanmaya başladı. Proje, AKP Diyarbakır Milletvekili Aziz Akgül'ün önyak olmasıyla Türkiye İsrافی Önleme Vakfı (TİSVA), Diyarbakır Valiliği ve Grameen Trust işbirliğiyle bir pilot proje olarak başlatıldı. Projenin kuruluş aşamasında devletten önemli bir yardım geldi, Diyarbakır valiliği her konuda katkıda bulunacağını teyit etti ve proje 2003 yılının Haziran ayında Muhammad Yunus'un da katıldığı bir törenle uygulamaya konuldu. Projenin uygulanmasını ise Grameen Vakfı ve TİSVA üstlendi.

TGMP, “Yoksulluğun olmadığı bir Türkiye’ye doğru ve “Mikro krediyle ben istersem her şey olur” sloganlarıyla Grameen Genel Sistemini temel alarak yoksul kadınlara kredi vermektedir. Kendisini “kar amacı gütmeyen bir mikro finans programı” olarak tanıtmakta ve misyonunu girişimci bireylere ve özellikle kadınlara finansal ve finansal olmayan hizmetler sunarak, onların yoksulluktan kurtulmalarını sağlamak ve sosyoekonomik statülerini yükseltmek olarak ifade etmektedir.¹⁷¹ Temmuz ayı faaliyet raporuna göre kredi alan üye sayısı 46,589 olup geri ödeme oranı yüzde yüzdür.¹⁷² TGMP bugün sadece Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde değil, Türkiye’nin her bölgesinde yeni şubeler açarak faaliyetlerini sürdürmeye devam etmektedir.

TGMP, GB'nin Türkiye'deki örneği olarak faaliyet gösterirken, projeyi Türkiye’ye getiren Akgül de Yunus gibi hem yoksullar hem de kadınlar için mikro kredinin en büyük savunucusu rolünü üstlenmiştir. Akgül, “ne kadar paran varsa o kadar para alırsın, ama paran yoksa para almazsın” şeklinde tanımladığı geleneksel bankacılık ilkesine karşılık şöyle bir formül geliştirir: “Ahlaki ve hukuki olmak kaydıyla, ‘daha fazlaya sahipsen, daha fazla elde edebilirsin’ prensibi yanında, ‘ne kadar aza sahipsen o kadar daha fazla önceliğin olacaktır’ prensibi de uygulanmalıdır.” Aynı

¹⁷⁰ Adaman ve Bulut, s. 143.

¹⁷¹ TGMP, <http://www.tgmp.net/>.

¹⁷² TGMP, 9 Temmuz 2011 Haftalık Faaliyet Raporu, <http://www.tgmp.net/finansal.html>.

zamanda mikro kredi uygulamalarının “kadın eline en ufak fırsat geçtiğinde, yoksulluktan kurtulmak için olağanüstü mücadele verir” düşüncesinin kanıtı olduğunu ifade ederek, mikro kredi sayesinde hane halkı gelirinde yüzde 25 ila yüzde 75 arasında bir artış olduğunu ileri sürmektedir.¹⁷³

TGMP altıncı şubesini 2006 yılında, Batman Valiliği ile TİSVA arasında yapılan protokol ve PEMİ petrol şirketinin desteğiyle Batman’da açtı. Uygulamalar bugün Merkez mahallelerde, Kozluk ilçesinde ve köylerinde sürdürülmektedir. Şubat 2011 itibariyle sadece Batman Merkez’de 1047 üye vardır ve geri ödeme oranı yine yüzde yüzdür.¹⁷⁴

Krediler yine Maya’da olduğu gibi kadınların birbirine kefil edilmesi esasına dayalı sosyal teminat mantığıyla verilmektedir. Kadınlar beşer kişilik gruplar oluşturarak önce bir haftalık eğitim sürecinden geçiyor ve bundan sonra krediler her kadına ayrı olarak veriliyor. Grup oluşturmanın şartları, kadınların aynı mahallede yaşaması, birbirine güvenmesi ve aynı evde yaşamıyor olmalarıdır. Bazı yerlerde bir grubun akrabalarından oluşmaması şartının arandığı belirtilmiştir, ancak TGMP’nin böyle bir koşulu yok; kadınlar aynı evde yaşamadıkları sürece akrabalarıyla grup oluşturabiliyor.

TGMP’de mücadeleci kredi, temel kredi ve girişimci kredi olmak üzere üç çeşit kredi uygulaması vardır. Mücadeleci kredi sadece dilencilere dağıtılıyor; onlara ya 50-100 TL arasında bir para veriliyor ya da para kazanmaları için kapılarının önüne tartı, şeker gibi şeyler konuluyor. Ancak bu uygulama Batman’da hiç yapılmamış. En yaygın verilen kredi türü 700 TL’lik temel kredidir. Son olarak girişimci kredisi var, ancak bunu almak için sürekli kazanç getiren bir iş yerine sahibi olmak, toplantılara düzenli katılmak ve mikro krediyi iyi temsil etmek gibi şartlar var. TGMP temsilcisine göre bu şartlar dışında, girişimci kredisi verilecek kadınla aralarında bir “güven” oluşması gerekiyor:

¹⁷³ Aziz Akgül, *Türkiye’de Mikro Kredi Uygulaması*, Ankara: Türkiye İsrâfi Önleme Vakfı, 2005.

¹⁷⁴ TGMP, <http://www.tgmp.net/subeler/batman.html>.

“O bana güveniyor bir kere, sıkıntı olmayacağını biliyor. Ben 30 milyar da versem bu dükkan bunu ödeyebilecek. Ama ben sınır olarak 5 milyar veriyorum. Temel krediyi evlerinde iş yapan kadınlara veriyorum ve miktarını çok artırmıyorum; 700, 1000 ya da 1200 veriyorum, sonra 1500 veriyorum. Ama girişimci krediye 700 veriyorum, bir yıl sonra 2000 veriyorum, sonra 6000... Sürekli artarak, işte mikro kredi aslında bu. Hani eğer her kadın kendine bir dükkan açarsa artıyor ki, Batman’da dükkan açan üye sayımız inanılmaz fazla. Mesela geçen Vali’nin eşi kadınların ne yaptığını bizzat kendisi görmek istedi, biz o zaman bile 25 dükkan çıkardık ona.” (TGMP Batman Temsilcisi)

Temsilci, iş yeri açan kadınların sayısını “inanılmaz fazla” olarak değerlendirse de aslında temel kredi alan üyelerle karşılaştırıldığında, girişimci kadın yaratma konusunda çok fazla yol aldığı söylenemez. Örneğin Şubat 2011 faaliyet raporuna göre Batman Merkez’de temel kredi alan üye sayısı 882 iken, girişimci kredi alan üye sayısı sadece 27’dir. Sonuç olarak yüksek miktarda krediler, sadece geri ödeme potansiyeli yüksek olan kadınlara veriliyor ve diğer kadınlar temel kredi alıp evlerinde dikiş nakış yapmaya devam ederek “girişimci” olma şansından yoksun kalmaya devam ediyor.

Geri ödemeler ise, kredi alındıktan üç gün sonra başlıyor ve yüzde 20’lik faiz oranıyla beraber haftalık ödemeler şeklinde 1 sene sürüyor. Örneğin 700 TL alan birinin haftalık ödemesi 20 TL olup bunun 17,5 TL’si “hizmet bedeli”, 2,5 TL’si de üyenin “kumbarasına” giden paradan oluşuyor. Hizmet bedeli denen şey aslında kredinin faizi, ancak dini yaşam biçimlerinin hakim olduğu bölge halkı için dinen faiz alma ve vermenin günah olmasından dolayı, TGMP tarafından buna hizmet bedeli adı verilmiş. Eğitim toplantısında bir görevli kadınlara hizmet bedelini şöyle anlattı:

“Devlet, bu size verdiğimiz sadece anaparayı karşılıyor ve biz ona anaparayı geri iade ediyoruz. Sizin için yaptığımız harcamalara karşılık alacağımız bedeldir o. Çünkü biz mahalle mahalle dolaşıyoruz. Her gruba kendimiz arabayla gidiyoruz. Bunun yakıtını hizmet götürdüğünüz bayanlardan alacaksınız diyor devlet. İşte internetiydi, sizin için kullanılan kağıttı... Hani bunlar sizden alınıyor. Bunun belli bir limiti vardır. Bazen 200 km öteye de

gitsem yine aynı miktarı alıyorum herhangi bir haksızlık olmasın diye. Çünkü onun şeyini belirleyemeyiz. Kalkıp bunun hesabını yapamayız.”

Kumbara ise “kadınlar için birikim” olsun diye tanıtılıyor ve üye buradaki parayı, borcunun tamamını ödemedi alamıyor ya da sadece borcunu denkleştirmek için kullanabiliyor. Bu bir anlamda üyelere birinin de dediği gibi, TGMP görevlilerinin kendilerini garantiye almak için yaptıkları bir şey olarak düşünülebilir.

4.2 BATMAN’DA KADINLARIN DURUMU

Mikro kredi kullanan kadınlarla yapılan görüşmelere ve alan araştırmasının değerlendirilmesine geçmeden önce, Batman’da kadınların durumuyla ilgili bir değerlendirmenin yapılması gerekmektedir. Bunun nedeni hem Batman’daki kadın sorunlarının ciddi boyutlarda yaşanması hem de alan araştırmasını değerlendirirken kadın sorunlarının merkezde tutulmasının temel önemde olmasıdır. Batman’da kadınların sorunlarına yönelik faaliyet gösteren KAMER Vakfı’nın ve Selis Kadın Danışmanlık Merkezi’nin temsilcileriyle yapılan görüşmelere de dayanarak konuyla ilgili bilgiler aktarılacaktır.

Batman, 1990 yılında il statüsü kazanır kazanmaz Olağanüstü Hal (OHAL) kapsamına alınmış ve 1997 yılında komşu il kapsamına girmiştir. OHAL, PKK eylemleri üzerine “huzur ve güvenin sağlanması amacıyla” 1987 ve 2002 yılları arasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde 13 ilde uygulamaya konuldu. Türk Silahlı Kuvvetleri ve PKK arasında süren silahlı çatışmalar bölgenin uzun yıllar siyasi istikrarsızlık, şiddet, zorunlu göçler ve yoksulluk gibi bir dizi sorunla karşı karşıya kalmasına neden oldu. Batman’ın diğer illerden farkı, Hizbullah gibi radikal bir İslam örgütünün de sahası olmasıydı. Her iki örgütün de Batmanlı kadınlar üzerindeki etkisi çok keskindi: PKK, kadınlara silahlı harekete katılma çağrısı yaparken, Hizbullah, sokakta başı açık dolaşan ya da açık giyinen kız çocuklarına ve kadınlara şiddet uygulayarak onların sokakla ilişkisinin kesilmesine neden oluyordu.

OHAL uygulamalarının kalkması ve düşük yoğunluklu savaşın bitmesiyle görece bir huzur ortamı oluşsa da, 2000-2006 yılları arasında kadın intiharları sorunu

gündeme geldi. Uzun yıllar Hizbullah, faili meçhul cinayetler, PKK eylemleri gibi konularla gündeme gelen bu petrol kenti, artık “kadın intiharlarının başkenti” olarak da anılmaya başlandı. Aslında sadece Batman’da değil, Güneydoğu’nun pek çok ilinde hızla artış gösteren intiharlar “kadın girişimde bulunur, erkek intihar eder” olgusunu çürütüp rakamlar dünya ortalamasının üzerinde seyretmeye başlayınca, durum hem Türkiye’nin hem de dünya kamuoyunun ilgisini çekmeye başladı. Aynı dönemde Muş’ta, Diyarbakır’da, Van’da ve Adıyaman’da da pek çok intihar vakası meydana geldi, ancak Batman’da güçlü bir yerel ağın varlığı ve yerel basının ulusal basınla olan sıkı ilişkisi, kadın intiharlarının medyada daha fazla yer tutarak Batmanla özdeşleşmesine neden oldu.¹⁷⁵

İntiharların nedenlerini anlamak için elbette bölgenin yapısına ve bölgede kadınların durumunun ne olduğuna bakmak gerekir. Bu sadece intiharların nedenlerini anlamamızı sağlamayacak, aynı zamanda o bölgede yaşayan kadınlarla ilgili ele aldığımız bir konuyu, bu olgularla beraber değerlendirmemiz konusunda bize bir zorunluluk sunacaktır. İntiharları araştırmak üzere Batman’a giden gazeteci Müjgan Halis, kadınlar üzerinde uygulanan politikaların, Kürt olmanın zorluklarının, ataerkil aile yapılanmasının, aile içi şiddetin, dinci ve feodal yapının etkilerinin ve geleneksel yapıların çok katı bir şekilde uygulanmasının kadınlarda güvensizliği, umutsuzluğu ve çaresizliği derinleştirdiğine dikkat çekiyor ve durumu, kadının artık bu tarz bir yaşamı kabul etmediği ve erkek egemen karakterli aile ve toplum yapısına isyanını, yaşamdan vazgeçerek gösterdiğini ifade ediyor.¹⁷⁶ Aynı zamanda Halis’in, “hayatından memnun erkekler ve hayatı reddetmeye dünden hazır kadınlarla konuştum. Ve Batman’ın kadın-erkek, genç-yaşlı demeden ölümü kanıksadığını dehşetle izledim.”¹⁷⁷ sözleri, uzun yıllar yaşanan çatışma ve şiddet olaylarıyla sonuçlanan toplumsal travma olgusunun özellikle kadınlar açısından yarattığı durumu açıklar niteliktedir.

Son yıllarda birtakım gelişmeler olsa da, Batman’ın bu mevcut yapısı değişmiş durumda değil ve aynı yapılar kadınları baskı altında tutarak sürüp gitmektedir. Bugün Batman’da Selis ve KAMER gibi iki kadın örgütü kadınların sosyal, ekonomik ve

¹⁷⁵ Müjgan Halis, *Batman’da Kadınlar Ölüyor* (İstanbul, Metis Yayınları, 2002), s. 24.

¹⁷⁶ Halis, s. 30.

¹⁷⁷ Halis, ss. 17-18.

kültürel sorunlarını tespit etme ve çözmeye yönelik faaliyet göstermektedir. Her iki kurumun temsilcisi de Batmanlı kadınların yaşamını belirleyen temel unsurların aile içi şiddet, eğitimsizlik ve toplumsal cinsiyet rolleriyle gelen baskı olduğunda hem fikir. Selis temsilcisine göre, Batman’da kadın travması birçok ilden daha yüksek:

“Özellikle Batman çok erkek bir şehir. Çıkın sokaklar bunun en iyi örneği. Ben ilk geldiğimde dedim ki kaldırımlar, erkeklere tesis edilmiş doğal kahvehaneler. Onların zaten yaşam alanı orası. Siz yürümeseniz de olur, siz o an karşıdan karşıya geçerken yeriniz olmasa da olur(...) Batman’da çok eğitilmiş bir kadın nüfusu yok, olan zaten dışarıda, burada yaşayanlar çok geleneksel. Bakın muhafazakarlaşma eğiliminin en yüksek olduğu bölgedeki illerden biri. İnanılmaz bir kapalı kesim var, kapalılık sadece türbanla değil bakış açısı olarak da, her anlamda var; muhafazakarlık çok yüksek. Bu kadının her şeyini etkiliyor(...) Batman’ın çehresi doksanlardaki çok radikal iki örgütün burada nüfuz bulması bunu çok iyi açıklıyor. Batman neden bunun en iyi sahasıydı? Çünkü Batman bu her ikisini taşımaya çok müsaitti. Ben halen doksanların travmasının burada sürdüğünü düşünüyorum. İnsanlara sirayet etmiş o korku hala geçmemiş. Bunun özellikle kadınlar üzerindeki etkisi çok keskin. Bir kadının eşarbını örtüş biçimi hangi tarikata, hangi cemaate, hangi partiye üye olduğunun göstergesi. Bu yüzden bütün değişimler kadın üzerinden tanımlanıyor. Sadece Batman için konuşmuyorum, ama burası bir saat ötedeki Diyarbakır’la karşılaştırdığımda o uçurumu görebiliyorsun, çok farklı.” (Selis Kadın Danışmanlık Merkezi Temsilcisi)

Aile içi şiddet hiç değişmeksizin ve hatta artarak kadınların maruz kaldığı en önemli sorun olmaya devam ediyor. KAMER temsilcisine, kadınların en fazla şikayetçi oldukları konuyu sorduğumda, şiddet olaylarının çok fazla olduğundan bahsetti; kadınların sadece fiziksel değil, psikolojik, sözel, ekonomik ve duygusal şiddete de maruz kaldığını, ancak yaşadıklarının şiddet olduğunun farkında bile olmadıklarını ifade etti. KAMER, şiddet gören kadınlar için “farkındalık grup çalışmaları” adında bir uygulama yapıyor. Burada, yirmişer kişilik gruplar oluşturularak öncelikle kadınların maruz kaldıkları, ama adını koymaya ve konuşmaya çekindikleri şiddet konusunda bir

bilinç yaratılmaya çalışılıyor. On dört hafta süren bu programda her hafta bir başlık (örneğin aile içi şiddet, ayrımcılık, feminizm, cinsellik, eğitim, yasal haklar gibi) belirleniyor. Bu başlıklar belirlendikten sonra hem kadınların bilgilendirilmesi hem de aralarında sorunlarıyla ilgili paylaşımında bulunmaları sağlanıyor.

Belediyeye bağlı Selis de, kadına yönelik aile içi şiddet konusunda oldukça önemli çalışmalar yapıyor ve psikolojik destek, okur-yazarlık kursu, sosyal ve hukuki danışmanlık gibi hizmetler de veriyor. Selis, Barış ve Demokrasi Partisi'nin (BDP) yönettiği belediyeye bağlı olmasından dolayı, aynı zamanda politik bir özelliğe de sahiptir ve kadınlarla ilgili sorunlarda bazen partiyi devreye sokmaktadır. Örneğin, bir kadının şiddete uğraması durumunda, partiden kadınların siyaseti de arkalarına alarak o aileye gidip “sen bir daha o kıza fiske vurursan onu senden alırım, o kızını bir daha göremezsin ve sen de bu evde bir daha böyle rahat oturamazsın” gibi radikal bir tavır sergilemeleri aileler üzerinde bir yaptırım uygulayabiliyor. Selis temsilcisi, sözü geçen partili kadınların çoğunun mesleklerinin, gelirlerinin ve hatta eğitimlerinin bile olmadığından, ancak politik bir biçimde kadın mücadelesi içinde yer alarak kadın sorunlarını çözmek için çabaladıklarından bahsetti.

Şiddet dışındaki diğer önemli bir sorun da kadınların önemli bir kısmının okur-yazar olmaması ya da sadece okur-yazarlık düzeyinde bir eğitim almış olmasıdır. Bu ise onların toplumsal ve ekonomik yaşamla ilişkilerini sınırlandıran en önemli unsurlardan biri:

“İş başvurularımız çok fazla oluyor. Ama nedir, şu an Petrolkent mahallesinde bir mahalle çalışmamız var. Biz şu ana kadar orada 400 kadar haneyi gezdik. Burada biz 500 kadınla konuştuk. Kadının en büyük sıkıntısı okur-yazar olmaması. Okuma yazması olmayan kadın iş istiyor. Ancak baktığınız zaman mesleki bir becerisi yok. Ne olabilir? Kadın ev temizliğine de giderim bakıcılık da yaparım diyor. Biz de kadınları oraya yönlendiriyoruz.” (KAMER Vakfı Temsilcisi)

Batman'da kadınlar şiddet, aşırı kapalılık, eğitimsizlik ve baskı çemberinde yaşamlarını sürdürmeye devam ederken, tüm dünyada yoksul kadınları serbest piyasaya

dahil etme yoluyla güçlendireceği iddiası taşıyan bir mekanizmayla, mikro krediyle tanıştılar. Mikro kredinin yaşamlarına ne getirdiğini ya da yaşamlarında bir değişim yaratıp yaratmadığını ise kendileri anlatacak.

4.3 ALAN ARAŞTIRMASININ SONUÇLARI: Batmanlı Kadınların Mikro Kredi Deneyimleri

Görüşülen kadınların mikro krediyle yaşadıkları süreci değerlendirmek için beş ayrı tema oluşturuldu. Bu temalar, kadınlarla yapılan mülakatlardan elde edilen verilerin analiz edilmesiyle belirlendi. Bunlardan ilki, mikro kredi almak için katılımın zorunlu olduğu eğitim temasıdır ve burada eğitim programında neler yapıldığı ve bunların kadınlar açısından ne anlama geldiği tartışılacaktır. İkincisi, kadınların mikro krediyle ne yaptıkları konusu ele alınacak ve bu konu “yapılan iş ve kazanç” ve “mikro kredinin diğer kullanım alanları” olmak üzere iki alt başlık altında ele alınacaktır. Üçüncü temada, grup dayanışmasının hem kadınlar hem de TGMP açısından ne anlama geldiği üzerinde durulacaktır. Dördüncü temada, mikro kredi borcunu geri ödeme konusu ele alınacak ve son olarak iki farklı mikro kredi hikayesine yer verilerek girişimcilik konusuna değinilecektir.

4.3.1 Mikro kredi Eğitimi

Bir TGMP görevlisiyle, mikro kredi başvurusu yapmış ve eğitimlerinin dördüncü gününde olan bir grupla görüşmeye gittim. Grup üç kardeş, anneleri ve birinin kayınvalidesinden oluşuyordu. Görevli, öncelikle her üyenin kişisel bilgilerini, maddi durumlarını, malvarlıklarını sorarak onlar adına bir form dolduruyor ve imzalarını aldıktan sonra eğitime başlıyor. Eğitimde mikro kredinin ne olduğu, miktarı, geri ödemesi, hizmet bedeli, grup oluşturma şartları, geri ödemelerin yapıldığı toplantı günleri ve uyulması gereken kurallar anlatılıyor. Daha sonraki günlerde kadınların öğrenip öğrenmediğini anlamak için bunların ne olduğu soruluyor. Kadınlar cevap veremediğinde ya da yanlış cevap verdiğinde görevli yeniden anlatıyor ve bu süreç “eğitim” adı altında bir hafta boyunca sürüyor. Bunun yanı sıra GB'nin 16 karar

uygulaması TGMP’de 10 karar olarak uyarlanmış ve bu maddeler kadınlara birer tavsiye şeklinde sunuluyor:

1. TGMP’nin dört prensibini takip edecek ve ilerleteceğiz. “disiplin, birlik, cesaret, çok çalışmak.”
2. Verimli çalışarak ailemizin refah seviyesini yükselteceğiz.
3. Aile nüfusunu bakabileceğimiz sayıda tutacağız ve harcamalarımızı en aza indireceğiz.
4. Çocuklarımızı eğiteceğiz ve onların eğitimi için gerekli parayı kazanacağız.
5. Kaynaklarımızı israf etmeden mümkünse, yıl boyunca tarım yapacağız.
6. Her zaman birbirimizin yardımına koşacağız. Herhangi birimiz sıkıntıda ise hepimiz ona yardım edeceğiz.
7. Herhangi bir mikrokredi merkezinde aksaklık ve disiplinsizlik varsa onu düzeltereğiz.
8. Hiç kimseye haksızlık etmeyeceğiz ve hiç kimsenin bize haksızlık etmesine izin vermeyeceğiz.
9. Çocuklarımızı ve çevremizi her zaman temiz tutacağız. Harap olmuş evlerde yaşamayacağız ve en kısa zamanda yaşanabilir bir ev sahibi olmaya çalışacağız.
10. Sürekli olarak işimizi geliştirmenin yollarını araştıracağız. Korku ve endişelerimizi yok edeceğiz.

Görevliye eğitim sürecinin en zor kısmının ne olduğunu sorduğumda, kadınların kuralları öğrenme ve ezberlemede çok zorlandıklarını; “kafalarının almadığını” söylemişti. Özellikle hiç Türkçe bilmeyen yaşlı üyeler her toplantının sonunda tekrarlanan “disiplin, birlik, cesaret, çok çalışmak” gibi aslında kadınlar için hiçbir eğitim değeri olmayan ve pek çoğu için hiçbir şey ifade etmeyen bir ritüeli anlamakta ve tekrarlamakta bile zorluk çekebiliyor. Aynı durum bazı genç kadınlar için de geçerli. Girişimci üyelerden Seyhan da görevlinin söylediğine benzer sıkıntıdan, öğrenmenin zorluğundan bahsediyordu:

“Mahalleden beş bayanı ben buldum ve gerçekten en zor bizim dönemimizdi. Çünkü ezberlemek, o eğitim süreci... Batman’da kimse böyle bir olay bilmediği için. Diğer bayanlara söylüyorduk söylüyorduk akıllarına girmiyordu. Ertesi gün geldiklerinde tekrar unutuyorlardı. İşte disiplin, cesaret, beraberlik, ailemiz şu derken kimisi imza atmaya bile korkuyordu. Kimisi kimliğini vermeye korkuyordu.”

Nussbaum, Hindistan’ın Rajasthan kırsalında bazı yerel aktivistlerin yoksul kadınlar için yürüttüğü bir eğitim programında, kadınların yaşadığı öğrenme ve adaptasyon sorunundan bahsediyor. Ona göre bunun nedeni kadınların buna yeterli olmaması değil, yeterliliklerinin daha çocukluklarının ilk döneminde beslenmemiş olmasıdır. Çifte mesai tarafından hayatı kısıtlanmış kadınlar öğrenme ve çalışma kabiliyetine sahip olmayabilirler. Çünkü onlar çocukluk çağlarından itibaren sıkı bir biçimde koruma altına alınmış, çocuk yaşta evlendirilmiş ve erkek çocukların doğallıkla tadını çıkardıkları dış dünyayı keşfetme gibi şeylerle meşgul olmaları yasaklanmıştır.¹⁷⁸ Batman’da yaşayan kadınlar için de aynı şeyler geçerli; yaşamlarını belirleyen katı cinsiyet rolleri nedeniyle ne eğitime ne de toplumsal yaşama erkeklerle eşit bir şekilde dahil olabiliyorlar ve bu durum onların yeterliliklerini büyük ölçüde köreltiyor. Bunun yanı sıra, yukarıda da değinildiği gibi, dil problemi nedeniyle de pek çok kadın eğitim programında anlatılanları öğrenmek bir yana, anlamakta bile güçlük çekebiliyor. Büyük çoğunluğunun anadilinin Kürtçe olduğu bir yerde eğitim programlarının sadece Türkçe yapılması, programın eksikliklerinden biri olarak düşünülebilir. Örneğin 10 karar olarak sıralanan maddeler Türkçe olarak sunuluyor ve Türkçe bilmeyen kadınların toplantıların sonunda “disiplin, birlik, cesaret, çok çalışmak” demeleri bekleniyor.

Ancak asıl sorun, mikro kredi almaya hak kazanmak için eğitim adı altında sunulan bu programın aslında hiçbir eğitici özelliğinin olmamasıdır. Bir hafta boyunca kadınların katılmak zorunda olduğu bu süreç, aslında onların yaşamlarını nasıl disipline sokacaklarını ve nasıl sorumluluklar yüklenmeleri gerektiğini anlatan bir dizi talimattan oluşuyor. Hiç kimse harap olmuş bir evde yaşamak istemez, herkes çocuğuna daha iyi eğitim vermek ya da daha iyi bir refah düzeyine sahip olmak ister. Buradaki sıkıntı,

¹⁷⁸Nussbaum, “Capabilities and Social Justice,” s. 132.

yoksulların 700 TL’lik bir krediyle verimli çalışarak yaşadıkları tüm kötü koşullardan kurtulacaklarmış gibi aslında çok da gerçekçi olmayan bir durumun yaratılmaya çalışılmasıdır. “Sürekli olarak işinizi geliştirmenin yollarını arayın” deniliyor, ancak “aldığınız krediyle iş kurun” bile denilmiyor. Pek çok kadın krediyi gelir getirici bir iş için kullanmıyor (bu konuya aşağıda değinilecek); gelir getirici bir iş için kullandığında ise çoğunlukla hemen her kadının faaliyet gösterdiği el işi, dikiş-nakış gibi alanlara yöneliyor, arz fazlasına insanların alım gücünün sınırlı olması eklenince ürünlerini satamıyor ve böyle bir durumda işini geliştirmenin yolunu bulamıyor. Bu nedenle de “korku ve endişelerini yok etmek” bir yana, bu süreç bazı kadınlar için kredi borçlarını her hafta nasıl denkleştirip ödeyecekleri konusunda yeni bir korku ve endişe durumu üretiyor.

Aslında pek çok kadın eğitim programının onlara hiçbir şey katmadığının farkında, ancak kredi almak için bir şekilde kendilerini görevliye kanıtlamak durumundalar. Bu eğitim programındaki kadınlar da sorulara cevap verebilmek ve görevliye “kredi almaya layık” olduklarını göstermek için ellerinden geleni yaptılar. Çünkü bir dikiş-nakış dükkanı kiralamış ve TGMP’nin vereceği krediyi bekliyordular. Kadınlardan biri “bir an önce parayı alsak da başlasak keşke” dediğinde, görevli o ay para sıkıntısı olduğunu ve paralarını bir sonraki hafta alabileceklerini söyledi. Daha sonra kadınlara, “iyi reklam yapan kazanır” önerisinde bulunarak toplantıyı sonlandırdı.

4.3.2 Mikro Kredinin Kullanım Alanları

Mikro kredi gelir getirici bir iş edinmek amacıyla verilse de, borç ödeme, evin tamirati, hastane ya da düğün masrafı gibi ihtiyaç duyulan durumlarda da sıkça kullanılmaktadır. Görevliler de krediyi verirken gelir getirici bir işi için kullanma şartı aramıyor. “Mikro krediyle ne yaptınız?” sorusuna cevap veren 29 kadının mikro krediyi kullanma alanı sırasıyla şöyledir: Çorap ve yazma gibi el işi yapma ya da gözleme pişirip satma (12 kişi), parayı doğrudan eşe verme ya da eşin/hanenin borcunu ödeme (8 kişi), hanenin ihtiyaçlarını karşılama (2 kişi), tedavi masraflarını karşılama (2 kişi), önceki işe katkı (2 kişi), iş yeri açma (3 kişi). Bu konu, “gelir getirici bir iş için kullanma” ve “mikro kredinin diğer kullanım alanları” olmak üzere iki alt başlık altında ele alınacaktır.

4.3.2.1 *Gelir Getirici bir iş için kullanma: Yapılan İş ve Kazanç*

Görüşülen kadınlar arasında aldığı mikro krediyle bir işe yatırım yapıp iş yeri açarak bunu sürekli kazanca dönüştüren iki kadın vardı. Bunlardan biri temel krediyle başlayıp şu anda girişimci kredisi alarak açtığı gelinlikçi dükkanını işletmeye devam ediyor (girişimcilik başlığında bahsedilecek) . Diğeri ise ilk kredisini 2009’da almış ve krediyle aldığı gümüşleri sokakta satmaya başlamış. İşleri iyi gidince de tekrar 700 TL’lik bir kredi alıp gümüş dükkanı açmış. Mikro kredi almadan önce hiç çalışmadığını ve bu sürecin, özellikle maddi anlamda, hayatında çok olumlu değişiklikler yaptığını söyledi:

“Mikro kredi ticari anlamda hayatımda birçok şeyi değiştirdi. Bak çantadan dükkana, dükkandan atölyeye kadar işin içine girdim. Şu anda biraz borçluyum, ama dükkanın kirasını ödüyorum. Daha rahat bir yaşamım oldu. Daha güzel bir gelirim var. Mesela ilk başladığımda çantayla başlamıştım. Şu anda benim ustam var. Zaman içerisinde birkaç eleman daha almayı düşünüyoruz. Projelerim daha çoktur. Gelecekle ilgili öğrenci yetiştirmeyi düşünüyorum. El sanatını geliştirmek istiyorum. Sokak çocuklarını alıp atölyeye götüreceğim.”
(Feride)

Halise, aldığı krediyle önce gözleme yapıp satmış, ancak işler iyi gitmeyince İstanbul’dan getirttiği penyeleri satmaya başlamış; tişörtleri 5 TL’ye, eşofman altlarını 15 TL’ye satıyor ve her hafta bunları satın alabilecek müşteriler bulabiliyor. Dışarıda çalışmak zorunda kalmadığı için yaptığı işten çok memnun olduğunu söyledi:

“Ben mikro kredi almadan önce de çalışıyordum. Dışarıda çalışmak çok zordur, ama buna başladığımdan beri daha rahattır. Biri telefon açtığı zaman götürüyorum. Benim önceden hiçbir şeyim yoktu, ama çalışa çalışa oldu çok şükür. Ev ev dolaşmıyorum. Eskiden temizliğe gidiyordum, utanmadan söyleyeyim. İstanbul’da Esenler’de oturuyorduk kaynanamlarla. Oradayken temizliğe gittiğim bir bayanın kız kardeşi gönderiyor bana kıyafetleri, hayrına yapıyor Allah razı olsun. Bir haftada borcumu ödüyorum, sonra elimde 25-30 TL kalıyor.”

Kadınların pek çoğu eğitimsizlikten kaynaklanan sınırlı bilgi ve beceriler nedeniyle kadınlık rollerinin ve ev içindeki sorumluluklarının bir devamı olan geleneksel iş kollarına yönelmek durumunda kalıyor; ip ve yazma alıp evde dikiş nakış yaparak ya evden satış yapıyor ya da bunları yakınlarındaki dükkanlara bırakıyor. Batman’da yaygın olarak yapılan işlerden birisi de, küçük dükkanlarda gözleme yapıp satmak. Ancak sorun, neredeyse bütün kadınların bu alana yönelmesi sonucu oluşan arz fazlası nedeniyle ürünlerini satamamaları ya da satışın sürekli olmamasıdır. Örneğin üyelerden biri gözleme dükkanı açtığını, ama satış yapamadığı için iflas ettiğini söyledi.

Bununla gelen diğer sorun mikro kredinin aynı zamanda bir borç olması ve ödemelerin her hafta yapılması zorunluluğudur. Bu durumda kadınlar ya eşlerinden/oğullarından para alarak ya da başkalarından (grup arkadaşları, komşu ya da akraba) borç alarak borçlarını ödeyebiliyorlar. Örneğin üyelerden biri yaptığı bir yazma için 2 TL aldığını, ancak her zaman satamadığı için ödemelerde çok zorluk yaşadığını söyledi. Çünkü bir haftada eline geçen para ancak 10-15 lirayı buluyormuş. Çorap satan başka bir kadın için bu bazen kazançlı bir iş olsa da her zaman satamamak karşılaşılan en önemli sorun:

“İki senedir alıyorum mikro krediyi. Çorap yapıyorum, satıyorum. Kazancı vardır. Bazen bir haftada satabilirim geçiyor elime 100 lira, bazen 50 lira kalıyor, bazen de bir lira bile gelmiyor. Bu bir aydır hiç satamadım, bir lira bile geçmedi elime. Kıştır, iş yoktur. Satamadığımda çocuklarımdan alıyorum.”
(Sıdika)

Gelini ve kızlarıyla bir grup kurup iki kez mikro kredi alan Sultan için yaptığı iş hiç kazançlı olmamış. Aldığı paranın bir kısmıyla çorap ve yazma yapıp satıyor ve bazen haftada elinde sadece 10-20 TL kalıyor. Haftalık borçlarını kapatmak için de oğullarından para alıyor. Ancak sorun, 12 kişilik hanede hiç kimsenin sabit bir işinin ve gelirinin olmaması; oğulları geçici işlerde çalıştığı için onlarda da her zaman para olmuyormuş:

“Yüküm daha da arttı. Başta faiz yok dediler, ama sonra faizi çok çıktı. Mecburen çektim iki kere, borçlarım var. En azından diğer tarafta borcum biraz

azalıyor. Banka kredi vermiyor, bunlar veriyor. Biz de her hafta denkleştirip ödüyoruz.” (Sultan)

Buradaki örneklere bakıldığında, mikro krediyle dikiş nakış gibi işlere yönelmenin her zaman bir gelir getirmediği söylenebilir. Örneğin kızları için el işi dükkanı açan çok yaşlı bir üye haftalık gelirinin en fazla 20-30 TL olduğunu ve bazen de eline bir lira bile geçmediğini söyledi. Böyle durumlarda haftalık geri ödemenin 20 TL olduğu göz önünde bulundurulduğunda, mikro kredi ya çok az gelir getiriyor, ya geri ödemediği için elde hiçbir şey bırakmıyor, ya da borç yüklüyor.

Bu tarz faaliyetler dışında yapabilecek başka hiçbir şeyi olmayan kadınların yaşadıkları bu sorun TGMP görevlilerini bağlayan bir şey değil. Mikro krediyle gözleme dükkanı açıp iflas eden, yaptığı çorapları sınırlı alım gücü ya da arz fazlası nedeniyle satamayan kadınlar, borçlarını bir sene boyunca haftalık taksitler şeklinde ödemek zorundalar. Bu noktada pek çoğunun mikro krediyle olan deneyimini, içine girdikleri borç yükü açısından değerlendirmek daha gerçekçi olabilir. Borç ödeme konusuna geçmeden önce kredinin kullanıldığı diğer alanlara değinilecektir. Çünkü bu sorun, krediyi iş dışında kullananlar için de geçerli.

4.3.2.2 Mikro Kredinin Diğer Kullanım Alanları

Mikro kredilerin amaç dışı kullanımı en çok eleştirilen konulardan biridir. Ancak parasızlık nedeniyle yoksun kaldıkları bir ihtiyaçlarını gidermek, acil bir durumu karşılamak ya da başka bir yere olan borçlarını ödemek için başka alternatiflerinin olmaması, yoksul insanların mikro krediyi gelir getirici bir iş dışında kullanmalarının en önemli nedenlerini oluşturuyor. Sonuçta hiçbiri bankalardan kredi çekemiyor ve o anki ihtiyaçlarını karşılamak için mikro kredi toplu bir nakit girdisi sağlıyor. Mesela bazı kadınlar için mikro kredi, hanelerinin ya da eşlerinin borcunu ödemediği için yardımına koşan bir mekanizma görevi görmüş:

“Aslına bakarsan daha rahatız. Banka değil, kapına gelecek kimse yok, seni korkutmuyor. Ödediğin miktar da fazla bir miktar olmadığı için sorun haline gelmiyor. Büyük bir miktar olsaydı her hafta bulmak zor olurdu. Mesela benim eşim işsiz şu an yine de sorun yaratmıyor.” (Pakize)

“Bu olmasaydı belki ben şimdi psikolojik bunalımdaydım. Çünkü benim borcum vardı, aldım borcuma verdim. Eşimin borcunu ödedim rahatladım. Gece rahat uyuyabiliyoruz. Bankaya ya da yabancıya borçlanmaktansa bu daha iyi.” (Esmâ)

“Benim eşimin hiç haberi yoktu böyle bir şeyden. Ben kendim gidip almaya karar verdim. Kendimi daha iyi hissettirdi. Mesela eşime ‘bak senin için neler yapıyorum’ filan diyorum. O da anlıyor ki ben zor gününde onun yanımdayım.” (Seval)

“Allah razı olsun onlardan kendimi daha iyi hissediyorum. Gerçekten çok güzel bir şey. Elalemde borç isteyeceğimize sıkıştıkça buradan alıyoruz daha rahat oluyor.” (Havva)

Bu örneklere bakıldığında dikkat çeken nokta, mikro kredinin sadece nakit para kaynağı olarak değil, aynı zamanda borçlanmak için “güvenilir” bir nakit para kaynağı olarak görülmesidir. “Elalemde” ya da “yabancıdan” alınan borç onlar açısından kaçınılması gereken bir durumken, bir STK tarafından verilen borç onlarda korku ya da güvensizlik durumu yaratmıyor ve TGMP onlar tarafından yabancı olarak algılanmıyor.

Bazı durumlarda, para birden fazla alanda kullanılabilir. Örneğin üyelerden biri kredinin bir kısmıyla başka yere olan borcunu ödemiş, bir kısmını harcamış ve kalan parayla köyden buğday alıp satmış. Ancak krediyi iş kurma amacı dışında alan kadınlar, parayı ya hanenin/eşin borcunu ödemek için kullanmış, ya doğrudan eşine vermiş (eşin işsiz kalması durumunda ya da devam ettirdiği işte kullanması için), ya da hastane masrafı gibi acil durumlar için kullanmıştır.

4.3.3 Mikro Kredi Borcunu Geri Ödeme

Mikro kredi kuruluşlarının büyük çoğunluğu, ödenen borçlara odaklanır. Bu kuruluşlar, yoksulların iş olanaklarından faydalanma yetenekleri sayesinde borçlarını her daim geri ödemeyi başarabildiklerine dair bir mit yarattılar. Borçların neredeyse tamamı geri ödeniyor, ancak bunu herkesin kazançlı bir iş kurmasına bağlamak gerçekçi değildir. Yukarıda değinildiği gibi, pek çok kişi krediyle bir iş kurmuyor ya da kursa

bile fazla bir kazanç elde etmiyor, ama yine de borcunu bir şekilde ödüyor. Bu nedenle mikro kredi yerine mikro borç demek, yoksulların geçimleri üzerinde borçların etkileri konusunda daha gerçekçi olmamıza yardım edebilir.¹⁷⁹ Pek çok mikro finans kuruluşu gibi TGMP de borçların ödenmesi konusunda kadınlara olan sonsuz güvenini vurguluyor ve ödemelerin yüzde yüz oluşuyla da programın ne kadar faydalı ve etkin olduğundan bahsediyor. Ancak sorun, kadınların bu borçları ödeme sürecinde yaşadıkları sıkıntıların göz ardı edilmesidir.

Görüşülen kadınlardan bazıları eşlerinin yardımıyla borçları ödemede hiç sıkıntı yaşamadıklarını ifade ederken, haftalık borçlar nedeniyle strese girdiğini ve ödemede zorlandığını söyleyen kadınlar da oldu. Aldığı krediyle bir iş yapmayan ve önceden de bir iş sahibi olmayan kadınlar haftalık borçlarını zaten eşlerinin yardımıyla öderken (eğer varsa); yaptığı işten kazanç elde edemeyen kadınlar da haftalık borçlarını ya eşlerinden/erkek çocuklarından ya da akrabaları ve grup arkadaşlarından alarak ödeyebiliyorlar. Bu anlamda geri ödemelerin yüzde yüz oluşu bir iş yaratma ve onu sürdürme kabiliyetinden ileri gelmeyebiliyor. Burada daha çok söz verme, sözünü tutma ve grup arkadaşlarını mağdur bırakmama gibi geleneksel ve kültürel değerlerin rolü söz konusu olmaktadır.

Bir grup toplantısında kadınlara, “borcunuzu ödeyemediğiniz oluyor mu?” diye sorduğumda TGMP görevlisinin araya girerek, “borcunu ödemeyen kimse yok. Söz verilmiş çünkü.” demesi üzerine kadınlardan birinin “Korkudan değil ha! Bunda korkacak bir şey yok. Biz sözümüzü vermişiz.” diye cevap vermesi buna bir örnek olarak verilebilir. Bazı insanların bir iş edinmesine katkı sağlamak açısından mikro kredi olumlu bir potansiyel taşısa da, bunun her şeyden önce faizle birlikte geri ödenmesi gereken bir borç olduğu ve yoksul insanlar üzerinde nasıl sonuçlar doğurduğunu görmek gerekiyor.

Fatma, yıllardır en çok istediği şeyi mikro kredi sayesinde gerçekleştirmiş; otuz beş senedir lavabosu ve suyu olmayan mutfağını yaptırmış. Kocası 25 sene önce ölmüş, oğlu ve geliniyle yaşıyor, ancak oğlunun sabit bir işi ve geliri yok. Bazen bir hafta

¹⁷⁹Hulme, “Is Microdebt Good for Poor People? A Note on the Dark Side of Microfinance”, s. 26.

boyunca ellerine hiç para geçmediğini söylediğinde haftalık borcunu nasıl ödediğini soruyorum:

“Her hafta vermemiz lazım. Param olmadığında komşulardan borç alıyorum. Yeter ki üstümde borç kalmasın. Borçlardan çok korkuyorum. Borcumu ödeyemediğimde sanki böğrümde bir şey var; nasıl vereceğiz, nereden bulacağız diye. Olsa 20 lira hiçbir şey değil. Yahu ben kaç gündür Çarşamba gelecek diye stres olmuşum.” (Fatma)

Zaten çoğunun söylediği şey aynı: “para olsa 20 lira büyük bir miktar değil.” Ancak önemli bir miktar olmamasına rağmen, bunu her zaman ödeyebilecek durumda değiller. Çünkü ne kendilerinin ne de ailelerindeki diğer fertlerin belli ve düzenli bir geliri var. Yapılan işler enformel sektörde, güvencesiz ve mevsim gibi değişkenlere bağlı olarak değiştiği için elde edilen gelir günlük, haftalık ya da aylık olarak değişiyor. Örneğin Fatma, oğlunun eğer bulabilirse düğün salonlarında çalışıp bazen ayda 600 TL kazanabildiğini, ama bazen de haftalarca eve tek kuruş getiremediğini söyledi. Kendisi de çalışmadığı için her hafta 20 TL ödemek onun için çok zor oluyor.

Üyelerden biri cilt kanseriydi ve başka yerden para bulamadığı için doğal olarak mikro krediden aldığı parayı hastane masrafları için kullanmış, ancak bununla bir borç yükü altına girmişti:

“Ben hastayım, hastane için çektim. Cilt kanseriyim ya hastane masrafım var. Yetmiyor yine de İstanbul’daki hastanelere gidiyorum. Bağkurluyum ama borcumuz var. Biz bankadan borç çekmiştik, her ay maaşımız oraya gidiyor. Bahara doğru yine gideceğim İstanbul’a. Dört beş ay kalıyorum orada, annemde. Geçen sefer gittim bana dediler gözün aydın iyileştin. Ben de kalktım aradım buradakileri, görseñ sanki düğün... Geldim buraya doktor bana dedi bitmemiş, devam ediyor. Çok şükür, ne yapalım. Özele gidiyorum mesela dünyanın parası. Şeker var, tansiyon var ne dersene var. Borcumu ödemede çok zorlanıyorum.” (Saliha)

Mikro kredi borcunun, başka bir yerden alınan borçla ödenmesi durumu ise, hiçbir geliri ve kazancı olmayan kadınların hayatında daha fazla yük ve stres

yaratabiliyor. Aldığı parayla başka bir yere borcunu ödeyen Naciye, görüşme süresince borçlu olmanın sıkıntısından yakındı. Çünkü aldığı para diğer taraftaki borcunun sadece bir kısmını karşılamış ve böyle olunca her iki tarafa borçlu olmaya devam etmiş. Ne kocası ne de kendisi çalıştığı için, haftalık ödemelerde bazen zorlandığını ve tek isteğinin borcunun bir an önce bitmesi olduğunu söyledi:

“Borcum orada da kapanmadı burada da kapanmadı. Borcumuz arttı. Yük arttı. Elimde kalanı buraya getiriyorum. Yeter ki borcumuz kapansın, kimse zor durumda mahcup durumda kalmasın.” (Naciye)

Naciye gibi Müesser de, toplantı süresince parasızlıktan, borçtan ve bunun getirdiği sıkıntılardan bahsediyordu. Her ne kadar haftalık taksitlerini oğullarının yardımıyla ödese de, borçlu olmak başlı başına bir sıkıntıydı onun için:

“Vallah bazen ödemek çok zor oluyor. Kocam bilmiyor aldığımı. İlk seferinde onun için aldım mikro krediyi, bu sefer de oğlum kız kaçırıp eve getirdiği için bana lazım oldu para (...) Kızım doğum yaptı, oğlum kız kaçırdı, para lazımdı vallah. Sakın şikayet etme beni. İstanbul’da oğullarım var, ne zaman istesem bana para gönderiyorlar. 10 milyon kumbaraya atıyorum, 30 milyon borç veriyorum.” (Müesser)

Toplantılarda para hesapları yapıldı, paralar toplandı, kadınlar ne kadar borçları kaldığını öğrendi ve bazıları belki de ellerindeki son parayı yetkiliye teslim ederek o haftaki borcunu kapatmış oldu. Kadınlardan biri, “borçları ver ver bitmiyor, sanki verdikçe çoğalıyor” diyerek bir hafta sonra ödeyeceği borcun hesabını yapmaya başlamıştı bile.

4.3.4 Grup Dayanışması

Grup dayanışması, kadınların kötü günlerinde haftalık borçlarını ödemek için gruptaki arkadaşlarından gelen maddi desteği ifade ederken, TGMP için borçların geri ödenmesine dair garanti rolünü oynuyor:

“Grupta yardımlaşma var. Biri ödeyemediği zaman diğerleri aralarında topluyor. Mesela Leyla teyze 10 milyon eksik verdiğinde başkası onu tamamlıyor ve bir sonraki hafta 10 milyon eksik ödüyor.” (TGMP temsilcisi)

Üyeler için, mikro kredinin en güzel yönlerinden biri aralarında bir dayanışma oluşturması ve böylelikle maddi anlamda zorlandıkları zamanlarda birbirlerine destek vermeleridir. Grup arkadaşlarıyla ilişkilerinin ne durumda olduğu sorulduğunda, görüşme boyunca mikro kredinin olumsuz yönlerinden ve yaşadığı sıkıntılardan bahseden bir üye şöyle dedi:

“İşte o yönü çok güzel biliyor musun? Birbirimize destek olduk hep. O yönü güzeldi. Mesela kuaför ayarlayamayınca biz onun yerine verdik. Gün oluyordu geç açıyordu filan. Veya ben ayarlayamayınca o verdi. Allah var sorun yaşamadık. Sadece bir tane bayan kaçtı. Kızları ve gelini adına 4000 lira çekmişti. Sonra bir gün hiç kimseye söylemeden evi taşıdı, kaçtı gitti.” (Filiz)

Aynı şekilde başka bir üye de, çok güzel bir ortam oluşturduklarını ve biri borcunu ödeyemediği zaman ona yardımcı olduklarını belirtti. Bu durum zaten mikro kredi sisteminin sosyal sermaye politikasının bir sonucudur. Yapılan pek çok mikro kredi alan araştırması, sosyal sermaye ve mikro kredi olgusu arasındaki bağlantıyı net bir şekilde ortaya koymaktadır. Birbirini tanıyan, aynı kültürel değerlere sahip ve aralarında güven bağı bulunan insanların mikro krediyi beraber almaları ve borçlarını geri ödeyeceklerine dair hem birbirlerine hem de kredi dağıtan yetkiliye söz vermeleri sağlanıyor. Oluşturulan gruplar içerisinde kadınlar arasında bu konuda doğal olarak bir dayanışma ortaya çıkıyor ve biri diğerinin borç güvencesi durumuna geliyor. Gruptan biri borcunu ödeyemediğinde, gruptaki diğer kadınlar aralarında para toplayıp o borcun ödenmesini sağlıyorlar ve bu aralarında bir “karşılıklı olma” durumu yaratıyor. Batmanlı kadınlar da TGMP’ye borçlu kalmaktansa, birbirlerine borçlu olmayı tercih etmek zorunda kalabiliyorlar.

Ancak buradaki sorun, zaten her biri düşük gelirli olan ve borç yükü altında bulunan kadınlara, bir başkasının borcunu ödeme sorumluluğunun yüklenmesidir. Sonuç olarak bir kişi borcunu ödeyemediğinde diğer dört kadın otomatik olarak borç

ödemekle yükümlü duruma geliyor. Ayşe Buğra'nın da dediği gibi, buradaki insanların sadece mikro kredi borcunu ödeme konusunda değil, hastalık gibi sorunlarla baş etme ve yaşamalarını sürdürmede akrabalık ve komşuluk ilişkilerine sığındığı gerçeği göz önüne alındığında, mikro kredi mekanizmasının sosyal ilişkilere yaslanması zaten gerektiğinden fazla yük taşıyan dayanışma ağlarının yükünü daha da artırıyor.¹⁸⁰

Haftalık toplantılar, çalışan bazı kadınlar için bir yük ve zaman kaybı olsa da, yaşama alanı evle sınırlı kadınların bir ölçüde sosyalleşmesi için bir fırsat yaratabiliyor. Bazı kadınlar borçlarını ödedikten sonra toplantıdan hemen ayrılırken, bir kısmı toplantı süresince oturup diğer kadınlarla muhabbet ediyor, getirdiği ürünleri satıyor ya da sıkıntılarından bahsediyor; bir merkeze birden fazla grubun katılması kadınların yeni üyelerle tanışmalarını sağlıyor ve yetkilinin söylediğine göre bazen ortak bir iş bile yapabiliyorlar. Örneğin Müesser için haftalık toplantılar, borcunu ödemenin yanı sıra evdeki sorunlarından ve sorumluluklarından bir saatliğine de olsa sıyrılıp nefes almasını ve diğer kadınlarla dertleşmesini sağlıyor:

“İşim çok zordur. Oğlum mermer atölyesinde çalışıyordu, bel fitiği oldu. Nene de 90 yaşındadır, ona da ben bakıyorum, çok hastadır. Sabah kalkmışım, kahvaltıyı hazırlamışım, bütün evi temizlemişim, her işi ben yapıyorum. Dünya çok zor olmuş. Bana İstanbul'dan sarımsak ve soğan gönderdiler; sarımsağın kilosu 20 milyon, soğanın kilosu olmuş 3,5 sen parayı nereye harcıyorsunuz diyorsun. İnsan ne yapsın. Öyle değil mi? İnsanların başına neler gelmiş.”
(Müesser)

4.3.5 Mikro Krediyle Girişimci Olmak ya da Olamamak

Mikro kredi pek çok kadın için ufaklı çaplı iş yapma, kocanın borcunu kapatma ya da haneye katkı anlamı taşısa da, Seyhan için 700 TL ile başlayan süreç onu şu anda dört iş yerini kiralayabilecek güce sahip bir girişimci yapmış:

“Bende dükkanı (gelinlikçi) kiralayabilmek için bile para yoktu. İlk başta en azından askı filan aldık, biraz peşinat verip gelinlik aldım. Buranın ne altı vardı ne üstü vardı, burası kocaman bir marketti. Ve marketin içinde bir buzdolabı

¹⁸⁰ Buğra, "Yoksullukla Mücadele Yöntemi Olarak Mikro kredi: Acıklı Bir Hikaye".

vardı, adam buzdolabını almazsam bana dükkanı vermeyeceğini söylüyordu. O buzdolabını almak için param yoktu, ben de o parayı (mikro kredi) verip aldım. Öyle başladık ve iş yerim olunca kendi adıma da alınca problem olmadı. Sonra daha fazla almaya başladım; bir milyar, iki milyar, sonra üç... Şu anda beş milyar alan bir girişimciyim.”

Bu başarı büyük ölçüde kendi deyimiyle “akıllı, becerikli, aktif, sosyal ve azimli” olmasından kaynaklanıyordu. Çünkü bu süreçte hem “geri kafalı” olarak bahsettiği kocasıyla mücadele etmiş hem de daha fazla kredi alabilmek için TGMP müdürleriyle konuşup onları zorla da olsa daha fazla kredi vermeye ikna etmiş. Şu anda iş yerinin kirasını, haftalık ödemelerini, çocuklarının masraflarını, yanında çalışanların maaşlarını karşılamaya yetecek kadar iyi bir kazanç elde ediyor ve bankalardan da kredi alabiliyor. Hatta artık ev işi bile yapmıyor, çünkü hizmetçisi var. Mikro krediyle başlayan sürecin neler getirdiğini ve gelecekle ilgili planlarını şöyle anlattı:

Çocuklarımı okutuyorum, evin geçimine katkıda bulunuyorum, kendi yaşamımla ilgili her şey bana ait. Yanımda insanlar ekmek yiyor. Çocukların bütün yükümlülüğü bana ait; okumasından giyimine kadar... Şu anda özgürüm, yani iş yerimdeyim. Artı, istediğim yere gidebiliyorum. Çok daha fazla insan tanıyorum. Kendime güvenim var ve hakikaten kadınların adına ben bir örnek burada. Çünkü beni takdir edip benden feyzalıp çok iş kuran, çalışan insanlar var... Kendimi psikolojik açıdan da çok daha iyi hissediyorum... Kuaförlük kursunu da bitirmiştım daha gidip belgemi alamadım, çıraklık-ustalık kursuna da yazılacağım ki dükkanın (açacağı kuaförün) ayrı bir belgesi olsun. Oraya da bir usta tutacağım, çünkü ben giremem fazla, burayı bırakamıyorum. Yazın erkek bir kuaför alacağım, adam süper. Ölmez sağ kalırsak yaza bu mahalleyi sallayacağım.”

Ancak yine de çevresinin ve ailesinin kriterlerine göre yaşadığını ekleme ihtiyacı hissetti: “Hani çok dozunu kaçırmadan giyimime, başıma, konuşmama dikkat ediyorum. Asla çıkıp dükkanın önünde durmam, içeride dururum. Kimisi sandalyesini alıp dükkanın önünde oturuyor kadınlar, ben onu yapmam.”

Filiz'in durumu ise Seyhan'dan çok farklı; aldığı ilk krediyle elektrik borcunu ödemiş, ikincisiyle iş yerine dikiş makinesi almış. Terzilik yaptığı iş yerinin ne vergi levhası ne de tabelası var, çünkü belediyeye ve maliyeye verebilecek parası yok. Sosyal Yardımlaşma kredisine başvurmuş, ama sigortalı olduğu için kredi alamamış; TGMP dışında hiçbir yerden kredi alamıyor. Eşinin aldığı 1700 TL'lik maaşın 1050 TL'si icraya gittiği için geçinmekte çok zorluk çektiklerini söyledi. Mikro kredinin ona nasıl bir katkı yaptığını sorduğumda ise şu cevabı verdi:

“Hiçbir şey katmadı. Hiçbir şey değişmedi. Bir ara TRT 1’de bir program çıktı, Tayfun Talipoğlu’nun yaptığı. Orada bayanları çağırmışlar, hepsini de güzel göstermişler, hiçbiri faiz ödüyoruz demiyor. İşte Allah devletimizden razı olsun filan diyorlar. Ben Talipoğlu’na bağlanmaya çalıştım, ne yaptıysam telefon düşmedi. Diyecektim ki biz o krediyi faizle ödüyoruz, anapara olarak ödemiyoruz yani. Bir de sen alıyorsun üç gün sonra geri ödemesi başlıyor. Ben onunla ne kadar iş yapabilirim. Boş işler ya. Diyorum ya, mesela benim başım sıkışınca bankadan çekemiyorum. Eşimin bankalarla problemi var, kara listededir filan.”

Filiz, hem TGMP politikalarına hem de kendisine kredi vermeyen ve yardım eli uzatmayan devlete karşı öfke duyuyor; ona göre bu işler tekelleşmiş durumda ve kredileri herkes kendi adamları arasında paylaştırıyor. İkinci dönem borcu bittikten sonra mecburen yine mikro kredi alacağını ve artık çok fazla bir beklentisi olmadığını söyledi:

“Ben 17 senedir bu işi yapıyorum. Eşim malum batıktır. Sosyal yardımlaşmanın verdiği 5000 lirayı çekip kendime bir düzen kurmak istedim. Kumaşım olsa daha iyi kazanabilirdim. Bir türlü onu sağlayamadım. Ben artık hiçbir şey beklemiyorum, beklentilerim yok. Kirada öleceğim. Kiram artıyor, ama dikiş fiyatlarım beş senedir aynı, zam yapamıyorum. Piyasada tekstilin ucuzlaması bizi vurdu. Bir eteği 15 liraya dikiyorum, ama insanlar gidip mağazadan aynı fiyata alabiliyorlar. Serbest piyasa aslında o kadar da iyi bir şey değilmiş... Çocuklarım okusun yeter. Çok şükür iyi okuyorlar, başarılıdırlar. Çocuklarım dışında hayalim yok. Ev hayali kura kura kafayı yedim zaten.”

Sonuç olarak mikro kredi, 17 senedir terzilik yapan Filiz'in hayatına hiçbir şey katmazken, daha önce hayatında hiç çalışma deneyimi olmayan Seyhan'ın girişimci olmasına öncülük etmiştir. Bunun nedenlerinden biri, birinin kişilik yapısının girişimci olmaya uygun olması, bir diğerinin olmamasıdır. Tezin birinci bölümünün eleştiri kısmında değinildiği gibi, pek çok insanda girişimci olmaya yetecek istek, sabır, azim ve istikrar yoktur ve olmaması da anormal bir durum değildir. Diğer bir neden, yapılan işin yapısıyla ilgili olabilir. Batman'da son yıllarda bir alışveriş merkezinin kurulması ve hazır giyim mağazalarının artmasıyla, her yerde olduğu gibi, terziliğin geri planda kaldığı söylenebilir. Filiz'in de dediği gibi, onun 15 TL'ye diktiği bir eteği insanlar gidip mağazalardan aynı fiyata, hatta daha ucuza satın alabiliyorlar. Mesela Seyhan krediyile gelinlik değil de bir terzi dükkanı açsaydı, kazançlı bir iş yapamayacağı için girişimci kredisi alamayabilirdi. Kısacası, kişisel özelliklere ek olarak, yatırım yapılan işin karlı olup olmayacağını doğru saptamanın da girişimcilik açısından önemli bir unsur olduğu söylenebilir.

4.4 DEĞERLENDİRME

Pek çok kadının kredi almasındaki temel neden, ihtiyaçlarını karşılamak için başka seçeneklerinin olmamasıdır. Burada mikro kredi, kadınlar için hastane masraflarını karşılamak, hanelerinin borcunu ödemek, evlerini tamir etmek ya da acilen karşılanması gereken başka ihtiyaçlarını gidermek için bir nakit para kaynağı anlamına gelmektedir. Krediyi bir işe yatırmak durumunda ise kadınlar, sıklıkla dikiş-nakış gibi onların ev içi sorumluluklarının bir devamı olan alanlara yönelmektedir. Bu her ne kadar gelir getirici bir iş olarak adlandırılrsa da, bazen haftalık taksitleri ödemeye yetecek kadar bile gelir getirmemektedir. Yapılan işin gelir getirdiği durumlarda ise, kadınların emeği "hanenin kirasına ya da evdeki fertlerin ihtiyaçlarına katkı" görevini görmektedir. Aldığı krediyile bir iş kurup gelirini sürekli hale getiren iki kadın dışında, mikro kredinin önemli bir gelir artışı yarattığı söylenemez. Hatta mikro kredi bazı kadınlar için gelirden ziyade, borç yükünü artırmaktan başka bir görev görmemiştir.

Mikro krediyile Batmanlı kadınların hayatına giren en önemli konu hiç şüphesiz borç ödeme olmuştur. Daha önce sadece eşlerinin ya da hanelerinin borçları konusunda

endişe duyan kadınlar, kredi aldıktan sonra bizzat kendileri borçlu sıfatı kazarak bir yıl boyunca devam eden bir borç sürecinin yükümlüleri haline gelmişlerdir. Krediyile bir iş kurarak ya da daha önceden sahip olduğu işi yürüterek gelir elde eden kadınlar, haftalık ödemelerde sıkıntı yaşamadıklarını belirtmişlerdir. Ancak yaptığı işten sürekli bir gelir elde edemeyen ya da aldığı krediyi iş kurma amacı dışında kullanan kadınlar, haftalık taksitlerini ödemek için sıklıkla eşlerinden/oğullarından para alıyor, ancak onlarda da yoksa grup arkadaşlarından ya da komşularından borç istemek durumunda kalıyor. Ancak, paranın hanedeki erkeklerden alınması, kadınları erkeklere daha fazla bağımlı kılabılır ve böylelikle hane içerisindeki cinsiyet rolleri korunarak devam eder.

Görüşülen kadınlar arasında borcunu ödemeyen ya da aksatan kimse yoktu; onlar her ne pahasına olursa olsun TGMP'ye olan borçlarını ödüyorlar. Çünkü onlara, borçlarını ödemedikleri takdirde diğer grup arkadaşlarının ve TGMP görevlisinin zor durumda kalacağına dair manevi bir baskı yapılıyor. Ayrıca kadınlar, borçlarını düzenli olarak ödemedikleri takdirde bir daha kredi alamayacaklarını bildikleri için, her türlü zorluğa rağmen bu yükümlülüğü yerine getiriyorlar. Buna dayanarak tüm mikro kredi savunucuları medyanın da yardımıyla kadınları, “borcuna sadık, sorumluluk sahibi” gibi geleneksel rollerle ilintili değerlerle kutsuyor. Ancak gerçekte kadınların bu borcu nasıl ödedikleri ve ne tür zorluklarla karşılaştıkları konusu göz ardı ediliyor.

Kadınların çoğu 700 TL'lik bir kredinin hayatlarını değiştirmeyeceğinin farkında. Pek çoğu miktarın zaten az olduğunu ve bu parayla çok kazançlı iş yapılamayacağını belirtmiştir. Ancak sıkıntılı zamanlarında imdatlarına yetiştiği için mikro krediden memnun olduklarını ve eğer mecbur kalırlarsa tekrar alacaklarını söylediler.

Bilindiği gibi mikro kredi savunucularının ileri sürdüğü varsayım, kadınların mikro krediyile bir iş kuracağı, bununla ekonomik anlamda güçlenip hane içerisinde statüsünün yükseleceği ve bunun sosyal ve siyasal güçlenmeyle devam edeceğidir. Eğer güçlenme sürecini tetikleyen unsur bir iş kurup ekonomik açıdan güçlenmekse, pek çok kadın iş kurmadığı ya da iş kursa bile önemli bir kazanç elde etmediği için varsayılan güçlenme zinciri daha en başından kurulmamış demektir. Dahası, ekonomik güçlenmenin diğer alanlardaki güçlenmeye liderlik edeceği varsayımı, Batman'da

yaşayan kadınlar için pek çok açıdan gerçekleşmesi çok zor olan bir şeydir. Çünkü oradaki kadınları güçsüz kılan temel neden yoksulluk ya da ekonomik bağımsızlığa sahip olmamak değildir. Pek çoğu daha otuz yaşına varmadan en az dört beş çocuk sahibi olmuş, eğitim almamış, ev içindeki bütün sorumlulukları yerine getirmek zorunda olan, yaşamlarındaki bütün kararları babaları/kocaları/erkek kardeşleri tarafından belirlenen, sokağa çıkmaları yasaklanan ya da kısıtlanan kadınların, mikro kredi gibi iktisadi bir mekanizma yoluyla güçlenmesi ancak bir varsayım olarak kalabilir.

İkinci bölümde tartışıldığı gibi güçlenme bir değişim sürecini gerektirir. Hem bireysel hem de toplumsal düzeyde gerçekleşmesi gereken değişim sürecinde ise, kadınların kendi iradeleriyle seçim yapmasını mümkün kılacak koşullar oluşmalıdır. Oysaki tüm mevcut koşullar kadınların iradesini ve seçme şansını baskılayacak biçimde yapılandırılmıştır. Bu en azından Batman için fazlasıyla geçerli bir durumdur. Özellikle de ev içi sorumluluklarla gelen ağır iş yükü, onların hareket alanını kısıtlayan ve seçim yapma iradelerini körelten en temel unsurdur. Örneğin grup toplantılarında pek çok kadın, borçlarını ödedikten hemen sonra toplantıdan ayrılmaları gerektiğinden, çünkü yemek, temizlik ve çocuk bakımı gibi evde onları bekleyen çok işlerinin olduğundan bahsediyordu. Burada, mikro kredi kullanıcıları gelir getirici bir iş yaparak hanelerine katkıda bulunsalar bile, bu durum aile içindeki iş bölümünü kadınların lehine çevirmiyor. Dahası, yaptıkları iş daha çok “kadın işi” olarak adlandırılan alanlarda gerçekleştirildiği için ev içi sorumluluklar ve iş arasında bir ayırım yapmak mümkün olmuyor ve bu ikisi birleşerek kadınların iş yükünü artırıyor.

TGMP'nin toplumsal cinsiyet rollerini dönüştürmeye, kadınları güçlendirmeye, ya da kadınlarda buna yönelik bir bilinç oluşturmaya yönelik bir amacı zaten yok. “Disiplin, birlik, cesaret” gibi aslında kadınların dezavantajlı konumlarını sorgulayarak aralarında güç birliği yapmasına olanak sağlayacak ilkeler, burada grup dayanışması adı altında finansal bir amaca hizmet etme görevini görüyor. Kadınlar da aslında bunun gerçekte neye hizmet ettiğinin ve hatta ne anlama geldiğinin çok da farkında olmadan her toplantının sonunda elini havaya kaldırarak, “disiplin, birlik, cesaret, çok çalışmak” diye tekrarlıyor. Buradaki dayanışma ağları, kadınların maruz kaldıkları ayrımcılığın ve baskının vurgulanmasına ve bunların üstesinden gelmek için birlikte hareket edilmesine

hizmet etseydi, oradaki kadınlar için gerçek bir güçlenme sürecinde önemli bir rol oynayabilirdi.

Bu kısıtlı çalışmada, mikro kredinin kadın statüsünü geliştirme, cinsiyet rollerini dönüştürme ve kadınları güçlendirme gibi konulardaki etkinliğinin sınırlı olduğu gözlenmiştir. Bunun nedenleri, kadınların içinde yaşadıkları toplumun baskıcı, cinsiyetçi ve aşırı muhafazakar yapısının yarattığı engeller ve aynı zamanda TGMP'nin bu engelleri aşmak için herhangi bir politika üretmemesi olarak düşünülebilir. Bunun dışında, kadınların çoğunun aldığı krediyle gelir getirici bir iş yapmadığı, yapsa bile düşük gelirli iş alanlarında faaliyet gösterdiği ve bazı kadınların borç yükü altına girdiği gibi bulgular, mikro kredinin ekonomik kazanç sağlama konusunda da sınırlı bir etkinliğe sahip olabileceğini işaret etmektedir.

5 SONUÇ

1970'lerde başlayıp kısa sürede tüm dünyada başat ideoloji haline gelen neoliberalizm, serbest piyasanın her derde deva olduğu inancını getirdi. Piyasa özgürlüklerine duyulan sonsuz inançla, sosyal devlet anlayışı aşındı ve bu durum özellikle yapısal uyum programlarının uygulandığı GOÜ'lerde yoksulluğun ve gelir dağılımı adaletsizliğinin daha fazla şiddetlenmesine yol açtı. Artış gösteren yoksulluğa çözüm ise yine bu ideolojinin kuralları çerçevesinde belirlendi; yoksulları piyasaya dahil ederek üretken kılmak ve devletlerine yük olmadan kendi başlarının çaresine bakmalarını sağlamak üzere mikro kredi yaklaşımı geliştirildi. Bu yaklaşım, uluslararası kuruluşların da yardımıyla tüm dünyada yoksulluğu azaltmada bir "sihirli değnek" olarak piyasaya sürüldü ve uygulandı. Bu uygulamaları devletler de destekledi, çünkü artık yoksul vatandaşların en temel ihtiyaçlarını karşılama yükümlülüğünden kurtulmuş oluyorlardı.

1970'lerde bazı Batılı feministler ve kalkınma uzmanları, kadınların kalkınma sürecinden dışlandığını ve kalkınmanın nimetlerinden erkekler gibi faydalanamadıklarını ortaya koydular. Kadınların üretken rolüne vurgu yapılarak, onların formel iş gücü piyasalarına dahil edilmeleri ve erkeklerle eşit istihdam olanaklarına sahip kılınmaları talep edildi. Kadınların kalkınmaya dahil edilmesine yönelik politikalar, BM gibi uluslararası kuruluşların da gündemine girdi. Daha sonra kadınların kalkındırılması ve güçlendirilmesi bu kuruluşlar aracılığıyla uluslararası bir hedef haline getirildi. Bugün ise tüm bu planlamacılar ve kuruluşlar, kadınların mikro kredi mekanizmasıyla kalkınacağı ve güçleneceği inancını benimsemiş görünüyor. Oysaki hem GÜ'lerde hem de GOÜ'lerde yaşayan kadınlar için büyük planlar yapılıyordu; kadınların finansal kaynaklara erişerek ekonomiye entegre edileceği ve böylelikle cinsiyet eşitsizliklerinin hafifletileceği konusunda yaygın bir inanç vardı.

Otuz seneyi aşkın bir süredir uygulanan mikro kredi sistemi ne kadınları ekonomiye (formel alanda) entegre etme konusunda kayda değer bir gelişme yarattı ne de cinsiyet eşitsizliklerini ortadan kaldırıp kadınları güçlendirdi. Mikro kredi, kadınların daha önceden yaptıkları gibi güvencesiz, kısmi ve esnek iş alanlarında çalışmalarını sürdürmelerine hizmet etmektedir. Dahası, kredilerin kadınlar tarafından değil,

ailelerindeki erkekler tarafından kullanıldığını ortaya koyan çalışmalar, mikro kredi programlarının “kadınları kredi hizmetlerine ulaştırma” hedefinin bazen gerçeklikle uyuşmadığını göstermektedir. Bu durum aynı zamanda kadın statüsünü geliştirme amacı taşıyan bu mekanizmanın, ataerkil yapıların kadınların yaşamları üzerinde oynadığı belirleyici rolü dikkate alması konusunda bir uyarı niteliği de taşımaktadır.

Bu çalışmada, kalkındırma ve güçlendirme gibi argümanlara dayandırılarak yoksulluğu kadınlar aracılığıyla azaltma mekanizması olarak uygulanan mikro kredinin, kadınları neden hedeflediği ve kadınların statüsünü geliştirmede etkinliğinin ve sınırlılıklarının neler olduğu tartışılmıştır. Hem dünyadan alan araştırması örneklerine hem de TGMP'nin mikro kredi uygulaması yaptığı Batman'daki alan araştırmasının sonuçlarına dayanarak, mikro kredinin tek başına kadınların konumunu geliştirmede etkin bir mekanizma olamayacağı sonucuna varılmıştır. Kadınların ikincil konumda olmalarının esas nedenlerinin üzerinde durulmadıkça ve bunlara yönelik politikalar üretilmedikçe, tek başına ekonomik bir kaynağın kadınları güçlendirmede yetersiz kalacağı belirtilmiştir. Çünkü kadın sorunları, (özellikle Türkiye'de ve Batman örneğinde) piyasacı ve bireyci bir yaklaşımla ve geçici çalışma olanaklarının sunulmasıyla çözülebilecek nitelikte değildir; bu sorunlar ailede, toplumda, çalışma hayatında, siyasette ve yaşamın her alanında kökleşmiştir ve yapısal bir niteliğe sahiptir.

Muhammad Yunus başta olmak üzere kadınlar adına konuşan mikro kredi savunucuları, kadınların toplumsal olarak yapılandırılmış rolleri üzerinden politika üretmektedir. Kadınların hane refahından sorumlu olduğu gerekçesini ileri sürerek kredileri kadınlara veren bu sistem, onları baskılamaya yönelik oluşturulmuş bu kalıpsal yargıyı onaylamakla kalmıyor, bunu yeniden pekiştiriyor ve bunun üzerinden kazanç elde ediyor. Burada borçlar geri ödendiği ve kredi kuruluşlarının sürdürülebilirliği sağlandığı sürece paranın nereye harcandığının ya da kim tarafından kullanıldığının hiçbir önemi kalmıyor. Sonuç olarak burada kadınlardan ziyade “para güçleniyor.”¹⁸¹

Tez çalışmasının başlangıcında belirlenen hedef, tüm dünyada övgüyle söz edilen ve kadınların kalkınmasında ve güçlendirilmesinde etkin bir mekanizma olduğuna inanılan mikro kredinin, kadınlar tarafından nasıl deneyimlendiğini anlamak

¹⁸¹ Elyachar, s. 510.

ve aktarmaktı. Bunu sağlamak için, hem literatürdeki tartışmalar ve yapılan bazı alan araştırmaları incelenmiş, hem de Batman’da mikro kredi kullanan bazı kadınlarla görüşmeler yapılmıştır. Bu araştırmada, mümkün olduğunca çok sayıda kadına ulaşmak ve onlarla birebir görüşmeler yapmak planlanmıştı. Ancak, özellikle mikro krediyi amaç dışı kullanan pek çok kadının çekingenliği ve konuşmak istememesi gibi nedenler, orada kadınlarla birebir görüşmeler yapmayı neredeyse imkansız kılmıştı.

Aslında bu durum şaşırtıcı değildi; çünkü yaşamlarının önemli bir kısmı ev içinde geçen, görüştükları insanların çoğu sadece akrabalarından ve komşularından oluşan kadınlar için, mikro kredi farklı bir deneyimdi ve benim gidip onlara sorular sormam alışık oldukları bir durum değildi. Kadınların yaşamını şekillendiren bu koşullar, aynı zamanda onların “yabancı” algısını da biçimlendiriyordu. Batman’da uzun yıllar süren siyasi krizler, etnik çatışmalar ve şiddet, doğal olarak oradaki insanlarda bir güvensizlik algısı yaratmıştı ve bu durum kadınlarda net bir şekilde görülebiliyordu. Mesela, kadınlardan biri benim sivil polis, bir başkası devlet görevlisi olduğumu ve onları denetlemek için orada olduğumu sanmıştı. Üyelerden birine, ‘aldığınız krediyle ne yaptınız?’ diye sorduğumda, “Sana ne canım ne yaptıysam yaptım” diye terslemişti. Ancak daha sonra benim de Batmanlı olduğumu ve hatta pek çok ortak tanıdığımızın olduğunu öğrenince çok rahatladığını söylemişti. Bir saatlik toplantı süresince de sadece sorularıma cevap vermekle kalmadı, genel olarak yaşamından ve sorunlarından çekinmeden bahsetti. Çünkü ben artık onun için “yabancı” değildim.

Batman örneği, kadınlarla ilgili hangi mesele ele alınırsa alınsın, bunun ancak onların içinde yaşadıkları koşulların göz önünde tutularak anlaşılabileceğini göstermiştir. Türkiye’de, mikro kredinin kadınlar üzerindeki etkilerini araştıran çalışmalar çok fazla değildir, ancak uygulamaların artış göstermesiyle alan araştırmalarına daha fazla ağırlık verilmesinin gereği ortadadır. Bu her şeyden önce hem kadın deneyimlerinin ve sorunlarının görünür kılınmasını sağlayacak, hem de kadınlara yönelik uygulanan politikaların yeniden sorgulanmasına ve eleştirilmesine olanak tanıyacaktır.

KAYNAKÇA

Ackerly, Brooke. "What's in a Design? The Effect of NGO Programme Delivery Choices on Women's Empowerment in Bangladesh." *Getting Institutions Right for Women in Development*. Edited by Anne Marie Goetz. London: Zed Books, 1997.

Akgül, Aziz. *Türkiye'de Mikro kredi Uygulaması*. Ankara: Türkiye İsrافی Önleme Vakfı, 2005.

Adaman, Fikret ve Tuğçe Bulut. *Diyarbakır'dan İstanbul'a 500 Milyonluk Umut Hikayeleri: Mikro kredi Maceraları*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Altay, Asuman. "Küreselleşen Yoksulluk Olgusunun Önlenmesinde Mikrofinansman Yaklaşımı." *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar* 44, Sayı 510 (2007): 57-67.

Amin, Ruhul, Stan Becker and Abdul Bayes, "NGO-Promoted Microcredit Programs and Women's Empowerment in Rural Bangladesh: Quantitative and Qualitative Evidence." *The Journal of Developing Areas* 32, no. 2 (Winter 1998): 221-236.

Arends-Kuenning, Mary and Sajeda Amin. "Women's Capabilities and the Right to Education in Bangladesh." *International Journal of Politics, Culture, and Society* 15, no. 1 (Fall 2001): 125-142.

Arnfred, Signe. "Questions of Power: Women's Movements, Feminist Theory and Development Aid." *Discussing Women's Empowerment- Theory and Practice*. Sida Studies no. 3 (2001): 73-86.

Bennholdt-Thomsen, Veronika. "Yoksullara Yatırım: Dünya Bankası Politikasının Analizi." *Son Sömürge Kadınlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Berger, Marguerite. "Giving Women Credit: The Strengths and Limitations of Credit as a Tool for Alleviating Poverty." *World Development* 17, no. 7 (1989): 1017-1032.

Biswas, Soutik. *India's Microfinance Suicide Epidemic*. December 2010. <http://www.bbc.co.uk/news/world-south-asia-11997571>

BRIDGE. *Briefing Paper on the Feminization of Poverty*. 2001. <http://www.bridge.ids.ac.uk/reports/femofpov.pdf>.

Buğra, Ayşe. "Yoksullukla Mücadele Yöntemi Olarak Mikro kredi: Acıklı Bir Hikaye." *Sosyal Politika Forumu Bülteni*. Sayı 2 (Ocak 2007).

Buğra, Ayşe. *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Buğra, Ayşe ve Çağlar Keyder. *New Poverty and Changing Welfare Regime of Turkey*. Report Prepared for The United Nations Development Programme. Ankara, 2003.

Cheston, Susy and Lisa Kuhn. *Empowering Women through Microfinance*. <http://www.microcreditsummit.org/papers/empowerment.pdf>.

Chowdhury, Anis. "Microfinance as a Poverty Reduction Tool: A Critical Assessment." *DESA Working Paper* no. 89 (December 2009).

Cockburn, Alexander. "The Myth of Microloans." *Weekend Edition* (October 20, 2006). <http://www.counterpunch.org/cockburn10202006.html>, 06.01.11

Datta, Rekha. "From Development to Empowerment: The Self-Employed Women's Association in India." *International Journal of Politics, Culture, and Society* 16, no. 3 (Spring 2003): 351-368.

Demir, Ömer. *Bilim Felsefesi*. Ankara: Vadi Yayınları, 2000.

Elson, Diane. "Labor Markets as Gendered Institutions: Equality, Efficiency and Empowerment Issues." *World Development* 27, no. 3 (1999): 611-627.

Elyachar, Julia. "Empowerment Money: The World Bank, Non-Governmental Organizations, and the Value of Culture in Egypt." *Public Culture* 14, no. 3 (Fall 2002): 493-513.

Ergüneş, Nuray. "Kadınlara Yönelik Kredi Biçimleri ve Kadın Emeğinin Enformelleşmesi." *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği: Türkiye Örneği*. der. Saniye Dedeoğlu ve Melda Yaman Öztürk. İstanbul: Sav Yayınları, 2011.

Fine, Ben. *Sosyal Sermaye Sosyal Bilime Karşı: Bin Yılın Eşiğinde Ekonomi Politik ve Sosyal Bilimler*. İstanbul: Yordam Yayınları, 2011.

Fukuyama, Francis. "Social Capital, Civil Society and Development." *Third World Quarterly* 22, no. 1 (2001): 7-20.

Goetz, Anne Marie and Rina Sen Gupta. "Who takes the credit? Gender, Power, and Control Over Loan Use in Rural Credit Programs in Bangladesh." *World Development* 24, no. 1 (1996): 45-63.

Goetz, Anne Marie. "Getting Institutions Right for Women in Development". *Getting Institutions Right for Women in Development*. Edited by Anne Marie Goetz. London: Zed Books, 1997.

Grameen Bank. "Grameen at a Glance." July 2011. <http://www.grameen.com/>

Guttman, Joel M. "Repayment Performance in Microcredit Programs: Theory and Evidence." *Networks Financial Institute at Indiana State University*. Working Paper March 2007.

Gül, Songül Sallan. *Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa!*. İstanbul: Etik Yayınları, 2004.

Gül, Songül Sallan “Türkiye’de Yoksulluğun Kadınsılaşması.” *Amme İdaresi Dergisi* 38, Sayı 1 (Mart 2005): 25-45.

Halis, Müjgan. *Batman’da Kadınlar Ölüyor*. İstanbul: Metis Yayınları, 2002.

Hashemi, Syed M., Sidney Ruth Schuler and Ann P. Riley. “Rural Credit Programs and Women’s Empowerment in Bangladesh.” *World Development* 24, no. 4 (1996): 635-653.

Harvey, David. *A Brief History of Neoliberalism*. New York: Oxford University Press, 2005.

Harvey, David. *Yeni Emperyalizm*. İstanbul: Everest Yayınları, 2008.

Henn, Matt, Mark Weinstein and Nick Foard. *A Short Introduction Social Research*. New Delhi: Vistaar Publications, 2009.

Hulme, David. “The Story of the Grameen Bank: From Subsidised Microcredit to Market-based Microfinance.” *BWPI Working Paper 60*. November 2008.

Hulme, David. “Is Microdebt Good for Poor People? A Note on the Dark Side of Microfinance.” *Small Enterprise Development* 11, no.1 (2000): 26-28. http://media.microfinancelessons.com/resources/hulme_microdebt_SED2000.pdf.

Hunt, Juliet and Nailini Kasynathan. “Reflections on Microfinance and Women’s Empowerment.” *Development Bulletin*, no. 57 (2002): 71-75.

Isserles, Robin G. “Microcredit: The Rhetoric of Empowerment, the Reality of ‘Development As Usual.’” *Women’s Studies Quarterly* 31, no. 3/4. Women and Development: Rethinking Policy and Reconceptualizing Practice (Fall - Winter 2003): 38-57.

Kabeer, Naila. “Resources, Agency, Achievements: Reflections on the Measurement of Women’s Empowerment.” *Development and Change* 30 (1999): 437-38.

Karim, Lamia. “Demystifying Micro-Credit: The Grameen Bank, NGOs, and Neoliberalism in Bangladesh.” *Cultural Dynamics* 20, no. 1 (2008): 5-29.

Karnani, Aneel. “Employment, not Microcredit, is the Solution.” *Ross School of Business Working Paper Series Working Paper No. 1065* (January 2007). (<http://ssrn.com/abstract=962941>)

Kazgan, Gülten. *Küreselleşme ve Ulus Devlet*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.

KEDV. *Maya Nedir?* <http://www.kedv.org.tr/index.php?page=maya>.

Mahmud, Simeen. "Actually How Empowering is Microcredit?." *Development and Change* 34, no.4 (2003): 577-605.

Mayoux, Linda. "Tackling the Downside: Social Capital, Women's Empowerment and Micro-Finance in Cameroon." *Development and Change* 32 (2001): 421-450.

Mayoux, Linda. "Microfinance and the Empowerment of Women: A Review of the Key Issues." *Social Finance Unit Working Paper* 23. Geneva: 2000.

Mayoux, Linda. "Microfinance and Women's Empowerment: Rethinking 'best practice.'" *Development Bulletin*, no. 57 (2002): 76-81.

Michel, Andree . *Feminizm*. çev. Şirin Tekeli. Yeni Yüzyıl Kitaplığı.

Moghadam, Valentine M. "The 'Feminization of Poverty' and Women's Human Rights." *Social and Human Sciences Papers in Women's Studies/ Gender Research*, No. 2 (July 2005).

Molla, Rafiqul Islam and Md. Mahmudul Alam. "Microcredit - A More Credible Social than Economic Program in Bangladesh." *Economics Bulletin* 31, no.2 (2011): 1095-1104.

Morduch, Jonathan . "How Can the Poor Afford Microfinance?." *New York University: Financial Access Initiative*. 2008. <http://financialaccess.org/node/1303>.

Narayan, Deepa. "Voices of the Poor: Poverty and Social Capital in Tanzania." *Environmentally and Socially Sustainable Deelopment Studies and Monograph Series* 20. Washington D.C.: World Bank, 1997.

Nussbaum, Martha, "Capabilities and Social Justice." *International Studies Review* 4, no. 2, International Relations and the New Inequality (Summer 2002): 123-135.

Nussbaum, Martha C., *Women and Human Development*. New York: Cambridge University Press, 2008.

McNamara, Robert. "The Nairobi Speech." Kenya: September 24, 1973. http://www.juergbuergi.ch/Archiv/EntwicklungspolitikA/EntwicklungspolitikA/assets/McNamara_Nairobi_speech.pdf

Özşuca, Şerife Türcan. "Yapısal Uyum, Küresel Bütünleşme ve Refah Devleti." *Kamu-İş* 7, Sayı 2 (2003).

Öztürk, Melda Yaman ve Saniye Dedeoğlu. "Kapitalizm ve Ataerki İlişkisi Çerçevesinde Kadın Emeği." *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği: Türkiye Örneği*. der. Saniye Dedeoğlu ve Melda Yaman Öztürk. İstanbul: Sav Yayınları, 2011.

Pillai N., Vijayamohanam, B. P. , Asalatha and B., Ponnuswamy. *Women in Development – Dissecting the Discourse*. 2009. <http://mpra.ub.unimuenchen.de/13119/>.

Pollin, Robert. “Microcredit: False Hopes and Real Possibilities.” *Foreign Policy Focus* (2007). <http://www.fpif.org/fpiftxt/4323>.

Rahman, Aminur. “Micro-credit Initiatives for Equitable and Sustainable Development: Who Pays?.” *World Development* 27, no. 1 (1999): 67-82.

Rankin, Katharine N. “Social Capital, Microfinance, and the Politics Of Development.” *Feminist Economics* 8, no.1 (2002): 1–24.

Rankin, Katherine. “Governing Development: Neoliberalism, Microcredit, and Rational Economic Women.” *Economy and Society* 30, no. 1 (February 2001): 18–37.

Razavi, Shahrashoub and Carol Miller. “From WID to GAD: Conceptual Shifts in the Women and Development Discourse.” *Occasional Paper* 1, (February 1995). <http://www.eldis.org/assets/Docs/17140.html>

Reed, Larry L. Microcredit Summit Campaign Report 2011.

Reeves, Hazel and Sally Baden. “Gender and Development: Concepts and Definitions.” *BRIDGE Report* no 55. <http://www.bridge.ids.ac.uk/reports/re55.pdf>.

Rutherford, Stuart. *Grameen II: The first five years 2001-2005* (Bangladesh: February 2006).

Savran, Gülnur Acar. “Kıskacın Gücü”. *Feminist Politika*. Sayı 3, 2009.

Sen, Amartya. *Özgürlükle Kalkınma*. çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999.

Serageldin, Ismail. “The Initiative On Defining, Monitoring And Measuring Social Capital.” *Social Capital Initiative Working Paper* no. 1, 1998.

Şenses, Fikret. *Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Staveren, Irene van. “Beyond Social Capital in Poverty Research.” *Journal of Economic Issues* 37, no. 2 (June 2003): 415-423.

TGMP. “Temmuz 2011 Haftalık Faaliyet Raporu.” <http://www.tgmp.net/finansal.html>.

United Nations. “Empowerment of Women Throughout the Life Cycle as a Transformative Strategy for Poverty Eradication.” *Report of the Expert Group Meeting*. New Delhi: 2001.

United Nations. *Microfinance and the Millennium Development Goals*. October 2005. http://www.yearofmicrocredit.org/docs/mdgdoc_MN.pdf.

UNDP. *Gender Mainstreaming*. <http://www.undp.org/women/mainstream/>

UNESCO. "Beijing Declaration And Platform For Action Fourth World Conference On Women." September 1995.

Weber, Heloise. "The 'New Economy' and Social Risk: Banking on the Poor?." *Review of International Political Economy* 11, no. 2 (May 2004): 356-386.

World Bank. *Engendering Development Through Gender Equality in Rights, Resources and Voice*. New York: Oxford University Press, 2001.

World Bank. *Social Risk Mitigation Project*. <http://www.worldbank.org/>

World Bank. *What is Social Capital?* <http://www.worldbank.org/>.

Yunus, Muhammad. "Poverty Alleviation: Is Economics Any Help? Lessons from the Grameen Bank Experience." *Journal of International Affairs* 52, no.1 (1998): 48-65.

Yunus, Muhammad. "Grameen Bank, Microcredit and Millennium Development Goals". *Economic and Political Weekly*. 2005.

Yunus, Muhammad. *What is Microcredit?* <http://www.grameen-info.org/bank/WhatisMicrocredit.htm>.

Yunus, Muhammad. *Nobel Lecture*. Oslo: December 10, 2006.

Zabcı, Filiz Çulha. "Sosyal Riski Azaltma Projesi: Yoksulluğu Azaltmak mı, Zengini Yoksuldan Korumak mı?". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 58-1 (2002): 216-239.